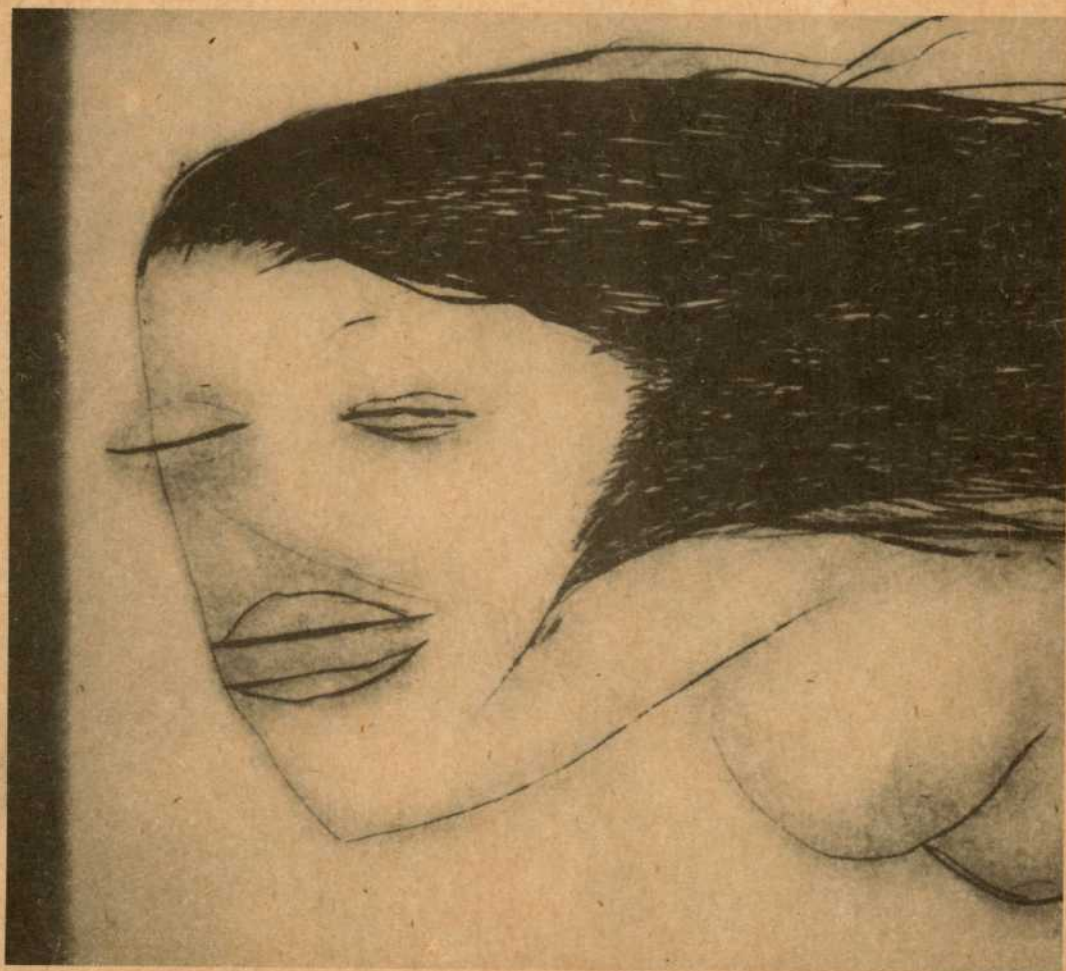

Vikerkaar

6/ 1992

Shelley «Sonett» ja noorte eesti meeste luulet; Madis Kõiv «Kinost»; Jaak Sarapuu proosat; Gerhard Henschel: «Pea ees *NEW AGE*'i»; Jaan J. Leppik uusususundeist Eestis; Hasso Krulli loeng; Anne Fried naiste kirjutamisest; Mircea Eliade järg; DIXI — Toomas Raudam; Remsu ja Lõhmus endast ja Bergist; pöörane «Kaleidoskoop»; Vappu Vabar ja Virge Jõekalda kunst

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri

Ilmub alates 1986. a juulist. 7. aastakäik.

Juuni 1992. Nr 6

Sisukord

Percy Busshe Shelley *Sonett* 1

Madis Kõiv *Kinost* 2

Jaanus Tamm *Luulet* 14

Indrek Mesikepp *Luulet* 20

Taavi Eelmaa *Luulet* 22

Jaak Sarapuu *Häving õhvitamme all. Lõputult tuhisev iapper. Kurbmäng Keerikul* 24

Vappu Vabar *Taltsutatud ja taltsutamata* 30

Tarvi Talv *Käsitus ajaloolise mõjurina* 31

Gerhard Henschel *Pea ees NEW AGE'i* 41

Jaan J. Leppik *Uususundid Eestis* 52

Hasso Krull *Poststrukuralistlikud meetodid kirjanduse käsitlemisel* 58

Anne Fried *Mida ja kuidas kirjutavad naised* 60

Mircea Eliade *Sakraalne ja profaanne III* 65

Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas* 70

Dixi

Toomas Raudam *Mis minuga küll lahti on?* 77

Vaatenurk

Olev Remsu *Fakt on kujund* 78

Aivo Lõhmus *Lugemismärkeid* 83

Tiiu Hennoste *Just nii kui enne* 85

Kaleidoskoop

Hannes Varblane *Vabadussamba vari üle Atlandi* 87

Barbi Pilyre *Salaaja märkeid Soomest* 91

Astrid Reinla *Valge lina ümber ja surnuaiale?* 93

Vigade paranõus 95

Kujundus: Jüri Kaarma.

Fotod: Loit Jõekalda.

Esikaanel: Virge Jõekalda. «Piduline». Kuivnõel. 1990.

Tagakaanel: Virge Jõekalda. «Loits». Kuivnõel. 1992.

PERCY BUSSHE SHELLEY

Sonett

Inglise keelest tõlkinud Ants Oras

Oh ärge tõstke loori, milles Elu
näib elav: küll ei vilgata säält muu
kui iga meie iha loodud lelu
ja usu pettepilt — kuid ootel ju
on Hirm ja lootus üle taarna suu,
ja koovad varje — sünget meeliskelu.

Tean ühte, kes ta tõstis — ühte, keda
liig raskelt pettis maine reetlik ring,
kes oleks tahtnud armastada ning
ei leidnud ühtki, keda hellitseda.
Käis kargena ta tolmumata king
kesk tooreid, nagu kiirgust nähti teda
kesk varje — meest, kel tõde otsis hing;
kuid nagu Prohvet ta ei leidnud seda.

1818

MADIS KÕIV

KINOST

(katkend teosest «Studia Memoriae I»)

Kino võim on suurem. Tammsaare põlgab kino palaganiks/ ehkki olevat ise olnud maias kinoskäija/, sest tema käis kümneselt karjas. Mina käisin kah kümneselt karjas, aga viieselt jälle kinos ja see loeb. Kino on sellega endastmõistetavalt ette antud, ja temas puudub täiesti palagani frivoolne kahemõttelisus — olla või mitte olla. Kino on. Olles on ta see, mis ta on. Kino on «Ilmarine» ja «Rex».

«Rex» on tähendusrikkam, sest ta asub elumajas.

Alustada tuleb ometigi Kesk tänavast, sest seal seisavad reklaamikastid, mille järgi me valime esimese filmi.

Koguteos «N. maa», joonis 86 — «Kesk uul., N. keskne äriuul.»: Pilt, mis vaatab kino «Ilmarise» juurest alla Kiriku, Härraste tänava ja Lätimaa poole, sulgub aga enne seda kirikutaguse ringtänavaga. Nähtav ei ole küll ringtänava majadest ükski, sest pilt on üleliia kontrastne, pealegi on suvehommiku-poolik ja päike paistab/ varjude järgi otsustades/ poolpõiki «Säde» pargi poolt üle tänava. Tänav vasak serv on varjus, peaaegu must, ka tagapõhja majad on mustad — ühtainsamat katust võin taeva taustal eristada, tedagi varjab oluliselt tänavapostistik.

Kui täpsemalt uurida, selgub, et pildistaja on seisnud kusagil Pärdi apteegi suurte akende lähedal, sest pool ühest aknast on pildil näha — päike paistab Pärdi apteegi seinale, apteegisilt jätab varju ukseorva enda alla, ukseorva äär omakorda uksele, üks naine heledas kleidis, tundub nagu rase, on parajasti Pärdi apteegi kirikupoolse akna kõrval, vaatab pildistajale ja tema kaamerale vastu, varjab oma kaela ja lõuga musta käekotiga. Pärdi apteegi taga «Juuksetööstus».

«Juuksetööstus»!

Nii siis lahenebki meie müstiline juuksuriukse küsimus — sealsamas Pärdi taga ongi, mitte ees /kino poolt vaadatuna/, nagu enne sai mõistatatud.

Samas majas, juuksuri taga, silt «Kultuur». Veel üks pood, mis ennast ilmutab, gloobuste, pliiatsite, pintslite, pinalite ja oravakujuliste pliiatsiteritajatega pood! Kust ei ole siiski midagi olulist osta, sest paljutki seesugust võib võtta Lepiku juurest, mis on tõeline raamatupood, kõikide raamatukaupluste ürgmall, võlupood unenäoraamatutega, kuhu jäävad maha nende paksude köidete pruunid seljad, mis kõikides raamatu-unenägudes läbiluge-matuna ja nõudlikuna tagasi tulevad. «Kultuuri» ees seisab just nimelt praegu, pildistamise ajal, mees valge nokkmütsiga, käsi aknaraual ja vahib läbi klaasi gloobusi. On pühapäevahommik /miks muidu on nii vähe inimesi linna kesksel äriuulil/ ja poed on kinni, see on nokkmütsiga mehe õnn, muidu ei suudaks ta kiusatusele vastu panna ja gloobuseostust loobuda. /Just siin kaupluses raiskasin mina oma karjaskäimisega teenitud viimase krooni./ Mehe ja «Kultuuri» taga keerab Naha tänav alla jõe, sillale — läheb elektrivabrikust ja supelbasseinist mööda. Neid viimaseid pildi tegemise ajal ehk ei olnudki, kuid sild ikkagi, ja jõgi ja luht ja jõe igavene porilõhn, linna kõikide lõhnade vundament, tundeline aluspõhi, mille teine pool, vedurihõngu

terav kirbus, on praegu, pühapäevahommikul, suvel Naha tänava nurgal, kui päike paistab üle Põdra kaupluse katuse aknalvahtija nokkmütsimehe kuklasse, siin ja nüüd, siit eemal ja laseb esimesel domineerida.

Tema valitseb, ehkki on veel hommik ja värske tuuleõhk Lätimaa poolt jookseb mööda jõorgu — heinamaad — vene surnuaia poole, aga ka tuul on veest ja heinast ja porist ja kiilidest ja liblikatest ja veel kord porist, ja sääsehaintest/ mille valged otsad on söödavad! ja veel kord veest küllastatud. Täielik bukett, ühe linna suvi, mida olen vähe nuusutanud, seda paremini meelde jätnud.

Teisel pool teed aga Põdra pood. Tema kõrval, täpselt apteegi vastas, midagi musta, mida ma pildil ei erista. Mida ma mäluski nii äkki ei taba, kuid mis ometigi on olulisim.

Põdra poe ja postkontori/ teda pildil näha ei ole, aga võib-olla teda ei olnudki/ vahele jääb telefonipost seitsme kannupaariga, tema taha must sein.

Mustas seinas/ või tema küljes/ on küll valge laik, aga see lahendust ei paku. Kui aga küljes, siis võib-olla silt. Kui silt, siis on mustas seinas töökooda, pood või büroo.

Ütleme pood.

Ütleme pood, sest just sinna poodi on mul kolm korda asja. Kui need kolm korda ennast õigustavad, st panevad end maksma, siis tuhat. Sest tuhat korda küll olen ma sellest seinast mööda käinud. See ei olegi liialdus, sest tuhat päeva on umbes kolm aastat. Ütleme neli, kui välja jätta suved, mis on mulle siin nagunii peaaegu tundmatud, ütleme viis, kui just iga päev seinast mööda ei käidud./ Aga need päevad, kus käidi kaks, kolm, neli, kümme korda?/

Ütleme viis aastat. Mis see teeb? Kui jätame välja eelaja /õieti küll, miks?/, jääb 1936, 37, 38, 39, 40/ ja veel 41, 42, 43, 44/. Tuhat on liialdus muidugi, aga vähendav.

Kuigi tuhat, tuleb kõne alla siiski kolm.

Üks:

Me läheme onu Danieliga õhtul postkontorist mööda. Me tuleme Aia tänavalt, see on ilmne, juba on hämar, sest aknad on valged, ei, aknad ei ole valged, aknad on kollased, kollane oli tookord akende õhtuvärv, selles vanas linnas, me tuleme kollastest akendest mööda, akendel juustukerad, kohv, kompvکید, šokolaad — kirev kollane aken, üks punane ja suur kohviveski kõrgub ühes aknanurgas, õhtu on täis vürtside ja kohvi lõhna; leib, vesikringlid, singid, vorstid, aknad kollased ja punane kohviveski, me läheme neist mööda, inimesed tulevad mustade kujudena kollaste akende tagant välja, lähevad sisse, sinine hämarus, me läheme akende juures üle tee, Naha tänava otsale, et minna üle Naha silla Purakülla, jõgi lõhnab süvaproori, sügisese mädanenud heina ja juurikate järele, selja taga kohv ja vürtsid, mustad inimesed tänava sinises õhtuhämaruses, me tuleme üle tee Naha tänava nurgale, seal on kiosk, ka pilt näitab, et seal on kiosk — pühapäevahommikul, meie aga läheme õhtu sinises hämaruses kioski juurde, see seisab seal veel 44nda kevadel ja suvelgi, onu Daniel — kes nüüd on juba 44 aastat surnud — laseb mul kioskis pulgaga õnne torgata, ma võidangi karbikese karamellkompvکید, karamellkompvکید käes, läheme kadunud onu Danieliga üle Naha tänava silla, läheme elektrivabriku mustast loomast mööda, läheme Purakülla. Onu Danieli käes on «Ahto» pakk.

Must sein kollaste akendega jääb selja taha.

Kaks:

Ka «kaks» on õhtu, sama kollane nagu eelmine, kollasemgi veel, sest sini-
ne hämarus jõe kohal on tihenend mustaks, ehkki me seda ei näe, sest nüüd
ei liigu me silla poole, ei lähe Purakülla, läheme mustast seinast läbi, oleme
poes, emaga, ja kollane valgus on siin sees, sest väljas on pime. Inimesed,
jälle tänavatel, akna taga, ikka veel, polegi ehk nii hilja kella järgi, aastaaja
järgi pigem — emal on nüüd seljas beež mantel, beeži vöö ja beeži vööpand-
laga, võib-olla on ema barettki beež, ma ei tea, ma rekonstrueerin, oleme
kollases poes, siinsamas, musta seina sees, nüüd on siin valgus ja väljas pi-
medus. Pood on inimesi täis, aga mitte tuubil, parasjagu mahutavad nad en-
did kohvi ja vürtside lõhna vahele, neid segamata ja segi ajamata, nad kuulu-
vad loomulikuna poe lõhnade ja riiulite kirevuse juurde, moodustavad ühes-
koos ühise poesolemise, nende mustad varjud liiguvad akende taga tänava-
hämaruses, ilmuvad akende valgusse, sukelduvad sealt uuesti pimedusse,
kaovad. Oleme poes nagu laeval, kalad akvaariumis, ta kannab meid.

Kuid ma ei mõista seda kummalist valguse-varju-lõhna sümboolikat sele-
tada, sinna kuulub samahästi pood kui ka poesine pimedus ja lõhnad ja uk-
sekell, mis aeg-ajalt lööb, punased juustukerad ja valged poetädid ja hõbe-
paberis kompvekid ja banaanikimbud, Jaffa apelsinid õhukeses siidpaberis,
valge halvaa.

See koht on mitmes mõttes kinnine, ei ole sinna pääsu, sellest see analoo-
gia akvaariumiga, — klaaskuul välispidiseks mängimiseks.

Võib küsida — e n a m ei pääse? Aga ei ole õige, ei pääse üldse, abso-
luutselt suletud, ka välja ei pääse.

Me olime seal, kuulusime sinna, ja arusaamatu on, kuidas nüüd väljas ole-
me. Ka seda ei mõista ma seletada, sest poeuksest väljaastumine, mille ukse-
kell tilistades ära märgib, ei tähenda ju lahkumist klaaskuulist. Ka uksetagu-
ne tänav edasi-tagasi liikuvate inimestega, pimedusest valgusse ja vastupidi,
ka kodu, kuhu me ju lõpuks jõuame, ei tähenda seda, sest ka seal, juba hoo-
viväravalt näeme, valitseb kollane aken.

Siiski on mul tunne, et me läheme, ei tule kunagi enam tagasi, haihtume
klaaskuulist. Halvaa-kohvi-apelsini-banaani-atmosfäär hõreneb ja meie ei
oska enam hingata. Ma haaran õlekõrrest, tahan saada midagi kinnitavat.
Kauplen, et ostetaks veel midagi. Mida, kas ma seda tean? Nüüd, tookord?
Vist mitte. Ehk oli see suur kollane greipfruut, mida ma sellel õhtul esimest
korda elus näen — võib-olla hõbe-pruun-sinine kakaopakk kaamelikarava-
niga. Kuid asi ei ole ostus. Asi on v e e l ü h e s ostus, garantiis. Pandis.

Võib-olla oleks ost sündinudki, garantiid antud, pant lubatud, klaaskuul
säilinud, kui valge tädi leti taga ei oleks vahele seganud. Kui valge poetädi ei
oleks rutanud emale appi ja ei oleks mind n o o m i n u d . Aga ta tuli ja noo-
mis. Ähvardas mind suure ja paksu sõrmega ja vaatas emale liitlasena silma.
Ema ei hoolinud liitlasest, tal oli p i i n l i k . Sest nüüd paistab selles kolla-
ses valguses kõik teises valguses. Ka mina näen klaaskuuli teist valgust,
ainult ei saa aru, milles asi. Ema võtab mul käest kinni, raputab, ütleb midagi
pahaselt ja tirib mu poest välja.

Ja tiribki mu välja ja uks läheb selja taga kellukese kõlksatuse saatel kinni,
leti tagant vahib valges kitlis punaste põskedega tädi meile võidurõõmus jä-
rele, ta pareeris, garantiid jäi andmata. Klaaskuul sülitab meid välja. Tema ise
jäab sinna, igaveseks.

Sellest pahandusest sünnib jälle palju jutuajamisi ja järelpahandusi. Võib-
olla ei julge ema mind enam kaasa võtta. Võib-olla ei käi ma enam üldse
selles poes, ei üksi ega teistega, ehk sellest ongi nii must ja kinnine see sein.

Kolm:

Kolmega jõuame teema juurde tagasi: me läheme ja loeme kinokuulutusi. Südapäev südasügisel, me oleme emaga linnas, veel keegi on meiega kaasas, kas pr. Voitk? Me tuleme tumedast seinast, mis tookord oli valge ja lahti, tuleme Jaffa apelsinide juurest, läheneme reklaamkastidele. Vaatame kuulutusi ja arutame, kuhu peaks minema, sest kaste on kaks. Sest ka kinosid on kaks, «Ilmarine», otse meie selja taga üle tee, Pärdi apteegi kõrval, ja salapärane «Rex», salapärase elumajas Kungla tänaval, kus ükskord Grasmandorfid diivanil istusid ja naersid. On võimalus valida.

Võib minna vaatama filmi lenduritest — «Ilmarise» kast, võib minna vaatama filmi pikast pidulauast kristallide, parukate ja küünaldega — «Rexi» kast. Peab olema esimesi päevi peale Koosat. On septembri lõpp või oktoobri algus, koolist on mind juba välja heidetud, Härraste tänava alandus seisab veel ees. Linna kollastes õhtuakendes ja valgustatud reklaamikastides on küllalt päralejõudmise tunnet.

Me oleme päral, seisame kinokastide ees ja vaatame. On septembri lõpp, me elame Aia tänav 15, hoovimajas teisel korrusel, kõik võimalused, mida pakutakse, on veel proovimata ja võimalikud.

Me proovime küünalaid ja parukaid.

Võib-olla sellepärast, et pildid on pidulikult pruunika varjundiga, ei tea. Kui veel kord valida tuleks, valiksin sama, ehkki mäletan, et kinos pidime igavuse kätte ära surema/ vähemalt mina/.

Ma ei tea, kas pr. Voitk elab veel, aga kui elab, võib ka temalt küsida, ka tema otsustaks, ma usun, praegugi veel küünalde kasuks.

Tegelik otsustaja — päralejõudja — olen mina: mina valin parukad, ehkki pidulauad ei ole kunagi olnud minu stiihia. Tunnen aga ära kaheksateistkümnenda sajandi — ja see on minu stiihia. Ainuke nõrk lüli on ema. Tema, ehkki algul küünaldest võlutud, hakkab kahtlema ja kaldub lennukite poole. Ema on naisõiguslane ja pooldab progressi, või ei ole ta minus kindel ja pakub taganemisteed?

Mina jään küünaltele ja kaheksateistkümnendale sajandile truuks, pealegi on pildid lennukitega pealiskaudselt kontrastsed, puudub kristallide pildi sügav heletumedus — mina olen rembrandtlane.

Rembrandt otsustab, me läheme «Rexi».

«Rex»: kino Kungla tänava elumajas. Kunas ühe majapoolse korteris vaheseinad maha lõhuti ja kino ehitati, sest ehitatud ta ju oli — koridor, kassapugerik ja rõduga saal —, seda mina ei tea. Ei mõista ka hinnata, kui palju võis olla platse saalis, aga seda tean, et saali taga oli rõduks nimetatud loož, sest seal olen ma ise istunud. Ma ütlen loož, nähtavasti olid seal ka vaheseinad — vähemalt tundub mulle —, seega loože pidi olema rohkem kui üks, neid võis olla kolm või neli. Loožis tasus istuda /minusugusel vähemalt/ ainult esimeses reas, mispuhul võis toetada lõuga looži plüüskattega äärelle. Looži tagumistes pinkides oli asi lootusetu, sealt ei näinud mina midagi. Parimad kohad aga olid hoopiski saalis, kaks keskmist pinki tagumises reas, nende vaateväli oli täiesti lage, sest nad jäid pika vahekaigu lõppu. Just nendele toolidele tuligi pretendeerida, mis muidugi enamasti ei õnnestunud. Igatahes oli isal/ kui kinno mindi temaga/ taskus lai kork, mis pandi tooliklapi alla, ja see aitas ka.

Loožid paistavad mulle siit, kus ma nüüd praegu olen, lillakatena, justkui lilla plüüšiga vooderdatud kambrid oleksid nad olnud. Aga võib-olla on see

ainult kinohämaruse muundunud järelnulje. Kui järelnuljesse pikemalt süveneda, hakkavad seal paistma lillad plüüškardinad, aga see on igatahes juba jaburdus. Olgu.

Niisiis «Rex» — kinosaal lillade plüüšloožidega ja tagumise rea kahe keskmise tooliga, mille eest tuli asuda olelusvõitlusse. Kõige kavalam oli minna esimesele seansile; see algas äripäeval kell viis ja pühapäeval ehk juba kaks või kolm. Mitte hiljaks jääda, sest pimedas saalis saatis sind laternaga tuleneiu, kuhu ise heaks arvas, nägid sa sealt midagi või mitte. Tuli olla kohal õigel ajal ja varemgi veel. Tuli oodata ukse taga ja kassaluugi ees, siis saaliukse taga, kuni üks lahti tehti, eesriided eest ära tõmmati, siis tormata sisse ootava tropi eesotsas, kihutada vahekäiku, selle lõppu, viskuda ühele neist kahest toolist ja oodata südamerahuga /või põnevusega, olenevalt filmireklaamist/ minutit kümme tühjas, tuhmis, valge linaga saalis.

Ometigi ei olnud võidujooks, kui selleks läks, siiski nii kaelamurdev, kui arvata võiks, mitte sellepärast, et mina olin parim kiirjooksja /kuigi ma olingi hea jooksja/, vaid sellepärast, et kahele viimasele platsile pretendeerijad olid enamasti hästiriidetatud daamid ja härrad, kellest möödajooksmine ei olnud mingi eriline kunst, kui nad ülepea alandusidki esimesele seansile tulema ja pealegi veel kümme minutit varem. Uksetaguse tropi moodustasid muidugi enamasti algkoolipoisid, kes aga tormasid, vastupidi minule, e s i m e s s e r i t t a, k u h u m i n a k u n a g i e i i s t u n u d.

Sest mina olin pursui ja nemad proletaarlased, sest viimane rida oli esimene plats ja maksis kolmkümmend senti koht. Mina võisin endale seda lubada, sest üks kord nädalas anti mulle see raha ilma kauplematagi. Ma olin pursui ja millegipärast ei taibanud seda häbenedagi.

Troop aga, need, kes üksteise võidu tormasid e s i m e s s e r i t t a, et võita kätte keskmised kohad otse ekraani ees — /vahekäik, mis algas looži seinast, ei läinud lõpuni välja, vaid keeras kolmanda või neljanda rea juures paremale, ukse poole/, pidasid maha tõelise sõja, ja peale jooksu läksid käiku ka kõikvõimalikud jõu- ja iluvõtted.

Sellepärast jõudsin mina tavaliselt omale kohale enne kui nemad omadele — pealegi pidid nemad keerama kohe uksele paremale, ekraani poole ja ekraaniesisel maakitsusel uuesti vasakule, kus paratamatult tekkis kukkumisi ja üle jookse, nii et mina, olles näpsanud prouade ja härrade eest parima koha parteris, võisin vabalt jälgida poolte heitlusi esimese rea eliitkohtade eest ja nautida seda kui filmi preluudiumi.

Lisaks ei istunud poisid/ tüdrukuid kinos just nagu ei olnudki?/ esimeses reas sugugi vaikselt, ei püsinud paigal, vaid liikusid alatasa edasi-tagasi /peale nende muidugi, kes olid vallutanud kaks keskmist kohta/, tõuklesid ja tõmblesid ja nautisid elu samavõrra kui mina selle jälgimist.

Kuid sugugi mitte saal ei ole kino «Rexi» *locus crucis*, mitte saalis ei ela vana «Rexi» vaim, vaid pigem koridoris, pigem väljas, kino ukse ees, ja just seal. Ainult et seal ärkab ta alles septembriõhtu sinises hämaruses, kui tänavatel hakkavad kollaste akende taustal liikuma mustad linnavaimud.

Hakkab kumama kollane valgus koos valjuhääldaja nasaalse europotsent-rismiga ülevalt kino ukse kohalt aknast, kuulutuskastidest kahel pool ust, filmidialoog mängitakse tänavale välja.

Linna sügis oma kõdu ja porilõhnaga — oma magusa hävinguga aedades ja pargis — all jõe ääres ja tolles laias luhas, mis ronib kuni punaste aitade telliskivimüürideni, puukuurideni ja plankaedadeni välja /vanad aidad ja kaubalaod/, ja selles armetus jõekeses, mis tumedana vonkleb linna alt möö-

da ja eraldab temast Puraküla agulid, — linna sügis kell seitse õhtul, millesse kino «Rexi» valjuhääldaja räägib oma indoeuroopa armastuse ja surma lood.

Või on valjuhääldaja siiski koridoris ja hääled läbi ukse — veel parem, nii ongi, sest ukse ümber kogunevad sinise hämaruse mustad kujud, märgitud kollasest kastivalgusest, seisavad seal, tammuvad edasi-tagasi, segavad euroopa dialoogidesse oma piiriäärset segamurret, tõmbavad ukse lahti, panevad kinni, sest käivad sisse ja välja, a v a v a d maailma linna sügisesse, ja sulevad jälle. Südaeuroopa maailm voogab läbi «Rexi» kinoukse linna munakivisillutistele, hämarasse luhalõhna, liigub mööda Kunglat üles Vabaduse tänava nurgale, linna uude südamesse, liigub mööda Kunglat alla linnapargi poole, immitseb vaiksete kõrvaltänavate kaudu Vaksalisse, veereb Poskast alla ja jälle üles, vanast Grasmandorfide majast mööda, pr. Sildveri lasteaiast mööda, pikka Kuperjanovisse.

Voogab läbi ukse roosa koridorihõõguse valgelt.

Kuid mitte ainult nemad, mitte ainult anglosaksi ninatagused hääled, ei, koridorihõõguse roosas voogavad džungli kahinad, huilged ja mõirged. Džungel teeb Kungla tänava otsal häälet — punakasroosa tagasipeegeldus tänavakividel nagu veri džungli pimedast varjust. Ahvid kriiskavad, sest Ahvide-Tarzan ja elevandid on jälle /filmist filmi/ rünnakul. Salapärased ja verejanulised sikhid heitlevad Berliini luksushotellide heledates fuajeedes ja lamematel katustel, sest mängus on India hauasamba varandused. Maailma roosa silm Kungla tänava kino uksele pilgub, ähvardab ja lubab.

Aga parem veel on tulla ise väljast õhtusinisest, pilkuva roosa silma kutsel, lubadusel ja ähvardusel uksele, astuda reklaamikastide juures Eddy Nelsoni hammaste valgesse hurma, sealt koridori hämarasse roosasse, pea kohal anglosaksi lõvi kurguhääled. Koridor on kitsas ja kõrge /ma ei mäleta lage, võib-olla sellepärast, et valgus ei tulnud sealt, vaid reklaamplakatitega ülekleebitud seinalt/, kino tundeline tsentrum on siin reklaamipiltide vahel, kus veel midagi näha ei ole, aga kuulda juba küll.

See oli niisiis «Rex».

Sinna «Rexi» me tookord läksimegi — minu mäletamise järgi esimest korda /aga kuskohal sündisid «Põrgu» kohviku ja tulest läbikantava mehe kannatused, ei mõista ära arvata/ —, kui kõik pro'd ja kontra'd olid läbi mõeldud ja ära kaalutud. Läksime Rexi küünlavalguseõhtule, samal ajal kui «Ilmarises» käis õhusõda, millest me loobusime, kuigi emal oli kahtlusi valiku õigsuses. Läksime, mina, pr. Voitk ja ema. Isa ei tulnud, oli ehk juba vaadanud, või ei tahtnud naistega koos minna, inglise keele õpetajaga pealegi.

Aga võib-olla siiski tuli — hiljem. Seisis taga loožiruumis ja pr. Voitk viipas meile vargsi peaga — vaadake! Vaatasime selja taha, oli kultuurfilmi ja filmi vaheaeg, saal hämarvalge, ja seal ta seisis, isa, naeratas nagu ikka ja võttis vestitaskust m o n o k l i .

A g a e i — see ei ole õige, vale kõik, sest nüüd näen ma, kuidas monokkel helgib pimeduses. Pöördun pimedas loožis ringi, selja taga i s t u b i s a j a t e m a v a s a k s i l m l ä i g i b .

Ma ehmun ja pöoran pea tagasi, pean aga varsti uuesti pöörama, sest ei usu, mida ma nägin. Keeran pea ja vaatan, isa istub meie selja taga jäigalt ja sirgelt, ja tema vasak silm läigib järjest rohkem. Niisiis on asjal tõsi taga, ma ei julge rohkem vaadata, ma ei saa ka filmi jälgida, ma ei mäleta, mida ma teen, mida mõtlen, näen ainult, nüüd tagantjärele, et saal on jälle valge — kultuurfilm on läbi, piilun isa poole ja näen valges, et t a v õ t a b

s i l m a s t k l a a s i . Kuulen, kuidas ema pr. Voitkile sosistab — «Kõiv on endale monokli otnud,» ja pr. Voitk vastu — «No väga peen on.» Ma vaatan ja ootan, mis saab, ei saa aga midagi, isa istub selja taga, silmad lahti, aga nagu tavaliselt ikka, mingit monoklit ma ei näe, ma ei tea, mida see tähendab, aiman ainult, et just tema see pimedas isa silmas läikiski, ja otsustan ema tooni järgi, et midagi veidrat ja üleaurust see igal juhul on, aga pimedas kinos siiski lubatud. Rahunen, kontrollin hiljem, kui film juba käib ja saal on uuesti pime — jälle läigib isa vasak silm, seal ta on, see monokkel.

Kuid lugu monokliga ei saa siiski juhtuda tol esimesel kinoskäigul «Rexis», isa tookord nähtavasti ei tulnudki, olime kolmekesi, mina, ema, pr. Voitk ja meil oli surmlikult igav.

Emal oli õigus, mitte «Rexis» ei oleks me pidanud istuma, vaid «Ilmarise» õhulahingutes. «Rexis» oleksime võinud kergesti igavuse kätte ära surra, kui film oleks veel natuke rohkem veninud; lõppes aga siiski õnnekombel viimasel minutil ja meie pääsesime tulema. Kõik kolm, mina, ema, pr. Voitk. Ometigi ei tulnud meil kellelgi mõtet enne lõppu ära minna, kuigi — mis oleks olnud lihtsam, sest alatasa saalis inimesi sisse ja välja, tulepreili tuluke liikus ridade vahel edasi-tagasi ja iga natukese aja tagant tõusis saalis mõni must kuju või istus maha.

Ja ikkagi, nagu üteldud, ükski meist kolmest ei mõtelnud minekule. Keegi ei sosistanud — kuulge, aitab sellest küllalt, lähme minema. Võimatu muidugi ei ole, et ma ema käest küsisin, millal kino lõpeb, kindlalt ma seda ei mäleta, mäletan ainult lõpmata õilsat ja väljakannatamatut igavust, sest nagu välja tuli, olid reklaampildid enamalt jaolt pettus, peamine tegevus oli mingi mõttetu ja totter seletamine ja suudlemine, mis võis surnugi hulluks ajada, ja peaaegu ei midagi küünaldest ega kristallist.

Võib-olla just selles asi oligi, ma istusin ja vahtisin ogarat suudlemist ja ootasin küünlaid, kristalle ja pidulauda. Ehkki küünlaid vahetevahel kindlasti näidati, möödaminnes ja pealiskaudselt, ka kristalli siin-seal, juhuslikult ja vihastamapanevalt süvenematult. Me istusime ja ootasime t ä h e n d u s t .

Tähendust, mida oli meile lubanud reklaamikast suletud seinal, tähendust, mis anti sümbolites — küünlad rasketes küünlajalgades, pikk laud kaetud kristalli ja portselaniga, pikas kitsas ruumis, kus parukates ja pitsides krahvid olid surutud seinale ja laua vahele. Just seda me ootasime ja tähendust selles.

Tähendus viibis, ei tahtnud tulla. Kuigi vahepeal tõusis lootus, et nüüd nad kogunevad, nüüd nad tulevad kitsasse söögituppa — juba hakatakse lauda katma, juba võetakse kapist lauahõbe, juba näidatakse kristallvaagnaid, juba tulevad teenrid kandelaabritega — kuid ei, ei tulnud. Totrad sekeldused ja suudlused keetsid. Kõik nad olid selle peale nagu haiged, ka teenrid, mis üldse asja juurde ei saanud kuuluda, sest terve mõistus ütles, et suudlevad ainult krahvid — muudele veidrustele lisaks, mis nende seisuses oli ette nähtud.

Tähendus, mis hõljus õhus, lükati edasi kuni lõpuni. Kuid lõpus ta siiski saabus. Seda ma mäletan. Lõpuks ometi tulid teenrid ja hõbe kanti lauale, kandelaabrid küünaldega ja kristall, ja krahvid parukates ja puudris ja pitsides surusid ennast kitsasse tuppa kokku, seinale ja laua vahele. Täendus võinuks selguda, kuid ei selgunud.

Sest kõik oli jäänud lootusetult hiljaks.

Kristall, hõbe ja küünlajalad tulid, kuid nende aeg oli läbi, seltskond kogunes küll laua ümber, surus end seinale äärde kokku, küünlad põlesid ja kristall helkis, tähendus tuli, kuid ei selgunud, ei jõudnud. Kokkutulek oli lootuse-

tult hilinevad, film lõppes, kaheksateistkümnes sajand ei tulnud tagasi ja midagi enam ei järgnenudki.

Tuli tõusta ja minna, või istuda veel ühe pika filmivahe, uuesti ära kannatada suudluste surmlik igavus, ilma lootuseta seekord, et miski selguks. Istuda veel üks kord, ehk ainult sellepärast, et kontrollida, kas ei jäänud siiski hõbedas ja küünaldes midagi kahe silma vahele, kuid vaevalt, liiga vähe oli neid antud ja liiga hilja.

Pigem oli siis mõtet minna uuesti pimedas seinaga juurde, reklaamikastide pilte vahetama, mis seisid paigal niisugustena, nagu olid, ega kiirustanud minema, end lõpetama — või siiasamasse «Rexi» ette, ka siin olid reklaamikastid kollases valguses, ja pea kohal valjuhääldaja, mis kogu mõttetust seletamisest võttis välja olulisima — intonatsiooni, võib-olla see oligi ja olekski olnud õige koht asja veel kord läbi vaadata, mõelda ja kaaluda, sest pildidel särasid küünlad ja kristall kogu rembrandtlikus heletumeduses.

Aga ka sellest ei tulnud midagi, ema ja pr. Voitek olid filmist tüdinud ja kiirustasid koju, minagi olin väsinud tähenduse pikast ootamisest ja sekelduste totrast mõttetusest — pealegi, õhtusinine oli süvenenud, kuu ja tähed tulid platsi, ei tulnud kõne alla, et mina oleksin üksinda jäänud, sest alles hiljuti oli sündinud seiklus mehega, kes mind koju tõi, ja tookord oli hämarus hõredam, ka kuud ja tähti polnud.

Kinoskäijad tõttasid kontsade klõbiseses kodu poole ja ainult uulitsapoised ja koerad jäid ulguma pimedatesse plangutagustesse; akende kollane valgus jäi punaste kardinade varju. Siia ei oleks ma jäänud, ehkki kino enda ees oli kõik kindel, julge ja ingliskeelne. Kuid see oli vaid saar pimeduses, tuletorniga küll, aga siiski saar, ümberringi ookeanis ulgusid läti intonatsiooniga eestikeelsed uulitsapoised ja koerad, tarvitses vaid punase koridori lummusest välja astuda, kui olidki nende võimused ja armus.

Me kiirustasime koju.

Kino «Ilmarine» algas kandelaabrite asemel lennukitega.

Kas «Ilmarise» juures puudub valus koht täiesti? Kas tähendus on immanentne «Rexile»? Kas «Rexi» ootamatu asukoht — ühes eramaja korteris /nagu kohtkantseleid ühe üürimaja pööningul/ — majas, kus mängiti mulle välja selle linna esimene pilt — kolm naerivat inimest diivanil — ongi saladuse lahendus?

Kas «Ilmarise» kohta ei olegi midagi ütelda sellel Aia-tänavaaastal?

Ütelda on, kuid öeldu sünnitab ainult uut, õnneks küll mitte seda rexilikku metafüüsulist segadust.

«Ilmarisega» on seotud puhtolustikulised arusaamatused.

Kõigepealt, lennukitega on nii, et nüüd tuleb Toomas ja kiidab lennukite-filmi taevani üles, nimetab meie kandelaabreid ühemõtteliselt lollusteks ja kirjeldab õhuvõitluse magususi niisuguse elokventsiga, et hakka või ulguma. Hüva, kahju muidugi, et lendurid jäid nägemata ja küünlajalgadest täit tähendust kätte ei saanud, sellest saab üle, vähemalt viiskümmend aastat hiljem ei vii see enam und minema, aga kust saab Toomas ise siia?

See on küsimus, mis võib une ära viia. Toomas on oma Grasmandorfidest isa-ema-Juta ja soomusrongidega ammugi läinud. Tartu on nüüd tema koht, Tähtvere uulitsal, kõrge kalda all, temal ei ole enam sõna ei «Ilmarise», ega «Rexi» kohta.

Ometigi on ta kohal ja kiitleb oma pooleldi hambutu /kust see?/ suuga, nagu oleks ta isa selle filmi vandanud. Kui aga nii, kui pealegi nägemus

«pooleldi hambutu suuga» kehtib, tuleb film lennukitest lükata Poska tänava eelaega, kuhu ta mingil juhul ei kõlba, sest sellega läheksid sinna ka «Rexi» kandelaabrid ja krahvid, aga nende koht on vaieldamatult Aia-tänava-ajas.

Nii ei jää muud üle kui oletada, et «Toomas» ei ole keegi muu kui onu Danieli kaksikud Tuti-Nunni. Kuna aga rääkija on isiksus iseendas, peab üks kaksikutest ära jääma, ütleme Nunni, saame siis Toomase asemele Tuti /kes sellele kohale paremini sobib kui Nunni/. Kas on aga Tutil Toomase autoriteeti? Kahtlane.

Või tuleb kogu lugu nihutada Narva-Jõesuhu, ja jutt on mingi tagantjärele nostalgia, sest Narva-Jõesuus ei tule kellelgi pähe oma aega kinole raisata /kas oligi Narva-Jõesuus kino?/.

Ei ole tõenäone ka see lüke ja tuleb loobuda mõistatamisest.

«Toomase» vastuargument muidugi jääb. «Toomas» naerab meie kandelaabrid ja kristallid välja — tema uduseid tähendusi ja sajandite sügavusi ei tunnista, tema pilk pöörduv lennukite poole, sest nende päralt on tulevik, läheb neid kinno vaatama ja tõenäoliselt üksi — kui ainult Juta ennast talle külge ei haagi —, tema on minust kaks ja pool aastat vanem ja /nagu üteldud/ läheb ka otsekohe peale sööki ujuma, ehkki see on keelatud. Läheb ujuma ja kinno ja ajab meie asjad segamini, ja tuleb ta kõige oma jutuga sulgudesse panna ja asjade käigus edasi liikuda.

Edasiliikumine läheb läbi linna Kunglast Kuperjanovi ja Kesk tänava lahknemispunkti. Kesk tänav tuleb alt Lätimaa poolt — täpsemalt, Kiriku juurest — ja läheb valge postkontori kõrval äkki ja ladusalt, peaaegu nurgilt kaheks. Üks haru liigub üles raudtee ja /kaudselt/ vakšali poole, saab nimeks Vabaduse tänav oma «Säde» teatri, Raudteelaste Ühisuse, Viilupi ja Ackermanni, Sõrmuse apteegi ja Lepiku raamatukauplusega, I Algkooli ja muu olulisega, mis praegu pähe ei tule; teine haru, samuti peaaegu nurgilt, jookseb otsejoones alla, et sealt aga kohe üles viselda ja kihutada linna Valgest Majast — Ühisgümnaasiumist — mööda pargi ja Priimetsa poole.

Seal ülemineku kohal, valge postkontori vastas on «Ilmarise» kino. Ka seal on kastid ukse kõrval, küllap vist ka valjuhääldaja, kui uks paotub, ka roosa koridorivalgus, kuid nende võlu on haihtunud, nende tähendus peaaegu olematu.

Miks?

Võib-olla sellepärast, et «Ilmarise» ümbruses on niigi palju tulesid — kolaseid ja punaseid, seega ka hämaruse sinisus siin hõredam: siinsamas üle tee suur valge postkontor kümmeaknane aknaga, siinsamas, postkontori kõrval vaateaknad Jaffa apelsinide, brasiilia kohvi ja tseiloni teega, kino kõrval «Kultuur» siniste gloobustega ja sealsamas Pärdi apteegi laiad juugendaknad kahe värvilise karahviniga. Siin jääb kino ise oma valguse ja häälega varju.

Siin maksab film rohkem kui tema intonatsioonid ja aimused.

Tõsi, siin maksab, sõna otseses mõttes — tuleb ja maksab kätte.

Ma ei ole seda filmi näinud, kuigi ta seisis kolm päeva /kolm päeva püsisid filmid — nii on mulle meelde jäänud/ «Ilmarises» ja ootas.

Varitses. Usun, et ma langesin juba esimesel päeval lõksu. Tulin Härraste tänava lasteaiast ja jäin kino ette seisma. Just nimelt kino ja mitte üle tee reklaamikastide juurde, sest seda, e t j a k u i d a s ma kino ees seisin, ma mäletan. Kinosises võlvialuses seisid kastid ukse kõrval näoga üksteisele vastu. Ma mäletan seda hästi, sest ma vaatasin ühte neist, p ö ö r a s i n s i i s ringi ja vaatasin teist. Siis alles nägin.

See võttis aega, kindlasti rohkem kui minuti, sest esimese kasti jõudsin ma üle vaadata, pöörasin, tahtsin vaadata teist, ja siis nad läksid äkki lahti. Pildid. Ja kõik korraga — mitte ainult need, mida ma nüüd vaatasin, vaid ka need, mis olid jäänud mulle selja taha.

Ma nägin, justkui olnuksid nad kõik korraga mu silmade ees, korraga, ühel hoo bil, nagu «langenuks soomus silmadelt».

Onneks oli ema sealsamas kõrval.

Või oli see õnnetuseks? Või oli just tema see, kes pildid avas. Ütles ühe juhusliku sõna ja pildid kargasid oma fookusesse.

Aga kuidas sai ema sinna? Kuidas võis ema ülepea mu kõrval olla, kui mina tulin oma tühja prantssaiakohvriga Härraste tänava lasteaiast — kust tuli ema? Tuli mulle lasteaeda vastu? Ei tulnud ju, kunagi ei tulnud, ehk ainult esimesel päeval. Ema pidi tulema mujalt. Koolist, ülevalt künkapeal-selt kapitooriumilt, Kuperjanovist alla ja üles ja nägi mind kino ees seismas, tuli vaatama, mida ma näen.

Ei tea.

Ema oli seal ja tegi ise pildid mulle lahti? Nägin: avatud pildist nagu ak-nast pistis punnsilmne naine pea välja, rind eest lahti, juuksed hirmust püsti. Üksainus kõrvaline sõna ja ma nägin m i s s e e o n . Ma hakkasin kisenda-ma.

Või oli see naine aknal, kes kisendas, silmad pärani, suu lahti, juuksed püsti? Lükkas akna lahti, näitas mulle toa tühja sisemust? Sellega ühel hoo-bil kõikide piltide tähendust mõlemates kastides korraga? Kõikides maailma kastides, alati?

Ja siis äkki nägin pimedat ja kinnist, aga eest lahtist kinosaa li, ma olin seal ja ei pääsenud välja.

Aga ei, esialgu ollakse veel ukse ees, on ainult pildid sellest, mis sünnib, ja hommikupoolik.

Aega põgenemiseks on õhtuni, sest siis algab kino ja pirnid pannakse rek-laamikastides põlema, uksest hakkab imbuma anglosakslikku roosakat kino-valgust — nagu «Rexiski», aga siiski t ä i e s t i t e i s i t i — mustad kujud liiguvad õhtuhämaruses, mis siin südalinnas on rebitud tükkideks vaateaken-de Jaffa apelsinidest siidpaberitest, valjuhääldajast hakkab venima nasaalne sosin, mis s a l a j a läheb üle naise kiledaks kriiskamiseks; siis on äkki aken pärani — naine rinnuli aknal, röögib üle Kesk-Vabaduse-Kuperjanovi kino-tagusesse sügisluhta. Seni on aega. Kui ainult põgeneda jõuab.

Kuid õuduse juur ei ole naine ise ega aken. Juur on sügavamal — ühes algunenäos ehk: h ä ä l t e s t , m i s t u l e v a d t e i s e s t t o a s t , m i l l e a s u k o h t o n a g a t e a d m a t a .

Tegelikult olid pildid kõik kummalised ja tähenduslikult nihutatud rakur-siga, kuigi ma ei mäleta enam üksikasju. Oli liikumine, mis seda tõeliselt ei olnud — staasis, liikumine, mida enam ei ole: juba on aken valla, juba on naise ülakeha väljas, juba on silmad peast kukkumas, juba on juuksed püsti, ja juba ta karjub.

Kõik, mis oli, kogu liikumine, on igavesti j u b a o l n u d . Jäänud. Käes on tulemus — naine aknal, paratamatult. Juba on naine aknal, ja parata ei ole vähimatki. Kõik on läinud luhta. On, mis oli.

Järgmisel päeval ma vältisin seda teed. Ülejäärgmisel samuti, sest filmi pidi näidatama kolm päeva, siis tuleb uus ja vana võetakse ära. Ikkagi ei julge ma minna Kesk-Kuperjanovi-Vabaduse olematule nurgale ka nädal hiljem, aga just seal, täpsemalt, valges postkontoris, tuleb järgmisel nädalal olla.

Niisiis, tuleb minna postkontorisse või postkontori ette või postkontori lähedale, milleks, selle kohta andmeid ei tilgu — tuleb minna ja isegi minnakse.

Muidugi ei lähe ma üksi, keegi tuleb kaasa, kes läheb ees ja vaatab üle tänava, kas film on juba välja vahetatud. Alles siis tulen mina varjava plangu tagant välja, lähen üle tee ja postkontorisse.

Nüüd aga immitseb mingeid mäluolluseid juurde, ja tuleb välja, et filmist oli juttu ka kodus. Ja seal kinnitatakse mulle, et aknaga film on kinost läinud, linn on vaba, võib rahumeeli liikuda mööda Aia-Vabaduse-Kesk-marsruuti, lasteaeda minna ja sealtsamast tagasi tulla. Ometigi ei usalda ma neid kinnitusi, tuleb teha luureretk postkontori juurde, ja siin me nüüd oleme. Postkontori ees vaataja — kes ta ka iganes oleks — näitab näpuga üle tänava kino poole ja viipab mulle: läinud, tule vaata ometi ise!

Millest tagantjärele selgub, et peale pildikastide ukse kõrval — mida me üle tänava nagunii ei näe, sest kauge on ja pealegi on pildid varjualuse külgsesintes, näoga teineteise vastu — peab olema ka ukse kohal suur värviline reklaam, mis paistab selgelt üle tänava.

Kas see on võimalik?

Kahtlane, pigem võiks arvata, et mingit koda «Ilmarise» ees ei olnudki, tookord, enne kui «Rex» «Ilmarise» välja sõi, ise asemele kolis ja remondi tegi ja siis ka ukseesise tuulekoja, pigem võib arvata, et reklaamikastid olid siiski kahel pool ust *en face* postkontori poole ja üle tänava piiluja otsustas nende järgi. Kuid kas on võimalik reklaampilte kastides nii kaugelt eristada? Pealegi hakkab mulle nüüd jälle tunduma, et naine aknal oli maalitud suurelt ja just nimelt punaselt — seinaplaatidele ukse kohal, ja just seda ma kartsin kaugelt näha.

Kuid lõpetagem, enne kui kõik selle filmiga seoses muutub kahtlaseks.

Et lõpetada, tuleb nimetada veel, et «Ilmarine» läks pankrotti.

«Rex» sõi ta linnast välja, ostis maja ära /või üüris endale/ ja kolis südalinna. Tegi remondi, tuulekoja ukse ette /kui seda varem ei olnud/ ja rõdu üles saali kohale /kui sedagi enne ei olnud/, lasi sisse panna uued toolid, fua-jeesse isegi pehmed, ja sai päris ilusa kino, muidugi ilma Kungla tänava korter-kino sümboolsete all- ja ületähendusteta, aga oligi juba tähenduste mu-rememise aeg, käisin teises või kolmandas klassis ja neljandas võeti juba kinod omanikel käest.

Esiailgu kolis aga «Ilmarine» «Rexi» korter-kinno Kungla tänavas. Mingi intriig oli selle vahetusega seotud, mingi vastastikune alltõmbamine, millest räägiti ja mille üle naerdi, aga minusse see vist ei puutunud, ei mäleta.

Mäletan ainult «Ilmarise» peremeest oma vana kino ees, aga juba pankrotis, tal oli pruun kaabu peas, ta oli selle kuklasse lükanud, aga sugugi mitte uljalt, vastupidi — kurvalt. Isa läks tema juurde ja küsis, kuidas-asjalood-nüüd-on, ja peremees kehtas õlgu, vaatas hajameelselt üle tänava postkontori või suletud seinapoole, rääkis vaikse ühetoonilise häälega midagi, millest vähimatki ei mäleta, mäletan ainult tema ilmet ja kaabut ja isa soni, mis oli samuti kuklasse lükatud, ka mitte uljalt, vaid muuseas nagu ikka.

Isa ütles lõpuks — noh, ega see asi nii hull ka ei ole, või — küll läheb korda. Mille peale tema, peremees, kaabu kuklas — jah, eks näe.

Intriigide kohta nõrises lisaks: «Rex» tahtis mõlemat kino endale saada, kahmas «Ilmarise», aga unustas «Rexi» üüri maksmata/?/ ja lasi «Ilmarisel» oma Kungla tänava kino ära tõmmata. Kahe kino pidajat «Rexist» niisiis ei

saanud, aga ajapikku oleks ehk saanud, sest «Ilmarine» läks Kunglaski pankrotti ja loobus. Ja targasti tegi — oli ka aeg.

Tuleb seegi veel meelde, et kino «Rexi» ümber askeldas turske lокkis juustega poiss /peremehe poeg? sugulane?/, minust viis või kuus aastat vanem, väga asjalik, saksapärane nagu mõni Erich Kästneri Berliini poiss-salapolitse.

Ma ei tea, mida ta võis kinos teha, aga seal ta alatasa liikus, paljapäi ka talvel — tal olid ilusad käharad! —, kunagi ei seisnud ta paigal, ehkki ta peaaegu alatasa rääkis. Tegu ise jäi mulle nähtamatuks, teole minekud mitte — kusagilt ta tuli, kusagile läks, mutrivõti või vänt pihus, pilk enda ette maas, heitis aeg-ajalt kiireid pilke vasakule ja paremale, tõmbas ninaga, teretas seda ja teist ja kolmandat, jõudis tee peal jutudki maha rääkida.

Ka tema kuulub kino ürgpilti, kuid *per accidentiam* — ta o l i kinos, kuid jäi tema olemuslikust fluidumist väljapoole. Kuulus asja juurde, asjasse endasse puutumata. Ometigi on ka tema asi iseendas ja sümbol.

Veidral kombel — tavaliselt seda ei juhtu — ujub ta hiljem jälle välja, üheski olulises punktis muutumata paneb ennast «Werneris» kindlalt maksma, taob vääramatu asjalikkusega plitsi, ise vahetpidamata rääkides, pilk laua küljes kinni, aga pea käib kiire nõksuga vasakule või paremale — olevalt sellest, kummale poole jääb sein. Lõpuks näitab siin Tartus ka tegu ennast.

Omalinnameheks on ta jäänud, liigub vana kaaslinlase ja džentelmeni E. ja tolle vendadega. Moodustavad koos veel mõne teisega justkui «Werneris» haruklubi. Näitab end mulle ükskord kõrgelt ametipostiltki, on peaarst, kui mina tulen kliinikusse Pamiiri-sündroomiga.

Aga Pamiir ja Pamiiri järelunenäod ei kuulu siia. Viimasel ajal on nad — «Rexi»mees ja tema sõbrad — pildist kadunud, aga kadunud on ju ka terve «Werner» ja Tartugi ei vääri nähtavasti enam oma Tartu haruklubi. Küllap — peab lootma — liigub mees jälle Kungla tänava mail endise rühi ja asjalikkusega ja annab umbunud asjadele seal ja mujalgi lootusväreluse.

JAANUS TAMM

Seitse tähte talve tuulde

Päästrääkija trükib jäiste tähekildudega
sõnu lumetaeva mällu. Eile
süda oli rahutu, raamat rapsles pihus,
täna ongi pagenud. Ja lumi

on sulanud pori. Talvelill klaasakna vahel
muundub taasärkavaks, süda-
sündivaks Sügiseks pääle Jõule kohe.
Sügis on Kristus: kuldne, küps, haavust
voolamas veri, vein, vesi.

Interjäär puuviljaga

Taga klaaside valguse vari,
seina pääl haigutab murdja loom,
süda on pooleldi ussitand ploom.

Laual, lehtedel põlevad sõnad,
eimitte, sõnad ei põle, vaid paber,
murtud tunded ning maksmata võlad.

Lõual tokerdab hõre habe,
säng lehkab tumedalt justnagu loom,
süda on pooleldi ussitand ploom.

Kunagi süüa sündis see mari.
Taga akende varjude vari.

Ihutud sirbiga

Lõikuskuu tumedas taevas
triipeviisi punast.

Karedad helid kaovad mustil
tiibel metsa taha.

Maailmas olen, olen Eestis.

Lõikuskuu on. Ei külvanud keva-
del muud ma kui siniseid unesid. Nüüd
pole lõigata neidki. Sestap
heledaks ihutud sirbiga
helinal lõikan läbi selle varre,

helesinise varre, mis ühendab
mu värvitut ihu vere-
va ainuõiega keset rin-
na ribilist lillekorvi. On lõikus-
kuu, maailm, Eesti, mina ja sirp.

Ei mitte vasar.

Poolavalik kiri

Õid elada ning päeval laulda sinist
ning kaunist laulu, õhulist kui sulg.
Päev-päevalt saadab sugu inim-
laste mu ulg.

Õid elada ja päeval laulda kaunist
ja ulguda ja ennast risti lüüa
toaseinale ja mõranenud kausist
maksa süüa

pooltoorest, enda oma, ole tänat, Zeus!
Truu Sulle igavesti, Sinu Prometheus.

Igaviku lõpp

Kui sa kella tugevasti
kõrva vastu surud
avanevad aja käikes
hämaramad urud
säält sa kuuled: keegi hingab
heli väga madal
säält sa kuuled m i d a g i
ning kella pillad maha
kohe aja käikest kaovad
hingused ja urud
kell jäi seisma justkui süda
kell läks lihtsalt puruks

* * *

LÕPPVALGEL LEHEL KIRJAS

neli rida.
Leht ise kaetud teise
paberiga,
kus pääle trükit uudi-
sed ja mõna:
viis tuhat sõna, ühtki
elus sõna.

All ajalehe tuiskab
tasa pulss:
sääil neli rida miinu-
seid ning pluss,
mis liidab kokku vere-
ringeks kõik:
kord unustatud kõla,
umbne hõik.

Sääil all on kõik: nii alas-
ti, nii eht,
kõik on sääil all ja varjab
ajaleht
vist igaveseks nelja
verist rida.
Ma, kätetu, ei suuda
tõsta seda.

Kolmas, kõige rumalam

*Loll oled, ehkki oled seitsmes.
Tšehhov*

Silmadega kirjutad
pooleks murtud
Su sulg
ja küürakas kirjutusmasin
pudenend roosteks
ning põrmuks.

Künkalt alla
kaed pimedusse,
pihus fosforist loitev sulg
ja enne, kui
teele end säed,
Sa peatud veel sekundipõrmuks.

Läbi mere ja üle mäe
tee viib kaugesse
kuningalinna:
meri sügav, linn kõrge ja kindel
ja kas saab sääl
olema hää?

Kuid pihus sulg
kiirgab ning kiirgab
ja niikuinii tuleb minna,
ja niikuinii
nõuab valdjas
koos sulega kingiks Su pääd.

* * *

TIGUDE TAEVARIIK, INGLITE ASE:
tulevad inglid ja lahti ei lase,
tulevad teod ja litsuvad ligi,
liimuvad ihule ligi kui higi.

Seisad kesk tigude taevariiki,
roomab su pääle neid musttuhat liiki,

roomab ja limab Su välkvalget ihu,
libavad üle palge ja pihu.

Tigude taevariik, inglite ase:
inglid Su käsi väändest ei lase.

Kes Su küll sinna paika on torgand?
Seisad kesk pilvi, paljas kui porgand,

ihule pääle liimuvad teod
nagu himukad unenäod.

Pesemata jäänd klaasid

«Finlandia» laureaadile Arto Mellerile

Pese pääd või pese jalgu, ei see aita, ja
vabandage, preili, ma pole veel tasunud.
Minult on lihtsalt võetud.
Ärge kustuge veel, linnatähed, jaanimardikad!

Andeks andke, mu jalad on ikka
porised, ma tulin kaugelt. Muide, te kuulete
õigesti, jah, Kolgatal, Päälaeasemelt.
Sää! mult hommikul lustimaksuks võetigi
lips ja prillid ja pooltühi moosi-
piirakas taskust. Muud pole mul olnud. Ah,
siiski paar ilmeksimatut rida pääs, ses pesematus.

Laetuled surevad ühekaupa.
Kui lutikad. Kui soldanid.
Ja elu on ilus aeglane klaveri-
helin suitsuvines: blues.
Kandun läbi kriimustava raud-
rohu tagasi lapsepükstesse, täis-
pasandatuise, vitsahirm soolas.

On see öö, kelle keelt mina kõnelen, kui astun
leti ette, et ikka ja samasse klaasi tellida
ikka ja sama kähiseva häälega: veel kord sada... verd.
Ja teie naeratate mulle nii kenasti, preili.
Nii imeilusti, et iial teid armas-
tama ei hakka ma.
Te olete suur maksuhotell,
mis leti silmapiiri taga kõrgub.
Minul pole raha.

Jooksin ma siis verd?! Vaid viina!
Viina, mu unelm, mu sireen udus...

Taas unustan aastaarvu, igatahes on see suur, ümar,
vurruline, puhmaskulmuline, kiilaspääl linnuplä-
kike ja õhkõilsad jõulutaadijuuksed juustukarva.

Unustanud olen: pole ma Soomes.
Ma pole mitte kusagil.
Olen Eikusagilmaal,
Eikunagimaal, ilma emigree-
rumisvõimaluseta. Ka mu
napsiklaasid on pesemata. Läbi
nende näib maailm nii kõverpeegline.

Ja kel pole preemiaid, võib
lihtsalt salongis peeretades maksta
oma võlad kinni higi ja vere,
ila ja viinaga. Enesele.
Ja kaitsku meid Jumal nii-
tõesti, kui teda olemas on/ pole.

Vaikus.
Viimane tuli põles sisse.
Õõliblikas uppus klaasi.
Lumi jäi õhtule.

Sõega joonistet

Viin ja naeratus on sarnased:
kummastki ei oska laulu teha.
Naeratus habras, viin saab otsa.
Purunemisest on ette teatatud.

Hilisminevik on prognoositud.
Ei ma saada Sulle pokaalis
musta roosi kui Aleksandr Blok:
ma vaid rüüpan selle igilõppeva

lonksu veel kord ja
naeratan Sulle vastu. See
on väljapääs. See on tühi-
sõit lunastusse.

INDREK MESIKEPP

pimeduses

miski keeb klaasist nõus
kyynlaleekide all
tungleb tundmatu jõud
justkui reaktiivkristall

ta võimsam on kõigist meist
suutes suudelda tuld
nii tykke vaikuse teist
lõikab ta mõõgakuld

surmrohekaid roose loovad
ööös lendlevad peened lõngad
mida peeglitondid koovad
kel hõõguvad kõrvarõngad

ära ei taha siit minna
sest õudusest hardub meel
sulatet tyhjusedlinna
jooks lõpmatuseni veel

paine

su salavaikuse karjed
ei taha mahtuda hinge
neist tekib tumedaid varje
ja tõuseb su kongis pinge

siis koputad mu silmale
ja ytled et jälle see vanamees
teatas kogu maailmale
et molekul päikeses ära kees

*

kus lõpmatult ärkav raba
kive vaikselt uduga vaob
ja me meeli hoolega laeb
kõigega hirmust mis vaba

sääl seisab üks kõhetu mees
kel sõrmedes sinine lein
kord ta juustest saab vahuvein
kuid see aeg on veel kaugel ees

kurbkollane mantel on yll
ja kolmnurkne kybar tal pääs
mida põhi ida ja lääts
on kulutand kyll ja kyll

mees taskusse pistab tuule
ja tydinult hõikab ohoo
kui läbi vana pilliroo
ma valesti just ei kuule

sseisund

sa purpurrohelist ööd
mis rullub kui tellisvõi
nyyd ilma isuta sööd
sest muud sa teha ei või

vist ebaviisakas olen
söön üksindust kahvlita noata
kuid mis on eriti kole
loen soojust ilma su loata

pea lämbuvad raudkivipuud
ja lõpp saabub kogu loole
ma öelda ei tahtnudki muud
kui et silm lõhestas noole

TAAVI EELMAA

*

Kui mu riietuses

oli just lõppenud sinine skandinaavia periood
ja ma olin kui vaikne vesi
kui laip pealinnu poolitavate jõgede kallastel
mõnel pool alasti mõnel pool kübaraga ja
hiljemalt hommikuks korjati mind üles kõikjalt
soojenema ja rappuma autode pakiruumides mitte nägema
speedway'de lõpmatut virvendamist ja vilkumist kuigi
mu silmad olid lahti ja samuti vilkusid ja virvendasid —
nad olid peeglid nad olid TV-d. Ma ei mäleta seda. Ma
olin surnud.

Ja koju sõites juhtis taksot keegi tuntud inimene ja
ma ei julenud pilku tõsta
et küsida luba suitsetamiseks

*

Kaks tundi

meenutasin Su käekirja,
Mizi

See
oli

kui üleskirjutatud tuul —
«Sul võiksid olla
pikad juuksed!»

Sul ongi
väga pikad juuksed

*

Sa olid raudtee
Sa olid kummitusrong
reisijaks ...nud naine ja poisike
kes vaatas ta verd
ratsuks
tähesilmaline
neljatäheline

Kui seal seisin, mõtlesin ma
kuid mitte sellele et
kui ...en
lähen ma satelliidile
ja tulen tagasi ameerika filmina
Sinu juurde
Sind lohutama

Graffitikuninga surm

Võõrastemaja
tuules liikuva laternaga
teeäärne
maanteeäärne
ühe valge aknaga

Ühe
hommikuni valge
aknaga

Jack the Ripper.

Päev murdub ja puruneb
sügisepilgust
jäänartsissidest silmis
mu keha külmadest
rõsketest kiirtest
ja pudeneb sõrmede vahelt
ning tuul puhub ta ära
Suudaksid sa vaatamata olla oma käsi
mis kisuvad lehti kollaseks?
Istun toolil...
«Eks ju — see
ei ole liiga sentimentaalne —
mäletada helki teral?
See on ehk lihtsalt
nukralt ilus.»
Istun toolil
kui märg muld
Ja lund tõesti
langeb mu peale
kaua
kaua

JAAK SARAPUU

HÄVING OHVRITAMME ALL

«Kas täna või mitte kunagi?» mõtleb Jüri Krampe. «Täna on saabunud see õnnis päev; päev kolme aasta tagant, päev, mis on kui lõokese lõõritus. Issand, kui sa olemas oled, õnnista tänast päeva!» Jüri Krampe jälgib rahulolu-ga, kuidas abikaasa Hele, elujõust pakatav blondiin, tulevasele pärijale, kolmeaastasele Eskole, lumivalged suvekingad (saadud Kanadast) ulatab. Ometi kobivad nad autosse; Hele rooli ja järglane tagaistmele. «Mercedes» (Soo-mest saadud) nõksatab liikuma ja pöörduv auklikult külavaheteelt asfaldile. Ning see vaatepilt koputab Jüri Krampele meelde: talu juurest viiv tee tuleks kiiresti asfalteerida, sest äi, jõukas vahendusfirma juht, tähistab vastu sügist oma juubelit. Igavesti tähtsal mehel (oli varem alevi parteijuht) on kavas juubelimõll pealinnast oma esiisade tallu kanda. Selleks ajaks, nii nõudis äi, peaks Varakapal valmima ka soome saun. Pangalaenule, mis kätte ära sulab, leiab firmajuht ohrtrasti kapitali.

Lehma ammumine äratav mehe süngetest mõtetest: ta lippab kööki, ase-tab toiduriismed külmkappi, topib selga tööriided ja silkab lauta, kus teda kogu kari rõõmsa pasundamisega tervitab: kolmkümmend lüpsilehma (Taa-nist saadud) ja kaks pullipõrakat (kodumaised). Niisugune kari andvat Hele, õppinud velskri arvates talule tasapisi kopsaka kasumi. Kui äi veel omakorda kalkultatsioonid tegi, sulase võtmise mõtted maha laitis, talu uusima tehnika-ga (Rootsist saadud) varustas, pidanuks Varakapa juba viie aasta pärast maa-konna jõukamate talude kilda kerkima.

Jüri Krampe paigaldab lüpsiagregaadid, jälgib piima voolu, mõõdab kõik ilusasti üle ja suunab jahutusruumi. Seejärel pühib ta varrukaga higi, avab kiirustades tagumised laudauksed ning elajad siirduvad rõõmsalt suvisest päikesest üleujutatud karjakopliisse (koplid on veel esiisade tasemel). Pullid, kes talle kuuletuvad, ajab ta igaks juhuks teise aedikusse; punast karva Puna pühib rahulolevalt, kirju Kirjam kargab pisut edevalt ringi kui õhvake.

Pärast noid tüütuid toiminguid tõttab Jüri Krampe tulistvalu tagasi kamb-riisse, astub telefoni juurde (saadud Saksamaalt), käed võbisevad kui valeta-val koolijütsil ning, moonutanud hääle hädisemaks, põristab torusse: «...ja-jah, tõesti, sant olemine... palavik ja valu kõhus... toon piima homme... ehk saan tervemaks... jah, meie külmruumis seisab piim korralikult...»

Rahuldatuna lõpetab ta kõne meieriga. Kas tema ei või siis ühelainsamal-gi pühapäeval tsipake hinke tõmmata? Kas tema ei või mõnikord end haige-na tunda? Keskkoolis, kartes mate kontrolltööd, simuleeris ta sageli haiget. Kuid konservatooriumis ta niisuguseid võtteid ei tarvitanud; sealsed õpingud meeldisid. Jah, kuni tolle saatusliku päevani. Ühes remontimata külaklubis ilmus keegi enesekindel blond neiu pärast kontserti lavale ja pistis talle pih-ku lillekimbu. Jüri Krampe, tavaliselt naistega aravõitu, andis tähelepanust liigutatuna näitsiku põsele kogunisti kerge musi. Hiljem, astunud trepile, peatus inetu klubi ees uhiuus «Mercedes», kust seesamune blond piiga välja

piilus ning teda, smokingis vaest tudengit, oli nõus Tallinna sõidutama. Nii algasidki kohtumised ja eneseunustamised, millele järgnes abielu, konservatooriumist lahkumine ning uued elusihid.

Jüri Krampe tabab pahasena juustest sipelga, heidab sõnnikused kummikud kõrges kaares nurka, nii et ehmunud kass kräunatab; tirib siis haisvad tööriided seljast, plagab kaevu manu, peseb end jaheda veega ning taandub reipal sammul tuppa. Hoogsa liigutusega avab ta mahuka riidekapi. Selga kipub kui iseenest lumivalge pluus, smoking ja lõua alla ristlips. Peeglist muheleb vastu teine mees; õigemini endine mees, kes õpingute kõrvalt pisut esineda püüdis; igatahes esinduslik noorhärna. «Kes võiks aimata, et siin seisab tegelikult Varakapa omanik, Hele Krampe abikaasa ning ühtlasi talusulane, kelle hooldada on veisekari.»

Jüri Krampe sülitab peeglisse, ehmub siis, pühib klaasi taskurätikuga puhtaks ning, tõmmanud kätte lumivalged kindad ja asetanud pähe kaapkübara, astub väarikana õue. Ootamatult kleepub läikima viksitud kinga külge kana roojahunnik. Jälestusega peatub mehe samm; ta kisub hambaid kiristades kindad käest ja asetab need kummulipööratud ämbrile, kitkub heinanuustiku ning pühib jalaõu puhtaks. Aga kätele jääb imal lehk. Kuuri nurga tagant ilmuvadki süüdlased, kuid nähes Jüri Krampet, tuiskab kanakari kaagutades plehku. Taluomaniku abikaasa peseb käed ja suskab neile naudinguga uuesti sõrmkindad. Lõpuks, sulgenud õuevärava, jõuab ta laudani ning ronib mööda redelit pööningule. Otsekui toonekurg jalgu tõstes (kartes püksiharusid määrada), tipib smokingis noorhärna vana riidekirstu juurde, avab selle isikliku võtmega, tõstab välja viiulikasti ning, puhunud sellelt tolmu, laskub pööningult.

Suvine päike lõõskab veelgi tulisemalt. Oli saabunud ülev hetk; pärast kolmeaastast rassimist õndsalikem moment. Mõnikord nägi ta end uneski seismas armsas konservatooriumi harjutusklassis ja proovimas mängida oma kallist pilli, kuid ta viiul ei teinud piuksugi. Rappudes traktoril või autos, käsitledes agregate, rookides laudas sõnnikut ning tegeldes elajatega, helisesid ta peajus alalõpmata alateadvusest kantud viiulihelid. Mitmel-setmel korral pöördus ta otsustavalt pööningu suunas, kuid samas lükkas uus ülesanne ettevõtmise edasi (talus ajab töö ikka tööd taga).

Nüüd, kaunil suvehommikul, puudutab ta seal laudaotsa juures pidulikult pillikeeli ja timmib need korralikult häälde. Seejärel sammub ta hasartselt otse karjamaal kõrguva püha ohvritamme alla, toetab selja kergelt vastu tüve ja tõstab hardusega poogna. Imeliselt õrnad ja tiivustavad helid hõljuvad sinitaevasse (omaloomingulised variatsioonid). Just teose finaali aegu tabab Jüri Krampe jalg rohukamara võdinat. Ta heidab viiuli kohalt pilgu ümbritsevasse tegelikkusesse; ta muusikasse uppunud teadvus selgineb; talle läheb pull Puna, kelle pea on kummalises asendis. Veidralt pühib too tükikas ja pööritab oma verd täisvalgunud silmamune. Jüri Krampe võpatab; vaevalt traavib otsejoones tema suunas Kirjam, ise üpris vihaselt mõrisedes. «Olen koplivärava lahti unustanud,» vilksatab Jüri Krampe peas. Ärritatuna inspiratsioonihoo katkestusest, röögatab mees: «Kurradid, see olen mina! Kas te ei tunne mind?» Kuid loomad lisavad üha hoogu ja järsku, tundes ko-

hutavat surmahirmu, kargab noorhärä ahvina puu otsa, kusjuures mänguriist tema pihust puujuurtele pudeneb.

Hullunud elajad, unustades aukartuse, põrutavad sarvedega vastu ohvritamme ja nende sõrad sõtkuvad kõike ettejuhtuvat. Smokingis taluomaniku abikaasa pureb meelekibeduses tammekoort ning ta uhke kaabu veereb peast.

Katkenud viiulikeelte ahastavad kiunatused, otsekui hädalise appikarjed, ei ole tänini Jiiri Krampe kõrvust kustunud.

LÕPUTULT TUHISEV TAPPER

Kaarakaku Kaarel komistas leivalabidale, kui ta mõnikord öösiti pidi kööki komberdama. «Kurradi vanaeit, alalõpmata topib ta pärast leivätegemist lapju õkvalt risti usse ette.»

Tollel saatuslikul ööl ei otsinud ta pimedas köögis mitte teed ämbri peale ega kemmergusse; tollel ööl, nuta või naera, prõmmiti ta ärkvele kõige magusama une pealt. Peni lõugas õues ja lõhkumine välisuksele üha valjenes, nagu tahaks sissenõudja talumaja vana tammise ukse maani maha lammutada.

Jumala selge, prõmmijaks polnud Vana-Sass, küla tuntud kõri; polnud see ka Alltare Ants, kes jommis peaga ikka Kaarli tüdarta käis kiusamas. Tavaliselt Vana-Sass mõrises ja Ants lõhkus üksnes kambri aknale. Labidas, millest peremees kinni ei saanud krahmata, kukkus heleda plaksuga vastu köögi kivipõrandat, mispeale ukse taga hiirvaikseks jäi, nii et kevadise lumevee tilkumine kõrvu kostis. — Visalt pigistati sulavett krae vahele puudelt, põõsastelt ja tuhkhallist varakevadisest taevakummist. Tundes teekonna lõputust ning kartes eksimisvõimalust, avas ta süngena kulunud maakaardi, põrnitses taskulambi valgelt ehk sajandat korda pliiatsiga veetud sõõrikusse, arvutas veel kord asulast tulnud tee pikkuse. Kaarti uskudes pidi ta juba sihtkoha lähel liikuma. Jälle läbis teda tuttavlik erutus; ta oli jõudmas otsekui unistuste uksepakule. Kui ta võõrapärast aktsenti varjata suudaks, kulgeks ettevõtmine libedamalt. Mets ohkas, põõsastelt potsatas lund, kusagil klõpsatas kui püssilukk. — Kas uus prõmakas vastu ukse laudu ei löödudki püssipäraga? Ja aktsendiga öeldud lause rabas Kaarakaku Kaarli esiotsa oimetuks. «Peremies, meie sisse saama vai uks maha taguma, vot!» Kaarel mõistatas: «Kelle kuramuse möla see oli? Sõnade vahele sihakesed rõhatused.» Ta kergitas mahali bisevaid aluspükse ja hõikas vastu: «Kes sa ommetegi olet? Ega ma saa egaüht üüsa umma tallu sisse lasta?» Nüüd kuulis ta, kuidas keegi kärsitulit kõhatas ja mitmed sammud maja ümber laiali hargnesid.

Hargnev tee sünnitas nuputamist. Ei aidanud kaartki; võis loota üksnes vaistule ning tuge da isa pikkadele pajatustele. Ta soris mälusopis, püüdes pingsalt meenutada ammukuuldud lausejuppe. «...Sina, Andrus, ollit tuukõrd viil kõge julgemb, virutesit temäle õkvalt väikõse kirvega. Viltu visasit; ussepiita trehvass su tapri. Sa ju kõgest viieaastane... Poja, tuu kauge kotus oll nigu leiväpäts: harjan saiseve taluhuune, üte külle pääl põllumaa, tõse külle

pääl karjamaa, ommuku nukan lehtpuumõts...» Ta kõmpis aina raagus lehtpuumetsas, kuni silm enam pimeduses puid ei eraldanud. Ning sealjuures oli ta mööda laugjat nõlva künkale tõusnud. «...enne linaliku, poig, aida kõrval, saise meil ilmatu põrak kivi nigu mõni sann. Kivil olli kolm sõõrikut auku sehen. Mi ammune suguvõsa kivi...» Järsku, nagu lõigatult, lõppes mets; hämaruses terendas legendik, udu sees sebisid varjud. Süsimust inimkogu kattis peaaegu kogu kõõgiakna. «Kaarel, mes nalla sa tan tiit? Anton ja mina... Ammetlik jutt!»

Tare taga tammusid endiselt rasked saapad. Ukselukki kiunatas lahti, haak kolksatas, riiv ragises; pimedusega harjunud silm seletas suure kivi kõrval rohmakat kogu. — Otse kivi varjus tukkus traktor, sorts maad edasi järelhaagis ja veoauto. Kusagil eespool haukus meeleheitlikult peni. «...Poja, mul ei lähä ilmangi meelest: pikk tare, üten otsan elämine ja tõsen ait, sis parembet kätt laut, kura kätt küün; all lohun väikene tiik ja sann...» Hoonete kandis postidel süttisid tuled. Uskumatu, elumaja näis linnamajana: värvitud suured aknad, niiskusest läikiv katuseplekk. Paremäl põõnutas toekas ja kõrge vundamendiga laut, vasemäl silohoidla; mõned sammud edasi, võta või jäta, uhke soome saun ja ujula. Vahepeäl vaikinud koer alustas uut klähvimist ja tormas otse tulija suunas, kuid nähes võõra mehe kätt tasku libisemas ning tunnetades tema julget lähenemist, taandus vingudes sõiduauto alla, mis parajasti garaaži ees seisis. Ta käsi otsis elektrilüliti, seda leidmata kloppis ta kindlalt uksele: ühes aknas süüdati valgus. — Peni jäi korrapealt vakka ja Kaarel Kaarakaku lõug vajus üllatusest ripakile; ta ei saanud veel kõigest aru, kuigi aimusidu ta peakolus pinises. Ta jõllitas mõistmatult Kaino Antoni niiskeid otsekui tiisikushaige silmi, haistis mahorka luhvti; uuris siis võõra sõjaväelase ükskõikset jääka nägu. Ta pilk peatus ebamugavust tundval üleaedsel Altare Kustal, kes aastaid tema talus päevilisena töötanud ja kellele ta neljakümnendäl lahkesti oma põlistalust tüki põldu lubas lõigata. Aga Kaarli esivanemad olid Kaarakaku talu juba mõisalt päriseks ostnud; vabariik oli seda tunnistanud ja uus nõukogude võimgi neljakümne kuendäl mõistnud ning Kaarel Kaarakaku õigusi oma talule kinnitanud. «Kas omgi peräkõrd tõsi, et Siberide viiässe? Ja maa periselt omandiss kinnitemine oll tühipallas tsirkus.» Otsekui kõhkluste kinnitamiseks kuulis ta külanõukogu esimehe, Venemaa eestlase Kaino Antoni lauset: «Rõiva kokku ja aida! Kaits tundi aega andma, vot!» Nähes kahte püssimeest sõjaväelase kõrvale kerkimas, kohmas Kaarakaku Kaarel: «Melle? Melle mi pere Siberide?» Tagakambriist tõusis nutuhala, selja taga kolksatas tareuks; kõõki paterdas viieaastane Andrus. Alltare Kusta langetas piinlikkusest pilgu, sõjaväelane seisis endiselt tummana, üksnes aktsendiga rääkiva Kaino Antoni alatised niisked silmad paisusid suuremaks; mehe punetav lõust muutus Kaarakaku Kaarli küsimust kuuldes lapiliseks. — Midagi tuttavlikku, kusagil ammu nähtut oli selles päikesest pruunistunud silmnäos. «Kuidas? Mis te ütlesite?» küsis ukse avanud lühikest kasvu mees ja ta põskedele ilmusid punetavad laigud, lõug hakkas ärritusest vöbisema.

«Jaa! Te kuulsite õigesti. Mina olen Kaarakaku talu täieõiguslik pärija.» Ta püüdis hääldada puhtamalt ja selgemalt. «Kordan: mina olen Andrus

Kaarakakk. Minu isa, Kaarel Kaarakakk, küüditati neljakümne üheksandal Siberisse...» Ta enesekindel hääl murdus pisut. «...Mu isa suri seal... Ka mu ema ja õde surid nälga... Elasin siiani Venemaal. Nüüd tahan ma oma esiisade talu tagasi!»

«Aga minu isa...»

«Kas Anton Kaino, külanõukogu esimees?»

«Jah, just nimelt, Anton Kaino. Ta oli kauaaegne kolhoosi esimees... Nüüd hauas... Temale andis kolhoos Kaarakaku... Mina, tema pärija, tegin lagununud hooned korda... Mina rajasin siia oma elamise ja mul on suur pere... Kuidas ma nüüd... Kuhu ma nüüd?» Pereisa selja taga avati ootamatult kambriuks ja kööki marssis viieaastane poisipõnn, vibutades käes pisi-kest kirvest. Andrus Kaarakakk võpatas ning kargas ettearvatult kõrvale; poisi lennutatud tapper tabas Andruse asemel täpselt värskelt värvitud uksepiita.

KURBMÄNG KEERIKUL

«Ma põrmustan ta ilmingimata!» otsustab Tõnu Värnikus ja näeb, kuidas isa ühe ilmatu jändriku pärna koort silitab; ta punakas lõuahabe, kus juba üksikuid hõbeniite, tudiseb heameelest; ta huuled pobisevad kui palveid; ta kergitab prille, naerab ja ohib. Emagi peened kortsud silmade ümber silenevad; nägu nooreneb ja temagi käsi libiseb kergelt mööda sedasama pärnapuu krobelist koort. — Võbisev käsi siugles Monika saledal pihal, sõrmed otsisid peatuspaika ja tõmbasid tüdrukut lähemale. Neiu säbrus juustega pea kaldus pisut ette ja selle kõrvalt kerkis too lõust: kaval peiarinägu, lihavad huuled, võidunud juuksed. Tantsusaal pöörles ringiratast; peiarinägu põrnitses teda, Tõnu Värnikut, kes oli valmis kuue alla peidetud terariista kahmama. — Pussnuga tungib pehmesse puukoorde ja teeb esimese lõike, kusjuures isa muigab, heites emale tähendusrikka pilgu. Isa uuristab puukoort uskumatult vilunult, arvestades tema tagasihoidlikku raamatupidaja ametit. Ta noatera alt ilmub täht «M» ja nagu nõiutult ilmuvad teisedki tuttavlikud tähed. Ema asetab käe isa õlale ja nad pahvatavad koos naerma. Siis suskab isa pussnoa tuppe ja asub läbi metsiku võsa edasi kahlama. Tal on jalas kalamehekummikud. Ema, kes kergeid kingi kannab, takerdub rinnuni kasvavasse kuluheina. Nad väljuvad võsast ja isa plaksutab heameelest käsi. — Plaksutamise peale pöördus tüdruk tema suunas; imekena nägu: õrnsinised silmad, kaarjad kulmud. Ikkagi kooli missivõistluste võitja. Tüdruk mõõtis teda, Tõnu Värnikut, lühikesekasvulist ja vinnilise näoga paralleelklassi poissi, üllataval ilmel. Siis pööras neiu küsiva pilgu oma tantsupartnerile, kooli poplauljale, tolele lihavate mokaadega ülburile, kes kohe plikal käest kahmas ja, otsekui omaniku õigusega, tantsupõrandalt minema tiris. — Löödult vajuvad isa käed rippu ja ta lõbusavõitu nägu annab maad mustmornile meeolule. Ta vaatleb liikumatult nõgestesse uppunud kivivare, kummuli kukkunud katust ja üht varisemisohus näivat puuhoonelobudikku. Isa huuled liiguvad kui needusi jagades; ema asetab rahustavalt käe ta õlale. Kuid isa tõukab pahasena

käe eemale, sibab mõned sammud edasi, laskub siis koera kombel kápuli, sobrab kasteheinas ja kivivare-äärsetes nõgestes, nagu kavatseks ta mõnd saladuslikku jalajälge avastada. — Jäljed viisid seekord koolimaja taga asuvasse linnaparki ning Tõnu Värnik järgnes neile märkamatuult, peatus vahepeal, et puperdavat südant vaigistada; peitis end lähima tamme taha, piiludes sealte kiivalt nende kujusid. Raagus puudelt tilkus vett, vareased kraaksusid, hämarus mattis puudealuse, kuid pargiäärset välja valgustasid linna tuled. Pikem kuju võttis otseku kombitsatega lühema kuju õlgadest; nende näod lähenesid. Tõnu Värnik hammustas huulde ja heitis pooltühja veinipudeli kõrges kaares õhku. Pudel purunes kildudeks; kujud kargasid teineteisest eemale; robinal tõusis lendu parv vareseid. — Linde eemale peletades, kes tublisti poolmädanenud treppi reostanud, avab isa välisukse, aga see variseb hingeldelt: ema võpatab seisma, isa kukub kõrvale karates istukile. Esikus vajub jalg läbi pehkinud põrandale; köögis on lammutatud pliit; ämblikuvõrkudega ülekülvatud eeskambris haiseb. Tagakambrist pahvatab vastu tuuletõmbus, sest maja ots on poolenisti maha varisenud. Välismaailmale avatud kambri nurgas lebab sipelgatest kubisev korjus; isa sülitab, ema karjatab. — Linnapargis levis kiljatuse kaja ja nad mõlemad, käest kinni, tormasid valgustatud teotsa suunas. Linna poolt lähenes auto ja Tõnu Värnikus istus jõuetuna tormis varisenud pärnapuule. Korraga sähvatas ta peas idee. Jaa, Tõnu Värnikus kavatses koolis hoolikamalt tuupima asuda; igatahes oli tal enam nupukust kui tollel lihavate mokaadega klassivennal. Ta saavutaks kõige kõrgemad hinded ja läheks välismaale lavastajaks õppima (ta oli ühes näidendis edukalt kaasa mänginud). Jaa, temast saab kogunisti filmirežissöör ja ta lavastab Eesti parima mängufilmi, siis Euroopa parima ja lõpuks maailma parima. Moodsas hästiistavas ülikonnas, ees ristlips, astub ta kord aplausi saatel läbi ajakirjanike parve; näitab mõnikord armulikult nägu fotoreporteritele ja kaamerameestele ning rühhib hiljem vastu võtma filmimaailma kõrgeimat autasu «Oscarit». Žürii esimees raputab tormiliselt ta kätt. — Ta võpatab isa raputusest otseku ärkvele, tunnistades jälle vana majalobudikku, sinist teavast ning ta kõrvad kuulevad ema ohke: «Issand, mis küll meiega on juhtunud?» Ja sealsamas jätkab isa karjades: «Kas sa kuuled meid ometi, Tõnu?» Isa suust uhkab sibulalehka, kui ta veel kord poega õlgadest raputab. «Meie siin sinu emaga tutvustame sulle sinu esivanemate põljalalu, mille omanikuks me jälle saame, ja sina, kujutlematu, ei kuule isegi meie küsimust. Sina, kes sa oled meie ainus pärija, Keeriku talu tulevane peremees!» Ema kordab uuesti: «Issand, mis küll meiega on juhtunud? Issand, avita!» — Jaa, Issand, avita! Avita, et pärast kõrget tunnustust astuks Monika alandlikult Tõnu Värniku, kuulsa režissööri käest tähelepanu anuma ning ennast meelde tulemata. Võib-olla tuleb Monika kogunisti mõnd rolli lunima. Kuid Tõnu Värnik, keda kümned kaamerad sihivad, teeb mõistmatu näo, nagu oleks Monika talle päriselt võõras; pöörab kooliõele selja ning sammub oma isikliku uhiuue «Cadillaci» suunas.

VAPPU VABAR

TALTSUTATUD JA TALTSUTAMATA

«Sa ei oska mängida seda väikest palli, ent arvad, et võid mängida inimesel?» küsis Hamlet Fortinbrasilt, sellelt silmakirjalikult, kes proovis manipuleerida Taani kuningalossi elanikega. Ent sellest ei tulnud midagi välja vaatamata paljude pingutustele, kes selles stünges lossis oma stenaariume püüdsid peale suruda. Kurjus ei pääsenud võidule, aga headus . . . kes seda täpselt oskaks ütelda, missugune olnuks kõige õiglasem sündmuste käik? Nii on meie ümber iga päev: sina soovid ühte, mina teist, aga läheb kolmandat moodi ning ükskord suubub kõik ometi vaikusse.

Meie aga muudkui töötame, kavandame, soovime midagi. Kõneleme iseenda ja teistega, oma parema mina ja oma allasurutud, salajaste kirgedega. Küsime nõu kord ühelt, kord teiselt: kuidas toimida. Meie elu mõnikord nii hamletlikud sise-monoloogid tulevad mulle meelde Virve Jõekalda graafikat nähes — niivõrd mõtteline on see, täis vihjamisi tuntud tundeid, riivamisi jäädvustunud aimusi. Selle poolelijäetud mõtted on niisama avatud tähepanelikule, näha tahtvale vaatajasilmale nagu Andres Tali kontseptualistlikud vormid paberil.

Visandlikkus kunstis ei olegi alati nii hea ega kerge tulema. Ka visandlikul joonel võib otsituse lõhn juures olla, mida ei saa ära võtta. Kui Rafael Vatikani suuri kompositsioone maalides oma kuulsa *sprezzatura*, lohakalt elegantselt pintsililõõgi «leiutas», oldi imestunud, ent aktsepteeriti see. Visandlikkust ei saa teha, ta tuleb iseenesest. Kanda ta värskelt plaadile ja leht teostada: katta, värvida, trükkida nii, et elegants säilib — küllap selleks tuleb vahendeid otsida, ent kindlasti ongi kõik see just isikupära, üks külg kunstniku kordumatust näost. Kahilemata on meie graafikute heal tehnilisel ja manuaalsel koolil siinjuures oma osa, sest muidu poleks vististi viimasel kümnendil esile kerkinud terve plejaad noori graafikuid, kelle sõna ja südant metallplaat ja happevann nii hästi kuulavad. Seega on nõtke käsi ja nõtke joon V. Jõekalda loomingu materiaalseks tagatiseks.

Salapärasemaks küljeks on aga nõtke süda ja nägev silm, mis lasevad loojal olla sisemiselt resonantsis end ümbritseva eluga. Mitte parema osaga sellest, mitte väljamõeldud, ideaalse eluga, sest V. Jõekalda ei sule end elevandiluu torni. Vaid kogu eluga, milles on head ja halba ja mida ta võimalust mööda oma naisekäega iga päev ise uuesti loob, korrastab, uuendab. Oma kõige lähe-

mas ümbruses teeb seda ju igaüks — eelkõige kodus, endale vajalike inimeste keskel. Korrastab paremaks, et sellest paremusest siis jälle midagi enesele tagasi saada. Ja tagasi saad alati: kuhu oled ilma egoistlike kaalutlusteta midagi paremat enesest andnud, sealt saad ka uue positiivse impulsi. Kunstnikus resonanceerib see impulss niivõrd võimsalt, et võtab tema kaudu materiaalse kuju. See hea sõnum leiab väljendamist «Suures sõidus», milles kokkukuuluvus liidab ühte nõrku ja tugevaid — lendab nii, et nõrgad muutuvad tugevamaks ja tugevamad veidi nõrkade sarnasemaks. See hea sõnum väljendub «Viljas». Küllap on antud teemat varemgi kätesilitusega kujutatud, ent Virge Jõekalda kujund mõjub niivõrd orgaaniselt, et teeb igasuguse analüüsi relviuks. Hea ja turvaline on ka «Hommiiku» tunne, mille kommenteerimine oleks lihtsalt kohatu — niivõrd tuttav on see igaühele.

Kuna elust ei ole halb veel kunagi päriselt puudunud, siis ei saa ilma selleta läbi ka ükski aus kunstnik. Ent see iseenda ümber loodud turvaline hea ring laseb sedagi vaadata rahulikumat, ilma pimedaks tegeva hirmuta. Rahulikult ja ilma enesepettusest vaadates näedki kõigepealt libahundi hambaid ja vambi musta jõena voogavat juust.

See ei tähenda, et V. Jõekalda kunstilised kujundid on üheselt mõistetavad. Nad on paljutähenduslikud ja ometi vaikivad, tegelikult on nad kõik sõnadeta kujundid, mille mõtestamiseks saaksin pakkuda vastandlikke lugusid, ent eelistan need enda teada hoida. Mitte ainult intiimsuse ega ka selle pärast, et kõik situatsioonid meie elus on tuhandeid kordi juba olnud ja neid tuleb samapalju ka edaspidi teistel inimestel ette («Piitimus»). Vaid sellepärast, et ka iga kujundi õpetlik sisu, kui ta on inimlik, jääb iga vaataja jaoks individuaalseks. Kes ei oleks silitanud koera andlikku pead ja mõelnud sealjuures kõige erinevamaid mõtteid («Taltsutatud»). Kodukoer võib sümboliseerida truualamlikkust, ent ta võib ka murdma õppida ja mitte alati ei suuda me tema mõtteid ta silmavaatest välja lugeda. Nii on ka kunstiliste kujunditega. Kunstnik maalib lõvi — kuninglikkuse võrdkuju, aga sina vaatad ja kujutled hoopis kiskjat. Kunst on seega avatud ja teda vaatama tulles pead sinagi olema avatud, siis saad nii mõndagi teada mitte ainult kunstist ja elust, vaid vahest iseendastki.

TARVI TALV

KÄSITUS AJALOOLISE MÕJURINA

Mõistes ühiskonda süsteemse, valdavalt iseorganiseeruva ja oma peamisi eluvaldkondi kontrolliva alalise inimkooslusena, mille olemus seisneb tema liikmete — nii indiviidide kui gruppide — elukorralduslikult ja —mõtestuslikult, s.o kultuuriliselt¹ struktuuraalses seostatuses, ning lähtudes tõekspidamisest, et eneseteadvuslikud subjektid käituvad vastavalt kogemuslikele arusaamadele endast ja ümbritsevast, kerkib ühiskonna ning ta liikmete uurimisel ja kausaalsel mõtestamisel vältimatult küsimus: milline on olnud subjekti teadvuses eksisteerinud k ä s i t u s objektist, kellele subjekti toimimine oli või on suunatud.

1. Käsitus kui üldtunnetuslik probleem

Käsitus on minu poolt pakutav omasõnaline vaste võrdlemisi laialt levinud ja üldkasutatavale anglo-ameerika terminile *image*. Viimane tuleneb latinakeelsest substantiivist *imago*, mille põhitähendustena võib välja tuua pilt, kuju, kujutis, näopilt, rinnakuju, jäljend, koopia, teisik, varipilt, unekuju, nägemus, visioon, vastukaja, võrdkuju, vaade, ilmumine, kujutlus ja mõte. *Image*'i semantiline väli langeb *imago* omaga paljuski kokku, sisaldades muuhulgas tähendusi kuju, kujutis, kujund, pilt, kujutelm, jäljend, peegelpilt. Terminina kinnistus *imago* väljaspool antiiki esmalt teoloogias sõnaühendis «*imago Dei*», mida Vulgatas kasutatakse Vana Testamendi esimeses Moosese raamatus koos väljendiga «similitudo Dei», ja mis tähendavad vastavalt Jumalanäoline ning Jumalasarvane — «Ja Jumal ütles: «Tehkem inimesed oma näo järgi, meie sarnaseks / . . / »»; «Ja Jumal lõi inimese oma näo järgi, / Jumala näo järgi lõi ta tema / . . / ».²

Ingliskeelse oskussõnana võttis *image*'i meid huvitavas tähenduses tarvitusele ameerika ajakirjanik Walter Lippmann 1922. a raamatus «*Public Opinion*», milles ta kasutas väljendit *mental image* ja tähistas sellega «pilte meie peades», mis

meil on endast ning ümbritsevast: «Arvamus sündmusest, milles inimene ise pole osalenud, saab põhineda üksnes tema vaimsel käsitusel antud sündmusest.»³ Seda teesi üldistades sedastab Lippmann: «Inimese ja tema keskkonna vahel asub pseudokeskkond. Inimese käitumine ongi vastus tolele pseudokeskkonnale.»⁴ Nõnda juhiavad mainitud käsitused e pildid meie peades — olenemata sellest, kas nad vastavad endi poolt tähistatavatele objektidele või mitte — tegelikult kogu meie kultuurilist käitumist: «Me peame tunnistama, et see, kuidas igaüks meist käitub, ei põhine mitte otsesel ja vaieldamatul teabel, vaid meie eneste loodud või meile edastatud pildidel.»⁵ Menusõnaks kujunes *image* pärast Teist maailmasõda seoses sotsiaalpsühholoogiliselt orienteeritud sisuanalüüsi ning majandus-, resp tarbimispsühholoogia kiire ja ulatusliku arenguga. Demokraatlikes heaolu-ühiskondades, kus pakumine ületab enamasti nõudmise, osutus oluliseks küsimus — millest johtuvalt langetavad inimesed oma (näiliselt) vabu otsustusi. Peale eelpool mainitud teadusharude muutus *image* keskseks terminiks rakenduspsühholoogias, *public relation*'i (nn avalike suhete) uurimisel, politoloogias jne. Seega pea kõikjal, kus saab kas või tinglikult kasutada märksõnu «turg», «tarbija», «kaup»: mitte üksnes materiaalsete tarbimisväärtuste, vaid ka teenuste, inimeste, organisatsioonide jms puhul. Esimese ulatuslikuma *image*'i-kontseptsiooni esitas 1956. a ameerika majandusteadlane Kenneth E. Boulding teoses «*The Image. Knowledge in Life and Society*». Bouldingi teooria arendab edasi Lippmanni *image*'i-mõistet: «See on minu käsitus, mis suurel määral juhib mu käitumist»⁶, ning defineerib käsituse metatase terminina: «Käsitus / . . / on käitumusliku ühiku terviklik tunnetuslik, emotsionaalne ja väärtustav struktuur, või tema seesmine arusaam

³ W. Lippmann, *Public Opinion*. New York, 1949, lk 13.

⁴ *Ibid*, lk 15.

⁵ *Ibid*, lk 25.

⁶ K. E. Boulding, *The Image. Knowledge in Life and Society*. Ann Arbor, 1956, lk 5.

¹ Autori käsitlust termini «kultuur» kohta vt T. Talv, Mõned mõtted kultuurist. «Tulimuld» 1990, nr 4, lk 183—186.

² 1 Mo. 1:26—27; tsit: Piibel, 1988, Soome.

iscendast ning oma maailmast.»⁷ Sellisel määral-letuna ongi *image* praegu käibel Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika erinevate teadusharude ja osaliselt ka üldkeele sõnavaras: «Mingist objekti-ist, isikust, firmast vms kujunenud kujutluspilt avalikkuses. / . . . / K. pole ainuüksi optiline nähtumusviis, vaid sellega liituv kompleksne tervik nii teadlikke kui mitteteadlikke tundeid, hoiakuid ja arvamusi, mis on seotud antud subjekti või objekti-ga»⁸; «isikust, ettevõttest jms loodud või sel-lest üldlevinud pilt»⁹.

Eelneva põhjal võib jääda arusaam, et käsituse (teoreetilise) erilemisega on hakatud tegelema al-les 20. sajandil, ning seda peaaugult pragmaatiliste eriteaduste — žurnalistika, majanduse, ra-ken-duspõhholoogia jms — raames. Tegelikult aga on käsituse kui üldtunnetusliku probleemi kä-sitlemise ajalugu ligikaudu sama pikk kui süste-maatilise analüütilise e mõistelise mõtlemise praktika üldse: Euroopa kontekstis tähendab see tagasimineku kreeka filosoofiasse. Kui alates joomia naturfilosoofiast 7. saj e.Kr (Thales, Ana-ximandros ja Anaximenes) kuni eleaatideni 6. saj e.Kr otsiti vastuseid põhiliselt küsimustele, mis on olev ja milline on tema substans, mis on asja-de olemuses jäävat, millesse nad tagasi pöördu-vad jne, siis alles Elea koolkond, kelle tähtsai-maks esindajaks peetakse Parmenidest, hakkas huvituma sellest, mil moel inimene üldse kogeb ennast ning ümbritsevat, kuidas vahendab ja kor-rastab isenda jaoks teavet maailma kohta. Esi-mesena eristas taju ja mõtlemise just Parmenides, neid aga teineteisele vastandades väitega, et mõt-lemine on olemise sisu, meeeline taju aga annab edasi üksnes näivust. Parmenideslikku sedastust nimetataksegi tavaliselt tunnetusteooria e gnoseo-loogia — teaduse, mis uurib viise ja teid, kuidas mis tahes informatsioon inimeseni jõuab ning mida viimane sellega teeb või teha võib — algu-seks. Kahtlemata on tunnetusteooria metateadus ja seepärast ka lahutamatu osa filosoofiast. Küsi-musele, kuidas inimene üldse saab maailmast aimu, on peaaegu kõik väljapaistvad mõtlejad vastanud isemoodi, kusjuures siingi võib raken-dada jagusust: materialistlik ja idealistlik. Kui

näiteks atomistika rajaja Demokritos ja elemen-diõpetuse looja Empedokles olid võrdlemisi sar-nasel seisukohal, et asjadest eralduvad osakesed mõjutavad inimese meeleorganeid, tekitades sel teel taju, mis on aluseks mõtlemisele, mille kaudu võib saada maailmast sügavamaid teadmisi, siis Platoni järgi kajastab taju üksnes ebapüsivat ma-teeriat, st et meeeline tunnetus ei vahenda tõeli-selt asjade sisu e ideid, milleni võib viia vaid abstraktne, mõisteline mõtlemine, sest selle kau-du suudab inimene meenutada enne hinge kehas-se siirdumist kogetud puhtaid ideid. Filosoofias on kognitiivistliku problemaatika kesksed mõisted «*noumenon*» ja «*fenomen*» (marksismis vastavalt «olemus» ja «nähtumus»). Materialism käsitleb neid peegeldusteooria raames, väites, et tunnetus annab reaalsust edasi objektiivselt (välja arvatud näilikkuse puhul); idealistid aga on loonud juba sofistidest alates arenema hakanud ja 19. sajandil agnostitsismiks nimetatud õpetuse, mis sedastab inimtunnetuse võimatust maailma tõsikindlalt adada. Klassikalise (süsteemse) kuju sai agnostit-sism I. Kanti nn kriitilises e transtsendentaalses idealismis, mille kohaselt tunnetavale subjektile mõjuvad objektid tekitavad vaid nähtumuse (asi meie jaoks), kuid asjade tõeline olemus e asi ise-eneses jääb inimesele tunnetamatuks; taoline erit-lus ongi aluseks fenomenalismile, mis väidab, et tunnetuse otseseks objektiks saavad olla vaid ais-tinguis olevad fenomenid, mitte aga asjade subst-antsid.

Võib tekkida küsimus, milleks üldse veel sisse tuua termin käsitus (*image*); võib-olla jääda juba varem kasutusele võetud oskussõnade *noumenon* (olemus) ja *fenomen* (nähtumus) juurde? Kuid kui filosoofias käsitletakse valdavalt abstraktset tunnetust, s.o teatud mõttes tunnetuse noumeno-ni, mida agnostika järgi üldse tunnetada ei saa, ning sellise üldise tunnetuse võimet ja võimalust mis tahes objekti endale mentaalselt vahendada, siis käsituseõpetus e *imagoloogia* keskendub roh-kem psühholoogilisele kognitiivsusele — mil moel individuaalne, ka grupiteadvuslik objekti-tunnetus annab erinevaid resultaate, subjekti-ti rohkem või vähem iselaadseid käsitusi objek-ti(de)st. Fenomen on noumenoni aja- ning ruu-miväline, subjektist sõltumatu avaldus; olemus ja nähtumus on eelkõige objektikohased mõisted; käsituse puhul aga on tegemist rangelt võttes alati kordumatute subjektide aistingulistest, tajumusli-kest, kogemuslikest, emotsionaalsetest, mõtestus-

⁷ K. E. Boulding, *The Image. Knowledge in Life and Society*. Ann Arbor, 1956, lk 120.

⁸ Brockhaus. *Enzyklopädie in zwanzig Bänden*. Wies-baden, 1970, 9. kd, lk 13.

⁹ Kodin Tietokeskus. *Helsinki*, 1988, 2. kd, lk 596.

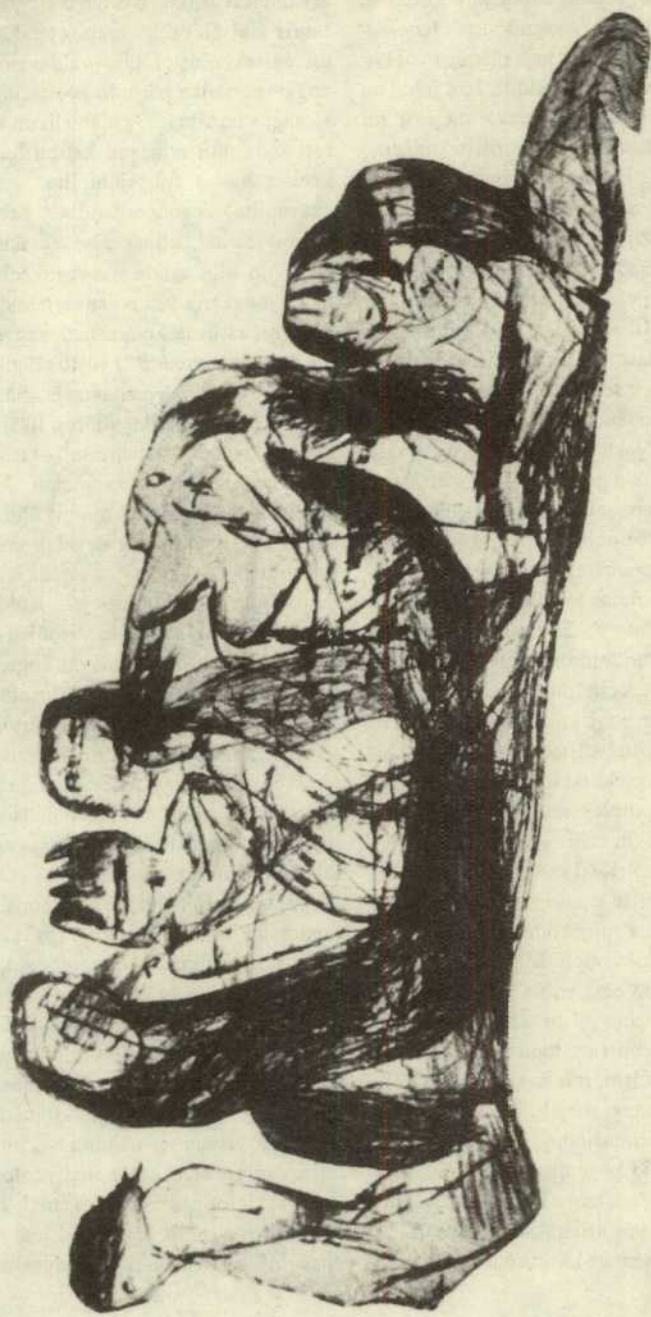
likest jms omapäradest johtuvate erinevate arusaamadega e apertsepsiooniga (olgu või samast) objektist. Nõnda koosnebki kõigi inimeste teadvus vaid käsitustest ja pole antud juhul oluline, kas need on tekkinud noumenonidest või fenomenidest, kas sisaldavad üksnes asja olemust või koguni nähtumuse erivormi näilikkust. Igal juhul on käsitused vahetus seoses tunnetava subjekti nii bioloogiliste võimaluste kui kultuuriliste omaduste ja eripäradega. K. E. Boulding on analüüsinud inimõtlemist käsituste seisukohalt ning leidnud, et kõik tunnetava subjekti teadvuses eksisteerivad käsitused saab liigitada kas ruumiliste, ajaliste, seoseliste, isikuliste, väärtustavate või eelistuslike käsituste hulka.¹⁰ Ühelt poolt on käsituse olemasoluks mõödapääsmatu mis tahes objektiga seotud teabe, piirdugu see või ainuüksi objekti nimetusega, jõudmine subjekti teadvusse, teisalt aga eksisteeribki objekt subjekti teadvuses vaid vastava käsituse kaudu ja kujul. Üks bit informatsiooni moodustab eksituse vaid juhul, kui subjekti valduses pole objekti kohta rohkem teavet kui üksnes selle nimetus. Käsitus kätkeb teravikliku arusaamana endas teadlikke ja mitteteadlikke elemente, millele K. E. Boulding lisab ka alateadvuslikud faktorid, pidades just neid inimese käitumise peamisteks mõjuriteks. Kuid seejuures moodustavad ühe subjekti käsitused pea alati valdavalt struktureeritud süsteemi, kus konkreetsete ning füüsiliste objektide käsitused on eelastmeks abstraktsete, komplekssete, mentaalsete jms objektide käsitustele (nt rohi — roheline — värv — spekter — valgus). Keskkonna ning inimeste endi pideva teisenemise e info lisandumise tõttu muutuvad jätkuvalt ka subjektide käsitused, olgu induktiivselt või deduktiivselt. Liiga kiirete ja radikaalsete muudatuste eest, mis võivad ohustada subjekti identiteeti, tema nii psüühilist, kultuurilist kui sotsiaalset stabiilsust, kaitseb inimesi teatud vaimne konservatism, mis avaldub valikulise teadvusena — tunnetav subjekt võtab eelkõige vastu sellist uut informatsiooni, mis vastab ning kinnitab tema seniseid kogemusi, arusaamu, hinnanguid jne. Vastupidine teave kas surutakse kõrvale, mitteteadvusse või üritatakse seda mõtestada (tõlgendada) varasemate käsituste kohaselt.

Kui käsituse uurimise problemaatika osas valitseb eri maade (ja) teadlaste vahel võrdlemisi suur üksmeel, siis keskse termini suhtes lähevad arvamused lahku. Nii nagu Lääne-Euroopa kultuuris üldiselt on ka sealse teaduskeeles viimastel aastakümnetel üha valdavamaks muutunud anglo-ameerika päritolu keelendite osa. «Termin «image» on siin /.../ ulatuslikult kinnistunud pärast seda, kui erinevad katsed leida talle saksa-keelset vastet (nt «juhtpilt», «ettekujutuspilt», «stüvapilt») ebaõnnestusid.»¹¹ Seevastu soomlased on jäänud ladinakeelse sõnakuju *imago* juurde. Võib-olla valida siis eestikeelsesessegi teaduslikku sõnavarra üks neist variantidest? Üldkeelses praeguseks üsna kodunenud *image*'i (isegi omandustatuna *imidž*)¹² vastu räägib tema toorlaenus, raskestikirjutatavus ja —hääldatavus algupärasel kujul, meile võõras häälikuühend —dž, ning — mis kõige tähtsam — laialdane kasutus tähendustes sümbol ja maine. Viimasel juhul mõeldakse *image*'i all mingit üldist hinnangulist suhtumist objekti, mis avaldub emotsionaalsetes määratlustes «hea», «vajalik», «usaldatav», «aus», «uhke», «kuulus» jne. Kuid käsituseõpetuse e imagoloogia kontekstis mõistetakse käsitusena subjekti teadvuses olevat kogu teavet objekti kohta, millest maine kui väärtushinnang moodustab vaid osa. Termin *imago* tarvitamist takistab tema juba niigi suur koormatus: zooloogias tähistatakse sellega valmikut (putukate suguküpset arengujärku) ning psüühianalüüsis teadvuse süvakihitides kinnistunud arusaama enamasti mingi lähedase inimese (nt ema, isa) rollist, mis võib eeskujuna hilisemaid tõekspidamisi juhtida. Kuid kummalgi juhul on tegemist siiski alaterminitega, nii et teadusenimetus *imagoloogia* on seni kasutamata. Eestikeelseks oskussõnaks on pakutud *image*'i asemele terminit *kuvand*. Selle soometüvelise sõna puudusteks võib pidada laenuelist (ent ka eesti põhjaranniku murdeis esinevat) tüve, mis tähendab esmajoones kuju, kujutist, pilti ja fotot — seega visuaalset nähtumust, ning sobimatust teiste samast tüvest tuletatud neologismidega (nt *kuvama* 'infot nähtavaks tegema', *kuvar* 'okraan, tabloo'), sest need on seotud just millegi nähtavustamisega. Kuvandi tähenduseks on märgitud

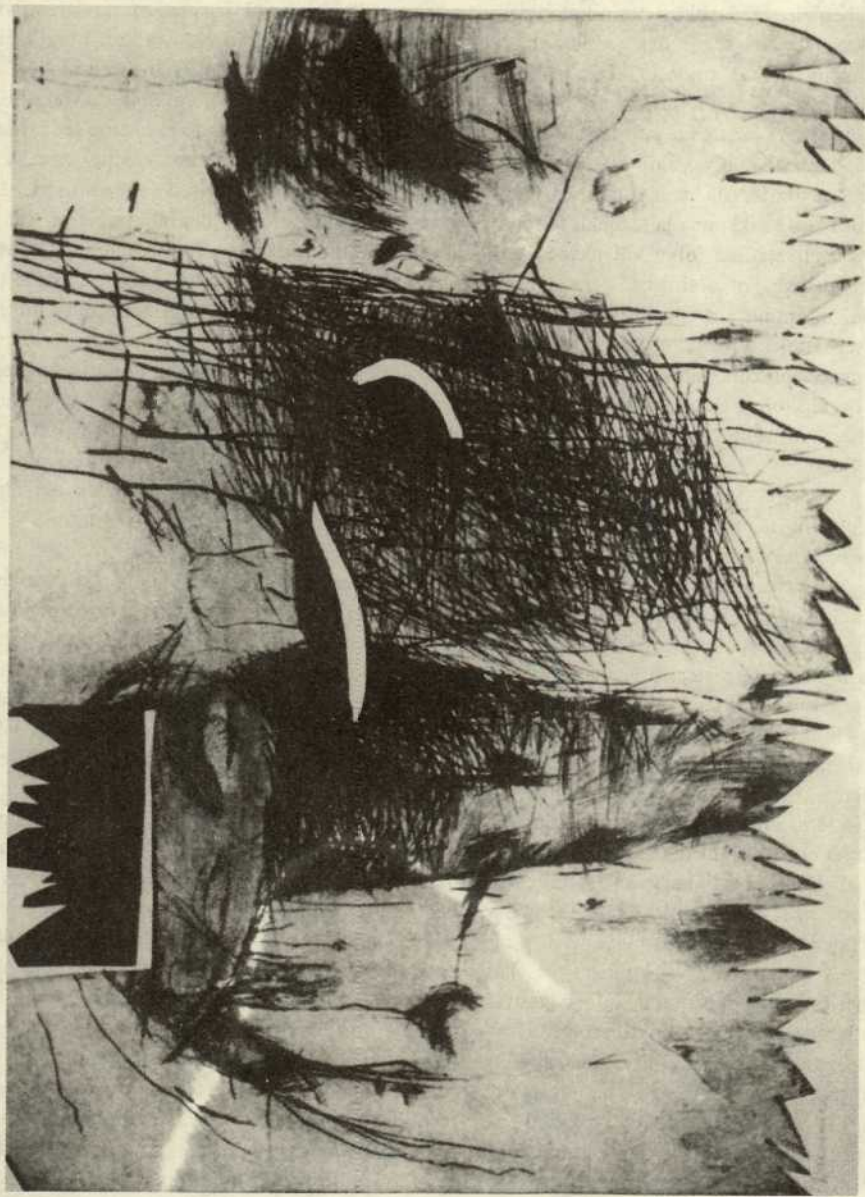
¹⁰ K. E. Boulding, *The Image. Knowledge in Life and Society*. Ann Arbor, 1956.

¹¹ J. Wilke, *Imagebildung durch Massenmedien*. — Rmt: *Völker und Nationen im Spiegel der Medien*. Bonn, 1989, lk 12.

¹² Vt nt «Kostabi» 27. nov 1991, nr 6, lk 7.

Virge Jõekalda. «Suursõit». Kuivnõel. 1992.

Virge Jõekalda. «Kroonimine». Kuivnõel. 1990.

tavaliselt «esteetilis-emotsionaalne kujutuspilt»¹³ või «olemasolevate andmete põhjal esimest, olendist või nähtusest loodud kujutuspilt»¹⁴, mille puhul asetub rõhk kujutlusele, st tegelikkuse meelisele peegeldusele, mis ei haara abstraktset mõtlemist. Sestap pakungi *image*'i vasteks, vähemalt teaduslikus terminoloogias, seni vähe kasutatud ja seega oskussõnaks hästi sobivat omasõna *käsitus*, mida ÕS-is on seletatud kui mõistmist, arusaamist. *Käsitus* on moodustatud tegusõnast *käsitama* substantiivsuffixi *-us* abil, mis tähistab sobivasti nii tegevuse tulemust kui tegevusprotsessi, kuna teadvuses valitsevad käsitused on keskkonna ja subjekti teiseneamise tõttu samuti alatise (olgu või üksnes teaduslikult tuvastatavas) muutumises.

Käsituste uurimine on süvapühholoogiline probleem, sest subjekti teadlike ja selgelt väljendatud teadmiste, hoiakute, hinnangute, arvamuste jne kõrval on ehk olulisemgi subjekti mitteteadlik, käitumise süvastruktuure ohjav objektiga seotud info. Seepärast hakkasid imagoloogiliste uuringutega tegelema esmalt tekstianalüütikud ja kontentanalüüs on jäänud antud valdkonnas siiani üheks tähtsamaks andmete kogumise meetodiks. Empiiriliste eritluste juures ei tohi unustada, et käsitus on alati subjekti ja objekti vahelise suhte tulem — pole olemas mingi objekti abstraktset käsitust, vaid käsitus eksisteerib üksnes subjekti teadvuses, tema jaoks ja temast sõltuvalt. Olenevalt viisist, kuidas teave objekti kohta on subjektili jõudnud, saab rääkida kas valdavalt vahetust või vahendatud käsitusest, sest inimese kultuurilise kasvate tõttu on tegemist alati kombineeritud teel kujunenud käsitustega. Kuna kaasajal üha suureneb kõikvõimalikke kanaleid pidi vahendatava informatsiooni hulk, kaugenevad ka enamiku subjektide käsitused maailmast ning iseenest aina rohkem vahetust kogemusest, nad hakkavad järjest rohkem sõltuma info edastajatest. Objektiga seotud teave aktiveerub teadvuses sedavõrd, mida rohkem tõuseb objekt subjekti tähelepanukeskmesse. Siingi on võimalik nii vahetu impulss — subjekt kontakteerub objekti endaga — kui vahendatud ärritus, mille puhul subjekt puutub kokku objekti tähistava märgistusega, mis tahes viisil tajutava sümboliga (heli, pildi,

kirja, tundmuse, vms kujul). Käsitus võib aktiveeruda samuti assotsiatiivsel teel, objektide semantiliste väljade ühisosa kaudu (tööpuudus — migrandid — iiberegulatsiooni probleemid arengumaades). Olguigi et iga objekt ning tema tunnetamisviisid on kordumatu, ei moodusta inimesed valdavalt oma käsitusi mitte situatiivse kognitsiooni alusel, vaid vastavalt analoogilisele, olgu vahetule või vahendatud kogemusele, eelarvamuskule hoiakule, stereotüübile. «Meile räägitakse maailmast enne, kui me näeme seda. Meil on olemas enamikest asjadest käsitus enne, kui oleme neid kogenud. Taolised eelteadmised, rääkimata kasvateusest, määravad ära meie põhilised seisukohad, juhivad põhjalikult kogu meie tunnetusprotsessi.»¹⁵ Subjektide jaoks on objektide tähenduste mõningane stereotüüpiseerimine vältimatu. Esiteks sisaldub igas käsituses tuntav osa paratamatult aksiomaatikat, kuna kultuur ise on seda oma põhiolemuselt olulisel määral, olgu või näiteks ontoloogilistes väidetes, et midagi kas on või ei ole olemas, samuti keele konventsionaalsuse tõttu. Teiseks järgib teadvus aja ning energia kokkuhoiu printsiipi: stereotüübid lihtsustavad ja kiirendavad maailmas orienteerumist ning reageerimist, nad hoiavad ära pideva uue komplitseeritud analüüsi objekti kohta, ning kaasaja kiiresti muutuv ja infoga üleküllastatud maailmas on «vajadus säästliku tähelepanu järele nii mõõdapääsmatu, et kõikidest stereotüüpidest loobumine täiesti vahetu kogemuse kasuks vaesustaks inimeste elu»¹⁶. Kolmandaks aga tagavad stereotüübid turvatunde, stabiilsuse ümbritseva ja iseenda suhtes. «Nad loovad maailmast korrastatud, rohkem või vähem tõese pildi, milles on kindel koht meie harjumustel, eelistustel, võimetusel, heaolul ja lootustel. Nad ei loo küll maailmast võib-olla adekvaatset pilti, ent nad loovad pildi ühest võimalikust maailmast, millesse meie oleme end elama sobitanud. Selles maailmas on inimestel ja asjadel nende hästitutud kohad ning nad käituvad ootuspäraselt.»¹⁷ Võib öelda, et stereotüübid moodustavad paljuski subjekti identiteedi ja elukorralduse selgroo, nad on «meie eneseväärikuse garantii» ja «meie traditsioonide kaitsemüür, mille varjus me võime tunda end pidevalt kindlana oma positsioonidel».¹⁸ Mis puutub

¹⁴ T. Erelt, Väike uudissõnastik. Tln, 1989, lk 29.

¹³ Õigekeelsussõnaraamat. Tln, 1978, lk 326; T. Erelt, R. Kull, H. Meriste, Uudis- ja unarsõnu. Tln, 1985, lk 45—46.

¹⁵ W. Lippmann, Op. cit, lk 90.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid, lk 95.

¹⁸ W. Lippmann, Op. cit, lk 96.

käsituse ja stereotüübi omavahelisse suhtesse, siis «käsituse» näib olevat väärtusneutraalsem ja muutustele avatum fenomen, samal ajal kui «stereotüüp» tähistab tugevasti kinnistunud seisukohiti¹⁹, olles tühtlasi enamasti rõhutatult emotsionaalsem, hinnangulisem. Stereotüübiline käsitus ei pea sugugi tähendama vastamatust objektile; «stereotüüpide ohdikkus ei ole niivõrd selles, et nad oleksid alati valeid / . . . /, vaid selles, et nendes puudub täielikult tõestusmaterjal, et usutakse ebamäärasteid kuulujutte».²⁰ Seega on stereotüüp käsituse erivorm, mille aluseks on subjekti teadvuses mis tahes põhjustel nii tugevasti kinnistunud teadmised, hinnangud jms objekti kohta, et tunnetusprotsessis tühistab tavaliselt celnev kogemus uue vastandmärgilise info ning subjekt peab oma vastavat stereotüübilist käsitust aksiomaatiliseks.

Tulles veel korraks tagasi juba celmainitud, tavakõnepruugis *image*'iks nimetatud nähtuse juurde, võib öelda, et *image* on käsituse argiteadvuslik avaldumisvorm, mille puhul aktiviseerub üksnes käsituse kõige üldisem, hinnangulisem ja meeleliselt tajutav osa stiliseeritud kujul. Nõnda kannab *image* rohkesti stereotüübile iseloomulikke jooni — emotsionaalsus, skemaatilisus, kogemus- ning tõestusülesus, kaldumus väljenduda meelelises sümbolis, suvaline või tavaloogikavastane tõlgendatavus jne. *Image*'i olemust aitab avada R. Bergleri üldine määratlus «stereotüüpse süsteemi» kohta: «Kinnistunud, lihtsustatud, tundediliselt laetud, dünaamiliselt ja terviklikult struktureeritud süsteem nii üldiste kui eriliste, isikuliste ja umbisikuliste olukordade mõistmiseks pidevalt muutuvast maailmas, millede puhul jääb puudu objektiivsest, optimaalsest empiiriliseist teabest»²¹. Sellisel mõistetuna on ilmselt terminit *image*, vaatamata tema puudustele, raske argikatsusest välja tõrjuda ja oma sõnaga korvata.

Kenneth E. Boulding tõi oma käsitusteooritluses välja samuti isiklikud ja avalikud käsitused.²² Esimesed on psühholoogilised ilmingud, st seisukohad jne, mis eksisteerivad ainult ühe indiviidi teadvuses ning mida tavatsetakse nimetada ka isi-

kupärasteks arusaamadeks; teised aga on sotsiaalpsühholoogilised nähtused, s.o mingi inimhulga isiklike käsituste ühisosa, mida selgitatakse välja harilikult sotsioloogiliste e avaliku arvamuse küsitluste teel. Avalikud käsitused erinevad isiklikest, kuna nad on «statistilised keskmised», kompilatsioonid, millel puudub enamasti personaalsetele käsitustele omane sünteetilisus, süsteemne ülesehitus. Viimane sõltub eelkõige uuritava inimekogumi enese homogeensusest, aga muidugi ka sellest, kuidas uurija suudab kollektiivse objekti seesmist ühtsust või erinevust võimalikult täpselt tabada ja esile tuua. Avalikud käsitused kujunevad nii traditsiooniliselt inimestevaheliste otseste suhete, kui — peaaesjalikult 19. sajandist — ulatusliku infovahenduse e massikommunikatsiooni kaudu. Kuna ühiskond on harilikult liigendatud, st koosneb eneseteadvuslikest gruppideist, kes järgivad oma käitumises rohkem või vähem erinevaid käsitusi, siis on ühiskonnasiseses dünaamika (arengu) väljaselgitamisel ja mõtestamisel vajalik vastavate käsituste tundmine. Kusjuures mida mõjuvõimsam on üks eneseteadvuslik inimkooslus teis(t)e suhtes, seda olulisem on uurida tema käsitusi nende objektide kohta, kes on temast alluvuslikus sõltuvuses. Ainult sel teel saab selgitada välja erinevate osapoolte potentsiaalse initsiatiivikuse ning tõenäolise osalemise määra ja laadi ühiskondlikes sündmustes ning muutustes, mida pole võimalik dokumentaalse tõestusmaterjali alusel analüüsida. Kuud seejuures ei tohi üksikkäsitusi absolutiseerida ja tõlgendada kontekstivabalt, arvestamata subjekti teisi, eelkõige üldisemaid ja abstraktsemaid käsitusi, kuna omavahel struktuurselt ning süsteemselt seostatud käsitused võivad käitumisse üle kandudes avaldada nende endi ideeliste kujudele ebaadekvaatselt (nt citav suhtumine välismaalastesse ei pea realiseeruma alati nende ebaviisaka kohtlemisena). Seega on käsituste käitumuslikule avaldumisele üldiselt iseloomulik situatiivsus ning kombineeritus, samuti hoiakuline iseloom, st tõenäosus või eeldatavus teatud moel käitumist juhtida. Oma üksikkäsitusi olenemata olukorrast ühtviisi ja täielikult väljaelavaid inimesi nimetatakse küll põhimõttekindlateks, aga ka kergesti konflikti sattuvateks.

Kuna massimeediumid ühelt poolt väljendavad, teisalt aga kujundavad (avalikke) käsitusi, siis kerkib oluline küsimus: kas enne muutub ajakirjanduse poolt edastatav käsitus mingist objek-

¹⁹ J. W i l k e, Op. cit, lk 12—13.

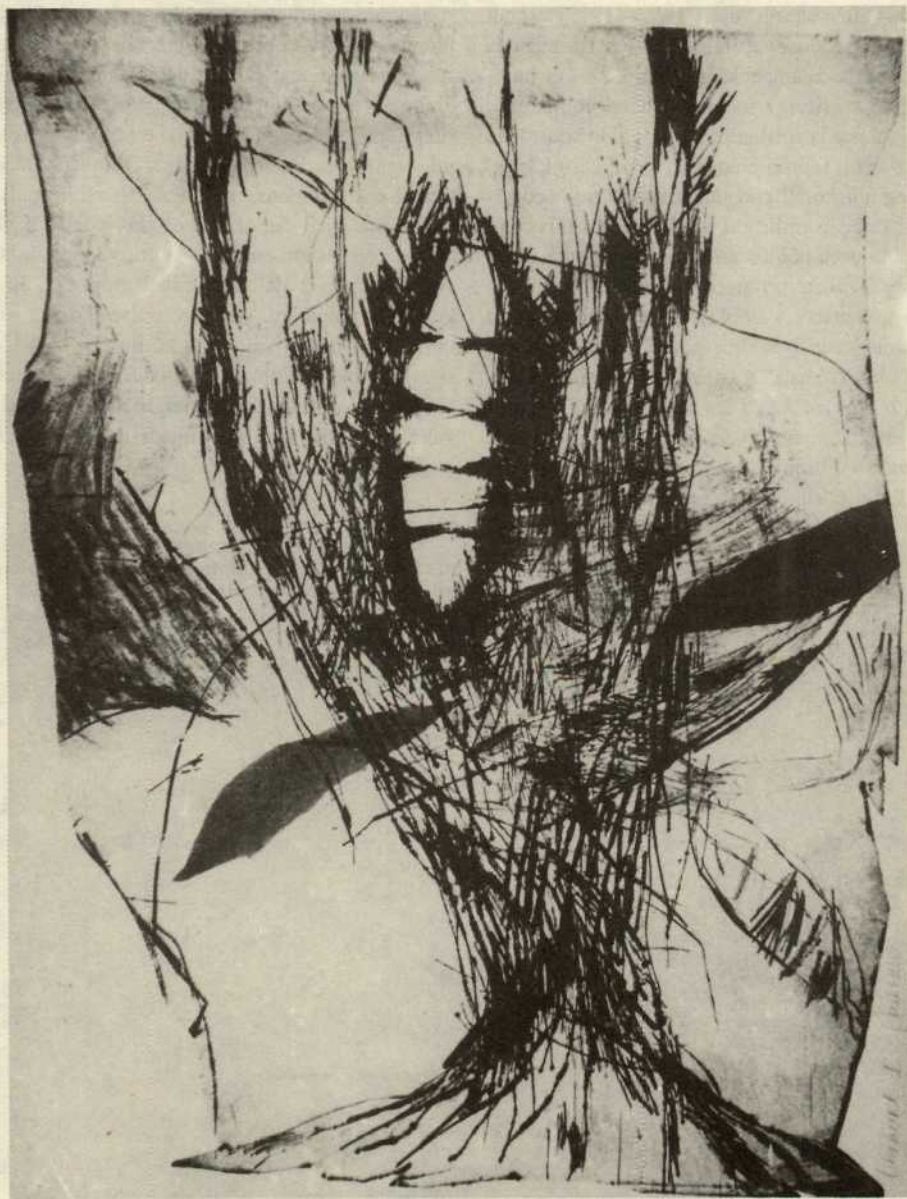
²⁰ H. J. E y s e n c k, Psychologian valdaitä. Keuruu, 1961, lk 166.

²¹ R. B e r g l e r, Psychologie stereotyper Systeme. Ein Beitrag zur Sozial- und Entwicklungspsychologie. Bern, 1966, lk 100.

²² K. E. B o u l d i n g, Op. cit.

Virge Jõekalda. «Libahunt III», Kuivnõel, 1991.

Virge Jöckalda. «Lihahunt I». Kuivnõel. 1991.

tist ja alles seejärel vastav avalik käsitus või vastupidi. Uuringud on osutanud, et — vähemalt kaasajal — kuulub käsituste teisenemises initsiatiiv massimeediumidele, kusjuures ootuspäraselt seda enam, mida kaugem, abstraktsem, eksootilisem ning vahendatum objekt on. Nt muutus Lähis-Ida naftaembargo ajal (1967—1973) esmalt USA ajakirjanduses esitatud käsitus Iisraelist ja alles pärast seda ameeriklaste avalik käsitus juutide riigist.²³ Siit aga tulenevad uued võimalused ka ajaloolaste ja sotsiaalpsühholoogide koostööks — kuidas on seotud omavahel (avalikud) käsitused ning ühiskondlikud sündmused e millised käsitused tingisid milliseid sündmusi või missugused sündmused põhjustasid missuguseid käsituste muutusi. Taoliste probleemidega tegelevad muuhulgas mentaalsusajaloolased, sest «emotsioonid ja sotsiokultuurilised arusaamad / . . . / olid ühiskonna elus võimsad sotsiaalsed faktorid, määrates suurel määral / . . . / ära indiviidide ning gruppide tegusid. Järelikult rikastab nende arusaamade analüüsi liitmine ühiskondlikust elust loodavasse üldpilti viimast oluliselt, teeb selle mitme-

tahuliseks ja veenvaks. — See lähenemine annab võimaluse uuesti valgustada objektiivse ja subjektiivse, stiihilise ja teadliku vahekorda inimeste ajalooliselt tähtsas tegevuses»²⁴.

Möödapääsmatu on käsitusuuringuis arvestada ka allikaspetsiifikat. Kui vahetute kaasaegsete subjektide puhul on võimalik tavaliselt materjali juurde hankida, kontrollida jne, siis uurijale otseselt kättesaamatute subjektide korral peab ta piirduma enamasti mingil moel materiaalselt fikseeritud lõpliku teabega kas kirja, pildi, heli vms kujul. Samuti tuleb uurijal tunda informatsiooni talletamise situatsiooni, eriti kultuuriliselt ja ajaliselt kauge materjali puhul. Arvestama peab nii võimalikku välist kui enesetsensuuri, väljendumistavasid ning teisi ajalis-ruumilisi mõjureid. Ja ka kuitahe põhjaliku dekodeerimise korral saab uurija luua ikkagi vaid oma käsituse subjekti käsitusest objekti kohta, st astudes ise tunnetava subjekt ossa, muudab ta esialgse subjekti uuritavaks objekti ning algse objekti objektpriimiks: $aS \leftarrow bO < cS \leftarrow aO \leftarrow bO'$.

²³ J. M. B e l k a o u i, Images of Arabs and Israelis in the Prestige Presse. «Journalism Quarterly» 1978, nr 55, lk 732—738.

²⁴ А. Я. Гуревич, Историческая антропология: проблемы социальной и культурной истории. «Вестник Академии Наук СССР» 1989, nr. 7, lk.74.

GERHARD HENSCHEL

PEA EES NEW AGE'I*

1984/85.a talvine semester oli möödas. Istusime Kreuzbergis meie sotsioloogiadotsendi ruumikas töötoas rustikaalsete salatikaussidega kaetud rustikaalse laua ääres. Üks kursusekaaslane, kes tunnistab end olevat lihasõõja, haugutati põhjalikult läbi; siis kaldus vestlus vähehaaval taimtoidult homöopaatiala ja sealt okultismile. Keegi paljurännanud, hambaklambritega naisterahvas jutustas Põhja-Aafrika ravijameestest, kes oskavad noorukeid niimoodi nõiduda, et need kaotavad suguvõime seniks, kuni ravijamees pole neid nõidusest vabastanud.

Nüüd vähemalt oli õhtu päästetud. Igatüel oli lisada mõni selline lugu, välja arvatud lihasõõjal, ja neid jutustati niisuguse kirega, mida miski polnud suutnud selles kaines seminariruumis poole aasta jooksul süüdata. Ka mina oleksin võinud midagi sobivat pajatada, näiteks kuulujutu, mille mulle kunagi rääkis üks igati müstikakindel hea sõber Emslandist: tema vend oli olnud lapsena suremas haige ning arstide poolt juba lootusetuks tunnistatud. Vanematele aga meenus üks tõsika-toliiklik tervisepalvetaja, kes seniajani sealkandis aktiivselt imesid teeb, ning surev laps sai sel moel Jumala abiga kähku täiesti terveks. Teate ju küll selliseid ei tea kust pärit kuulujutte, mille ehtsuses kahelda on tühi töö. Mina olen alati pidanud targemaks nad lihtsalt rahule jätta, nii nagu on. «Uuritav sõeluda sõnadeks, uurimatu rahus välja naerda» — Arno Schmidt* tarka programmi suhtlemiseks imede ja imelisega järgitakse nii ahastamapanevalt harva, et on omakorda lausa ime, kui keegi selle 80ndate manihheismi tormilises taastulekus üles võtab ja tasakaalukalt varieerib: «Kaasaja vaimuvaeste teemad: suremine, taassünd ja lihasõõmine. Kolm asja, millest võib, kuid ei pea tundide kaupa rääkima.» Nii väljendus 1986 Richard Kähler.

Vahepeal oli diskussioon dotsendi tegusal juh-timisel edenenud, muutudes tõeliseks avastusret-

teks üle kõikmõeldavate usu ja ebausuu miiniväl-jade, millel seltskond minu siiraks üllatuseks nagu üks mees murettekitava kerglusega liikus. Ka astroloogia-, hingederändamise ja vaimude küsimuses — niipea kui need kõneks tulid — jõuti viivitamatult üksmeelele, kui pidada silmas õppejõu heatahtlikke vastuseid. Ja ma küsisin end-alt tõsiselt, mis see oli, mis järsult kahestas tubli tosina edasipürgiva intellektuaali mõistuse. Nad olid terve semestri murdnud pead selliste asjade üle nagu stratifikatoorsete süsteemidiferentside muundumine funktsionaalseteks, sotsiaalse refleksiivsuse dünamiseerimine ja enesereferentsi stünkronism ajaloolise diasünkroniseerimisega jms, ja nüüd istusid nad äkki kütnlavalgel rapuntslit närides ja õigustasid igasugu jahupeade metafüüsikat. Mul ei tulnud midagi pähe. Jätsin selle õhtu mõneks ajaks nii, nagu ta oli olnud, ning läksin oma teed.

*

Siiski pean tunnistama, et ma polnud juba toona vaimudenägemise hoogude vastu mitte päris immuunne. Bob Dylani kõmuliste soovitude peale olin 1983. aastal muretsenud hiina ennustamis-raamatut «YIJING»*, esitanud sellele delikaatseid küsimusi, loopinud münte, nagu oli nõutud, ning vastavalt müntide kukkumisele stüvenenud salavärssi peidetud vastusesse; alguses oli mul märki-misväärted edu: kui olin mõnda aega raamatut le-hitsenud, uurisin, kas ma ei peaks nüüd juba ka midagi sööma. Vastus: «Pärast tippu pöördumine toidu poole. Teelt kõrvalekaldumine, et künkalt toitu otsida: kui nii jätkatakse, tuleb õnnetus. . . Kõrvalekaldumine toidust. Kangekaelsus toob õnnetust. Kümme aastat ära nii tegutse. Miski pole soodus.» Ma ei saanud küll aru, mida «Muutuste raamat» mulle sellega tahtis öelda, aga nende mõistusõnade vapustav temaatiline tabavus sundis mind otsekohe sellesama skeptilise küsi-musega teist korda oraaklise tungima. Vastus:

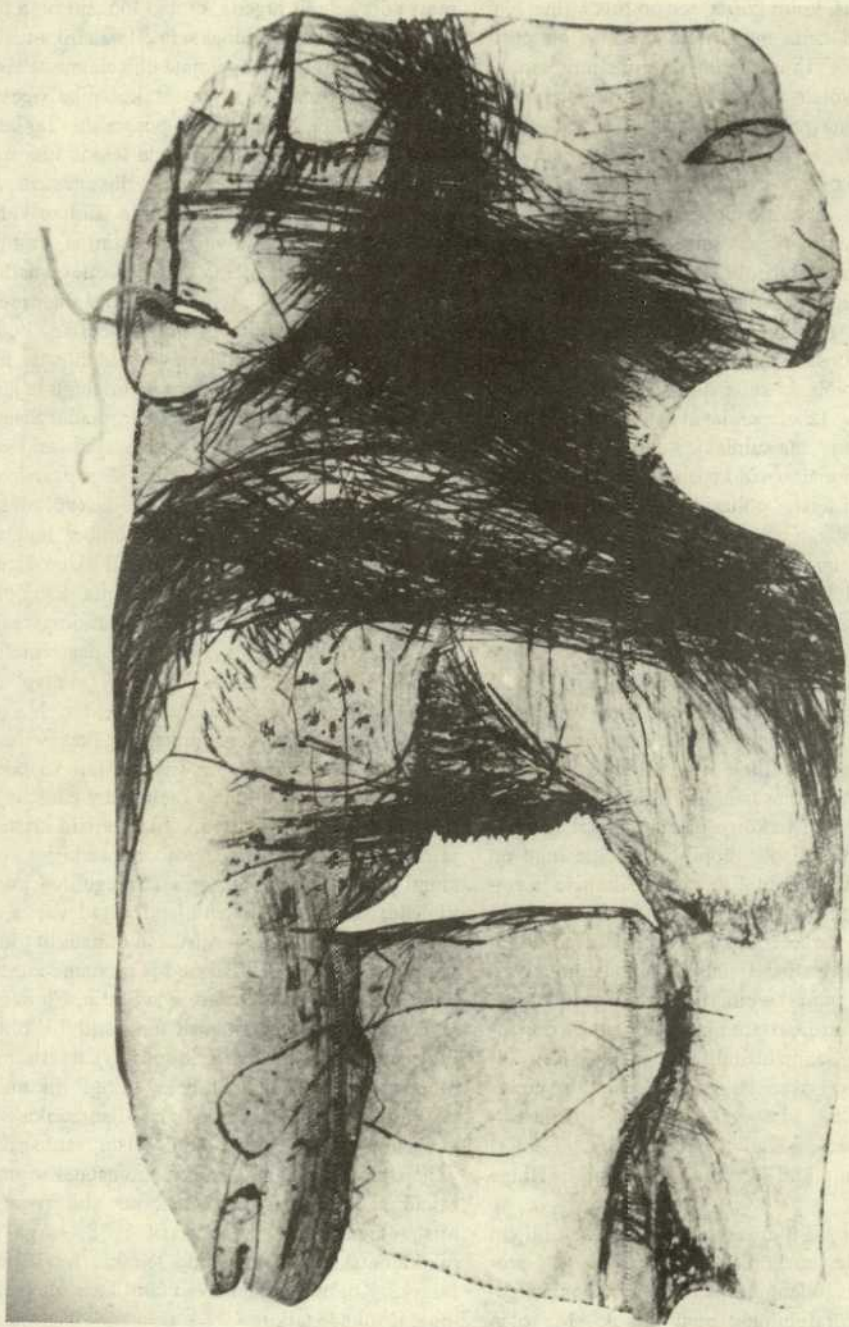
* Tõlgitud ajakirjast *Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken*, nr 507, Juni 1991 München.

** Arno Schmidt (s 1914) — saksa kirjanik; taotleb oma loomingus teadvusprotsesside ja elamuste võimaliku-ti täpset kirjeldamist, konstrueerides selleks vastavaid vorme.

* YIJING (muutuste raamat) — ennustusõpetus 8. sajandist e.m.a, kuulub hiina kirjanduse nn suurde klassi-kasse. — *Toim.*

Virge Jõekalda.
«Taltsutatud». Kuivnõel.
1991—1992.

Virge Jõekalda.
«Pihtimus», Kuivnõel.
1991—1992.

«Mitte mina ei otsi noort narri. Noor narr otsib mind. Esimese oraakli puhul annan ma teateid. Küsib ta kaks, kolm korda, see on tüütamine. Kui ta tüütab, ei anna ma teateid. Soodus on püsivus.» Kuigi «Yijing» sellega minu silmis tunduvalt tõusis, võtsin ma teda edaspidi üha harvemini kätte, kuna tema pühalikud sajatused mulle pikkamisi, aga kindlalt tüütavaks muutusid. («Paele ja kõitega seotud, okkaliste vanglamüüride vahele suletud; kolm aastat ei leia ennast. Õnnetus!») Sellest ajast seisab ta seal, kus tema koht on — raamaturiulis, Piibli ja Koraani vahel. (Ma ei taha sellega õelda, et minu käsiraamatukogus rohkem piibleid polegi: ma loen tingimata raamatut «Gross wüst Buch. Schlüssel von Sankt Peter»; kes võikski selle lugemata jätta, arvestades raamatu tähelepandavat globaalset mõju?) Aga ma võtan tema sulnist ja kelmikat häält kuulda ainult kui ajaloo või kirjanduse häält; nii kuulan ma kõiki teisigi pühasid hüüdjaid: Gilgameši kiviaegset loba, Koraani kirglikke basse, Buddha kannatlikku tarkuseposinat (ja «Candide» ning «Tristram Shandy» on mulle, ausalt öeldes, armsamad; loomulikult ka Shakespeare või Don Quijote). Niipalju siis Arno Schmidti.

Ühel teisel korral otsisin Oldenburgi laadal üles ennustaja, kes reklaamis end härra Friedhelm Farthmanni nõuandjana. Mulle kuulutas ta peatset välismaareisi, millele ma küll alles kolmveerand aastat hiljem asusin. Selliseid juhtumeid tuleb aeg-ajalt ette ka kõige paadunumatel agnostikutel ning nad ei ole tüüpilised. Teine lugu on nende kahe kartulininalise naise käitumise ja ambitsioonidega, mida Gerhard Seyfried juba 1981 etteaimavalt karikeeris: kuidas nad istuvad küünlavalgel plüüspatjadel naisjõu-embleemiga vaibal, joovad punast veini ja laovad tarotikaarte, selja taga lahtirõivastatud ja läbitorgatud voodoonukke, ning raamaturiuilil, küünelaki ja kristallkuuli vahel seisavad järgmised teosed. «Autoremont naistele», «Labrys & Lilith», «Nõiasosinad», «K...

traditsiooniline pikk türp, nagu looritatud ja ümbritsetud kohalikest tänavapatriarhidest, kelle ilmest võis selgelt lugeda, et nad lööksid oma türed pigem maha, kui lubaksid neil naisliikumisest haaratud sotsioloogiaõpetajate ühiselamusse sisse astuda ning kohalikes rõivastes, kohalike meesterahvaste vahel, fotograafide poseerida. Ja kuna minu laiemasse tutvusringkonda tekkis üha rohkem naisi, kes ei piirdunud enam niisuguste suveniiridega, vaid konverteerisid oma isikliku vabanimistoloogiasse tões ja vaimus islamiga, valmistusin ma sisemiselt olema lähemas tulevikus üks viimaseid vastutusvõimelisi inimesi. Valitses religiooni, parapsühholoogia ja esoteerika buum ning ümberringi ajas jõudsalt võrseid tööstus, mis püüdis nõudlust üha muistsemate imelugude järele kõigest väest rahuldada ja ka ergutada. Sisearhitektuuris määras nõiavits; armastajad lasid end oma koduastroloogi äranägemise järgi paari panna ja jälle lahutada; Shirley MacLaine (või oli see Jane Fonda?) vahetas aeroobika ümber hingede rändamise vastu; tippjuristid uurisid «Uue õigusteadeusliku nädalikirja» asemel oma käejooni; kahe tuhande esimene propageeris kassimassaaži; Dorothee Sölle, paavst, «Sterni» peatoimetus, ajatolla Homeini, Günter Wallraff («Palve alt-poolt»), Diego Maradona, Peter Handke, Nelson Mandela ja Walter Jens jutustasid, kes vaiksemalt, kes häälekamalt, nii isiklike kui ka poolametlike jumalaotsingute vahelduvast edust; ojamöölad ja suitsukepikesed konkureerisid kristalli ja mehhiko amulettidega esoteerikatarbijate soosingu pärast; Bhagavat andis «Spiegelile» intervjuusid; vankumatud feministid nägid vaeva, et sünkroniseerida oma menstruatsioonitsükli tõusu ja mõõnaga; juudid, kristlased ja muhameedlased pidasid ühiseid konverentse à la Stalin, Churchill ja Truman; vaimuparandajad tunglesid TV õhtuprogrammides; pankade kõledad kassaruumid muutusid ersatskatedraalideks ning liikumise pealinnas ennustas supernäitus «Esoteerika'88»

ega väärigi paremat saatust. «Sellest ajast peale, kui katkust vapustatud keskaeg palvetesse põgenes, pole ebausul veel iial niisugust kõrgseisu olnud kui nüüd, 20. sajandi lõpus,» hoiatas mind mu usaldusväärseim nõuandja Herman L. Grem-liza.

Aga mina olin siin juba ammugi eksiteel.

*

1985. aasta juuni algul sai Brigitte kunsttükiga hakkama: veenis mind osa võtma ühest bioenergeetika-nädalavahetusest. Minu jaoks kangastusid selliste üritustega seoses innukad referendid ja taltutamatud romanistika tudengid, kes üks-teist ülemeelikult silitasid ja sinatasid ja vaatip-sukestega loopisid, nagu ma 1982. aastal ühel peoõhtul Bielefeldis nägin, kuigi oleksin tolle õhtu, nagu mitmed teisedki, meelsamini raamatute seltsis veetnud. Milena Jesenská poleks küll iial tulnud mõttele sundida Franz Kafkat bioenergeetika-workshopile minema! Või Alice Schmidt — kujuteldamatu, et ta oleks sõandanud Arnot säärasele ettevõtmisele kutsuda!

Kahjuks pole ma ei Schmidt ega Kafka. Peale selle kangastus mulle, seitsaadiik kui olin Brigitet esimest korda näinud, rusuv stseen filmist «Play It Again Sam», kus Woody Alleni armsam ta maha jätab, kuna mehel polevat talle peale lõputute vaidluste ja kinopiletite midagi erutavat pakkuda, ja heidab end seejärel (Woody Alleni armukadedas fantaasias) herakleslikule mootorratturile kaela. Ja võib-olla — kuigi ma ei tahtnud seda endale tunnistada — puudus mul tõepoolest too eluks vajalik kogus ekstsessiivsust, mida teised bioenergeetikaseminaridest näisid ammutavat. Selle asemel et pühenduda «Bargfeldi Kulleri» lugemisele, nagu olin kavatsenud, istusin ma igatahes äkitselt kinnisilmi, käsikäes võhivõras-te inimestega Aacheni teraapiakeskuse teisel korrusel vaippõrandal «energiaringis», laulsin mantraid, tegin prooviks kõik kaasa, katkusin juukseid, nagu soovitati, sundisin end karjuma, nagu nõuti, tantsisin, hüppasin, taarusin, vibreerisin, mediteerisin ja tundsin end kokkuvõttes üsna ebamugavalt, kuid mitte üksnes seetõttu, et ma kujutlesin, mida ütles Adorno mu etteaste kohta. Püüdsin vältida kadunud ja nüüd kahetsedes koju pöörduva poja nutust tooni ja ütlesin endale, et kogu see lugu isegi lõbustas mind, kuigi ma ei suutnud end sealjuures päris lõdvaks lasta. See

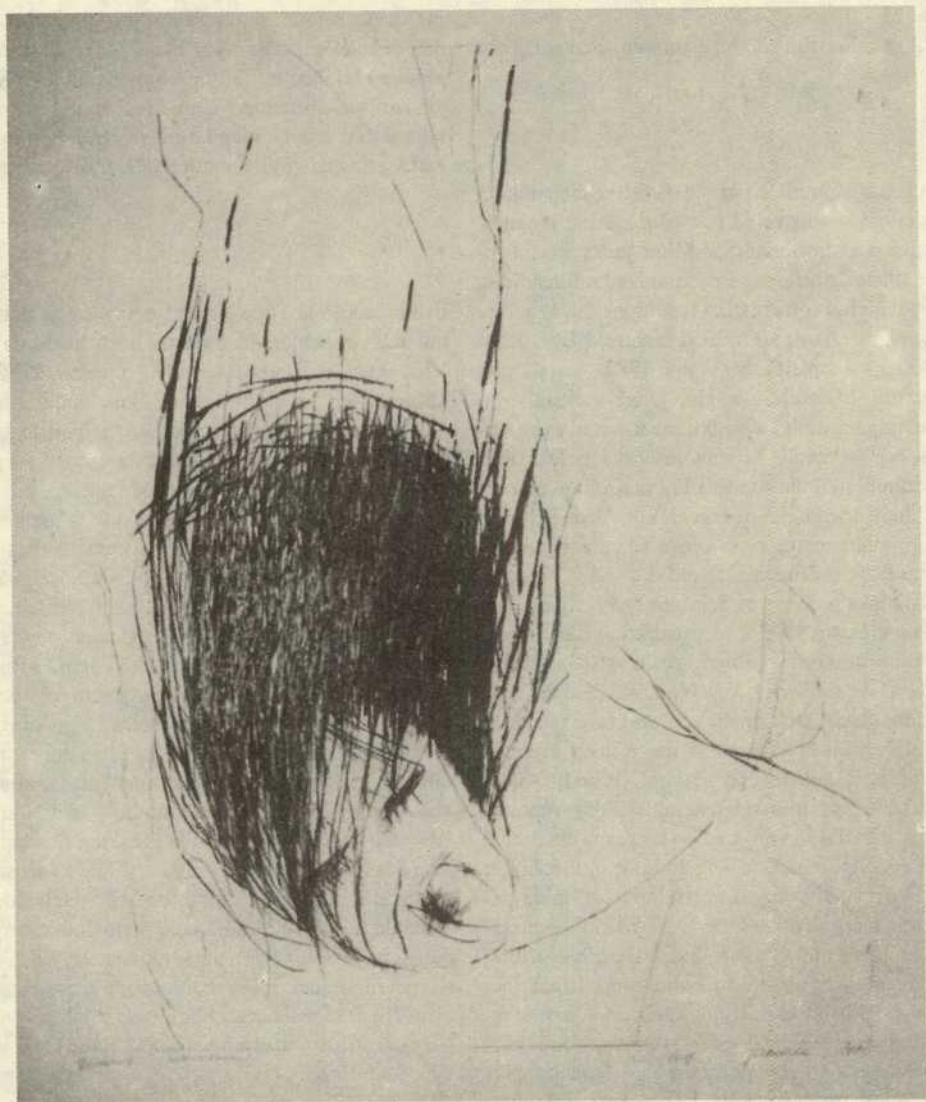
tegi hinge täis. Olin ma siis tõesti nii kammitse-tud, et kõige lihtsamad elurõõmu avaldused — nimelt ringikargamine ja röökimine — osutusid võõraste juuresolekul minu jaoks ületamatult raskeks? Näis, et nii see just ongi. Sealjuures olin ma, nagu selgus, sattunud kõigest algajate üsna mõõdukale üritusele. Kui meid juhatanud naine lõpuks kinnitas, et olin oma «mehelikkuse» väl-jendamisel edusamme teinud, oli minu auahnus juba täiesti ärkvel. Nagu minusugustel kombeks, varustasin end viivitamatult erialakirjandusega.

*

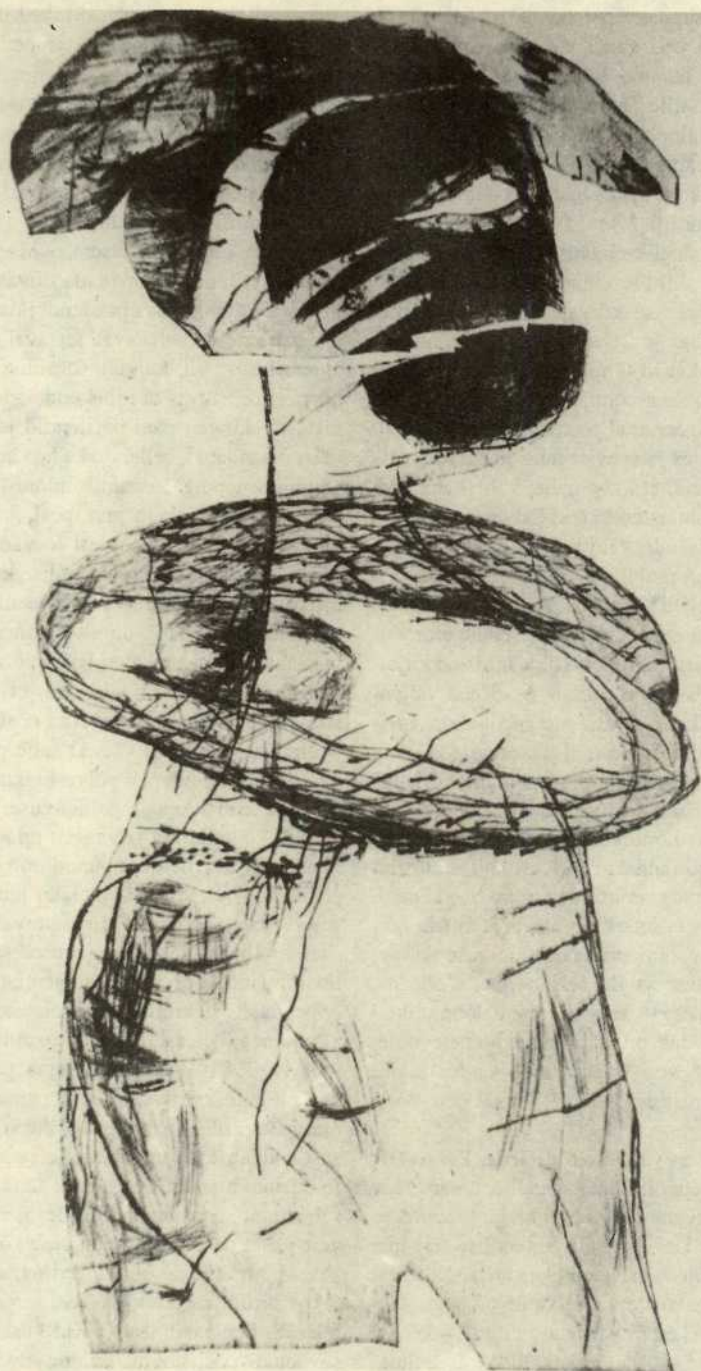
Brinkmanni* ja Theweleiti** usina lugejana olin ma sellise lektüüri jaoks üsna hästi häälestatud. Viis, kuidas Klaus Theweleit fašismi kriitika «Meeste fantaasiates» õigeusklikult marksistliku pea pealt miljonite elavate kehade jalgadele kee-ras, tundus mulle juba aastate eest veenev ja mõ-juv, kui tagantjärele mõelda: «Me näeme, kuidas voolavaid segaolluseid nagu soo, muda jne kasu-tatakse ikka ja jälle millegi muu tähistami-seks. . . Selline ühildamine võib küll selgitada tõrjuvat hoiakut, kuid ei selgita, nagu mulle näib, sõdurliku mehe suurt hirmu segunenu ees. . . Põhjus peab olema talle ihulähedasem. Mingil ajal negatiseerub tõenäoliselt sõdurliku mehe ihujõud, kuni muutub tema jaoks kõige hirmsa meeleliseks ilminguks. . . Üksteise järel irruta-takse sellised voolud, või siis pagendatakse sinna, kus keisergi jala käib. Ühiskondlike tammide ja äravoolude süsteem haarab kõike, kuni oksepurs-keni pärast liigset õllejoomist. . . Meie kehaosad, teatavad ihulised äravoolud, on koloniaalvaldus, alistatud toimingud (mõjutatud meie lihaskrampi-de riigivõimulik, vanematest, jumalatest, LKAs), okupeeritud alad, mida me enesega kaasas tassi-me.» Nii et bioenergeetika-workshopist osavõt-jad oleksid siis partisanid antiimperialistlikus va-

* Autor peab ilmselt silmas Carl Brinkmanni (1885—1954), sotsioloogi ja majandusteadlast.

** Klaus Theweleit (s 1942), kelle raamatut «Meeste fantaasiad» (*Männerphantasien* I 1977, II 1980, mõl. Frankfurt) Henschel tsiteerib, peab sõdurlikeks selliseid inimesi, keda nimetab vaid pooleldi sündinuks (*die Nicht Zuende Geborenen*). Nende inimeste psüühika on T arvates puudulik, nad ihkavad korda ja tugevat organisaatsiooni oma sisemise anarhia talitsemiseks, nad ei ole võimelised ehtsaid tundeid elima kannatama ja püüa-vad selliste tunnete kandjaid välmineerida, kui nood nei-le liiga lähedale tulevad. — *Toim.*

Virge Jöckalda.
«Hommik». Kuivnõel.
1990.

Virge Jõekalda.
«Karneval». Kuivnõel.
1991—1992.

badusvõitluses iseenda, st oma keha emantsipatsiooni eest. Niisugusest perspektiivist polnud maa kogu asja üldse veel vaadanud, olin ainult teadmiseks võtnud laiema, kuid samas erakordselt veenva teooria, mille Theweleit sellest kõigest tuletas: «Kõigile ainult ideoloogia kritiseerimisele orienteeritud teadussuundadele (nende «tipus» Frankfurdi koolkond) ja ka teaduslik-teoreetilistele katsetele Freudi ja Marxi (või ümberpöördu) ajaloolis-materialistlik-metapsühholoogiliste manipulatsioonide abil ühisele alusele hiivata. . . on ühine see, et jäetakse kõrvale alus — see, mis juhtub meie kehas ja kehaga (psüühiline materia). . . See, et kehad tõmbuvad krampi siis, kui peaksid tundma naudingut, et armastuse asemel tekib higi, et erigeerunud peenise pehmusest saab rahuldumata liiges ja soovist teise kehasse tungida tapmisaktsioon, et kahe naha, kahe keha vastastikutest puudutustest ei teki lõdvestust, puhastumist ja uuestistundi, vaid hoopis pinge, mustus ja surm — see on probleem.»

Wilhelm Reichi* õpilane Alexander Lowen vastandas ammu enne Theweleiti sellele teoreetilisele probleemiasetusele praktika, mida on kirjeldatud teostes «Bioenergeetika» ja «Keha väljendusviisid ja isiksus». «Bioenergeetika on ravimeetod, mis aitab inimesel taasavastada oma keha ning keha elu võimalikult põhjalikult nautida.» Mul oli neid ridu lugedes üsna kerge jätta enda teada mõtted, mida mu ideoloogiakriitiliselt orienteeritud kodujumaladki oleksid nii veetlevalt hedonistliku programmi suhtes avaldanud. «Bioenergeetika eesmärk on aidata inimene taas oma ürgloomuse, oma primaarse loomuse juurde: vabaduse, veetluse ja ilu seisundisse. Vabadus, veetlus ja ilu on iga elusorganismi loomulikud tunnused. Vabadus on andumine tunnetevoole, veetlus on selle voo liikumise väljendus ja ilu väljendab sisemist harmooniat, mida see voog esile kutsub.»

Selle asemel et väiklaselt arutleda, kas «veetlus ja ilu» on tõepoolest ka kakandite, ümarusside ja pekingi paleekoerte «loomulikud tunnused», küsime, kuidas Loweni bioenergeetilise teraapia kohaselt lammutada neid «blokaade ja tõkkeid», mis suunavad tunnete harmoonilist voogu läbi keha. «Need tõkked on struktureeritud — kehasse sisse ehitatud — käitumismallid, mis kujutavad endast teatud kompromissi, lapsepõlve konfliktide poolikut lahendust.»

* Wilhelm Reich (1897—1957) — austria psühhoanalüütik.

1988. aastal kritiseeris Robert Gerhardt «Titanicus» elamusreportaazi «Mehed lasevad armastada» alusel täie õigusega terapeutilise «hinge-, suhtlemis- või leinamistö» võimatult hämaraid juhendeid. Tuleb «töödelda ja problematiseerida kompensatsioonid võimetust armastada», «üles ehitada patriarhaalse viletsuse installatsioon»; «tunde- ja õppeprotsessid» vahelduvad «vestlussuhte» ja «konflikti puhastamisega».

Lowen on konkreetsem. «Ma küsin endalt, mida on võimalik saavutada diivanil lamava või mugavalt toolil istuva patsiendi juures. Kuna kõik mu patsiendid kannatavad teataval määral väheses agressiivsuses, kujutab füüsiline passiivsus lamavas või istuvas asendis endast teatavat ravitakistust.» Lowen pani patsiendit jalule. «Kes on hästi maandatud, sellel on ka hea kontakt reaalsuse vundamendiga. Enamik inimesi arvab, et nad seisavad kahe jalaga maa peal, ja mehaanilises mõttes nad seda tõepoolest teevadki. Me võime öelda, et nad loovad mehaanilise kontakti — aga mitte emotsionaalse või energetilise kontakti», mis olevat võimalik ainult bioenergeetilises põhiasendis, st pisut kõverdatud põlvedega. «Loodus on loonud meie jalad nii, et nad suudavad stressiga hakkama saada. Nad ei suuda seda küll neutraliseerida, kuid võivad selle peale reageerida. See võime tuleneb põlve funktsioonist. Põlve tegevus annab kehale painduvuse. . . Põlved on kergelt kõverduvad ja vaagen on «vaba», see tähendab, et ta pole krampunud mingisse kindlasse positsiooni. Sellise kehahoiaku juures saab anda surve edasi põlvedele, mis toimivad amortisaatoritena.» Ilmselt teavad praegused saksa veltveebid mingeid seoseid aimamatagi täpselt, kuidas õppeplatsil nekrutikehade energetilist voogu külmutada (tsiteerin oma kompaniitulemat 27. oktoobrist 1981: «Valveseisangus pressige kannikad nii tugevasti kokku, et kui sinna vahele viiemargane pista, siis tuleb tilk püksi!»). «Kui isiksust valdab kukkumishirm, ei suuda põlv oma funktsioone enam korralikult täita. Inimene seisab sirutatud, krampis põlvedega, et sel moel survele vastu panna, ning pingutab kõiki oma jalalihaseid, nii et jalad on kanged nagu kargud. Tuntakse hirmu painduvuse ees, kuna see sisaldab teatavat järeleandmist.» «Kui keskendutakse sissevõetud positsiooni hoidmisele, siis kujutab kukkumine endast keha vabanemist teadliku kontrolli alt. Kuna enamik inimesi kardab kaotada kontrolli oma keha üle, tekitab juba see protsess hirmu.» Kuni kukutakse: «Kui jalg lõpuks

ikkagi järele annab, nii et inimene kukub, tööde ta kergendusega, et ta pole rauast, ning et keha kukub, kui ta ei suuda enam vastu pidada. Peale selle taibatakse täie selgusega, et kukkumine pole veel lõpp — inimene ei purune, vaid võib uuesti püsti tõusta.»

See kõlab ehk primitiivselt, aga ma olen nüüd piisavalt sageli ise kogenud ja ka pealt näinud, kui tugevaid hirmuseisundeid võib isegi näiliselt kerge, tervistav šokiteraapiline kukkumisharjutus esile kutsuda ja mida ta võib suhteliseks muuta või lõplikult lahendada. Suudan nüüd aimata, et paljusid inimesi, kes kannatavad selle all, et nad pole armastades või unes iial kukkunud, võib sellise raviga tõhusamalt aidata kui armujoogi või unerohuga.

Kui mõni harjutus vallandab viha, võivat ka seda ravi eesmärgil õhutada, teravdada, provotseerida ja viljakaks muuta. «Me laseme oma patsientidel trampida, voodit peksta, midagi haarata — kas õrnalt puudutades, imedes, hammustades või mingit muud moodi. Ainult vähesed patsiendid suudavad neid liigutusi mängleva kergusega ja «tundega» sooritada. Enamuse tegevus on kas halvasti koordineeritud, st ebaharmoniline, või plahvatuslik. Nad ei suuda liigutusi peaaegu kunagi sobivate vokaalsete väljenduste ja vastava silmsidemega kombineerida, et neid väljendusrikkamaks muuta. Ekspressiivsete liigutuste blokeerumine või siis tõkked piiravad keha mobiilsust ja isiksuse spontaansust.» Siin võivat terapeut aidata. «Kahjuks ei suuda paljud inimesed valjult ja metsikult karjuda. Nende kurk on nii krambis, et hääli ei pääse läbi. Tugevas pinges kaelalihased on hästi kombatavad. Kui neile vajutada, eriti eesmisele *musculus scalenus*'ele või *Rippenhalter*'ile mõlemal pool kuklas, vallandub pinge ja karje pääseb välja.»

Ine. Nende harjutuste mõte seisnevat selles, et patsient tuleb teadlikult tagasi viia traumaatilise elamuseni, mis takistab tema hingeelu ja järelikult ka keha vaba arengut. Siis pääsevad mitmel põhjusel allasurutud tundeliigutused lõpuks välja ja ületavad tõkked. Pinged lahenevad ja energieeriline voog saab taas voolama hakata. Lõpp. «Keha tahtmatud liigutused moodustavad tema elu substansi. Südamelöögid, hingamistsükkel, soolestiku peristaltika — kõik need on tahtmatud liigutused. Keha üldfunktsiooni seisukohalt on nad aga äärmiselt tähtsad. Me võppume naeru käes, nutame mure või valu pärast, väriseme vihast, keksime heameelest ja naerame rõõmust.»

Mida te veel tahate?

«Kõik selle miskitmoodi toob me grupiravi sulle koos,» irvitab Dieter E. Zimmer («*Redens Arten*»). «Seitsekümmend marka tunnis — oled üheksas me pundis. Sa «elad sisse, passid peale» ja jõuad varsti «igati mäele». Mõnitada on muidugi lihtne. Ja grupidünaamika rituaalid, milles osaleb üsna suur hulk meie kaasaegseid, võivad teinekord küll põhineda naiivsetel või kahtlastel teooriatel, võib-olla ei täida selline ravi alati ka talle pandud lootusi. Kuid neis rituaalides osalejate ebakindlus, kahtlused, abitus, õnnetused on enamasti ehtsad — «autentsed» kui žargooni kasutada, ning peaksid jääma enesekindlate tarkpeade pilgetest puutumata.»

*

Mida rohkem ma lugesin, seda neurootilisem ma endale tundusin, ja mida neurootilisem ma endale tundusin, seda tungivamalt soovisin ma saavutada uusi etapivõite oma grupidünaamilisel, Lowenisti inspireeritud «ekspeditsioonil oma Mina juurde» — kelle juurde siis veel?

Berliinis, kus ma tol ajal elasin, oli valik suur ja igale maitsele leidis midagi. Kõigepealt võtsin 1985. aasta juuli keskel oma ühest viiepäevasest seminarist, mis toimus mingi põhjalikult räämas hoonekogumi viimasel korral Reichpietschuferril. Kuidas ennast seal üleval energeetiliselt «maandada», nii nagu Münchenist saabunud korüfee oli väljendunud, käis mul üle mõistuse. Kuid mõistusel polnudki siit kuuldavasti midagi otsida. Pärast maandamist asuti rännakule oma Mina juurde ja valulävi ületati pööraste massaaživõtete abil välkkiirelt. Kui ma elus enne polnud karjunud, siis nüüd ma karjusin. Kuid lootus, et allasurutud tunded mind paugupealt valdavad, oli petlik. Ma järgnesin üleskutsule ja ründasin valmispandud kummimatte raevust stütitatud vaibaklopitsaga. Kuid midagi ei juhtunud. Täiesti külmaks jättis mind põhiharjutus, mis seisnes selles, et tuli patja küünistada, hammustada ja metsloomanimedega nimetada, kujutledes seejuures, et see padi on minu enese hirmu, rikutud moraali jms kehatust. Kui ma sellest ilmekast tegevusest pärast korduvaid katseid tülpinult loobusin, õeldi mulle, et ma koosnevad «80 protsenti» hirmust ja moraalist, aga ma ei teinud sellest numbrit. Ma ei mäleta neist päevadest suurt rohkem kui seda, et üks naine sai tänu oma lõppjärgus raseduscle

kohe grupi staariks, et hõredalt esindatud meessoole meeldis panna ikka ja jälle kõrv tema kõhu vastu, manada näole vaimustatud ilme ja rääkida imest, ning et üks teine naine rääkis oma ennastlikult ettevõtetud ja palju vaidlusi tekitanud steriliatsiooni, kasutades sel puhul visalt väljendit «steri».

Veidi hiljem marssisin ma läbi Schönebergi tüürikasarmu ühte teise tagahoovi, jõudsin teed küsides vajaliku ühisruumini ning panin oma nime kirja osavõtuks «nende inimeste maratonist, kes lõpuks tahavad väljuda oma vanadest struktuuridest!» Ma ei teadnud, mis mind siin järgneva 72 tunni jooksul võib oodata: teadaolevatest tööetappidest nagu *Encounter*, *Tantra* ja *Primaarne* polnud mul õrna aimugi. Ja nii oligi parem — oleks keegi mulle seletama hakanud, millesse ma end mässin, oleksin ma tõenäoliselt ülepeakaela koju jooksnud ning meelsamini kogu ülejäänud elu lectreid pödenud kui veetnud veel üheainsagi minuti tolles dantelikus energeetilises puhastustules. Nagu lisaks selgus, ei õhutanud seda tuld mitte tavalised ravijad, vaid kolm kirjeldamatu Bhagavati ministranti — oranžides rüüdes, näod maalitud — ja mul hakkas küll saama. Siiski ei tahtnud ma endale kohe tunnistada, et pool mu kõrgelennulisest plaanist on liiva jooksanud. Otustasin, et ootan ära, mis tulemas, ja hoian sealjuures pea külma. Aga enne kui ma üldse jõudsin kardetud ajuloputuse ja sünge india meistri jüngerikarja poolt ähvardava sund-sissepühitsemise vastu mõistlikult relvastuda, olid meistri sanjaasid* juba intellektuaalsete barrikaadide murdmise kõrvale jätnud. Need heideti lihtsalt üle õla, ja tehti panus täispangale. Napis riietuses, silmad seotud, istusime kahekaupa maas, põsk vastu põske, ja pidime valjuhäälselt nõudma kõike, millele arvasime endal õiguse olevat: armastust, kannu õlut, kohta päikese all, jumal teab mida. Algas metsik trummipõrin ja kohe seejärel tõusis säärane põrgukisa, mis otse kiskus endaga kaasa, ning olematusse haihtusid kõik näiliselt põhjendamatud, kuid lõpmata sügavale juurduvad reservatsioonid selles suhtes, et kuidas ma küll istun läbihigistatud vaibal poolpaljana, külg külje kõrval mõne innuka referendi või taltsutamatu romanistikatudengiga ja möllan häbenematult fanaatliste sektantide juhtimisel. Polnud vaja otsida sobivaid sõnu: ma karjusin ja nad tulid iseenesest. See oli põrgu, aga mulle tundus, et see ei saa

mind kahjustada, kuni ma karjun, ja see oli lõbus. Kogu lugu kestis vaid paar minutit, aga mul oli tunne, et ma valasin selle ajaga rohkem higi kui Uwe Seeler 1970. aastal terve hooaja jooksul poolfinaalmängus Itaalia vastu.

Siis lamasime — ikka veel seotud silmadega — selili, sirutasime käsi ja jalgu ning muundusime jalamaid igatsevalt vigisevateks imikuteks. Ja ennäe: ilmusid tunded, millest arvasin end teadvat ainult ahnelt neelatud raamatute põhjal ja mida ma nii kirglikult olin tahtnud kogeda. Ma ei proovigi neid siin kirjeldada; kui tahate teada, mida ma mõtlen, jälgige karjuvat imikut, jätke meelde tema kehahoiak, miimika ja hääletoon ning võtke võimaluse korral samasugune asend, tehke kõik järele ning passige sealjuures peale, et te ei satuks teie elukohast juhuslikult mööduva uue Frankfurdi koolkonna vaimse isa kuuldekaugeusele — tema mõnitustest on sellises seisundis targem kõrvale hoida. Ja te panete imeks, kui lummaselt õpetlik ja mõnus võib olla imikuks regresseerumine, isegi siis, kui see protsess lõpeb nii-öelda suure hammaste kiristamisega, seda tugevamaga, mida vähem olete omal ajal imikuühvesid küllastumiseni nautida saanud.

Nendele katartilistele vintsutustele järgnes pikaleveniv embamistseremoonia, ja kuigi mulle on siiaaani tõeliselt vastumeelset haarata viimane kui üks säärastest üritustest osavõtja oma embusse, tuleb tunnistada, et tookord vajasin ma just midagi sellist. Üldse pean oma kogemuse põhjal ütleva, et üksnes sanjaaside, eks-sanjaaside ja sanjaaside austajate poolt juhitud gruppides tekkis nii leebe ja sõbralik õhkkond, et värskelt diagnoositud haavad otsekohe nagu iseenesest paranema hakkasid. Protseessi seletuseks lisati, et inimese südame tümber on tavaliselt mitu kontsentrist soomuskesta. Välimine olevat tõrjekest, mis surub teadvusest tagasi iga sisekaja, mida välis-sündmused inimeses tekitavad. Selle kesta all kõeb viha — vanemate, iseenese, Jumala ja maailma vastu. Viha tõrjutakse hirmust karistuste ees, mida vihast punetav ja määratsev laps õigusega ootab, täiskasvanud ei suuda aga seda hirmu tõsiselt võtta. Kui inimene oma hirmu ületab ning tal õnnestub viha välja valada, jõudvat ta sügaval varjus peituvat kurbuseni selle üle, et tema põhi-vajadused läheduse, toidu, valguse, kaitsuse jne järele on rahuldumata jäänud. Kord on see kurbus vihaks muutunud, nüüd aga toimub vastupidine protsess, kuna alles siis, kui kurbus on täielikult lahtunud, võivat Loweni tütluse kohaselt «armas-

* sanjaasi — erak-askect india religioonides. — *Toim.*

tuse tuum vabalt ja takistamatult maailma voolata» ning me leidvat siis taas n-õ kontakti oma südamega.

Ja see kõik oli alles algus. 72 tundi kestnud maratoni vältel ei lastud peaaegu üldse magada ja süüa sai õige vähe; kahjustatud blokaadidel ei olnud millestki taastuda ning ma aina imestasin, kui tohutu hulk elujõudu ühekorraga reservidest välja meelitati.

Mõned järgnevad meetodid näisid mulle küll kahtlaselt jäikadena. Üks mees, kes ettenägelikult endasse tõmbus ja oma lopsaka täishabeme taha peitus, seati karmi valiku ette: ta kas lahkub grupist või ajab otsemaid habeme maha. Mees otsustas habemeajamise kasuks ning ta käitumine ja olek olid pärast seda vaieldamatult siiramad ja vabamad. Mina tema asemel oleksin säärase karsarmutooni peale tõenäoliselt solvunult deserteerinud. Ja kas ei kandnud meister ise veel palju hullemat täishabet? *Quod licet Jovi, non licet bovi?*

Või siis see karjumine, millega meid ikka ja jälle takka kihutati, et me jõuaksime Bhagavati firmamarki kandvate higistamapanevate ekstaatiliste meditatsioonide abil oma taluvuse piirile — ja võimaluse korral selle ka ületaksime; teisel pool kujuteldavat piiri pidavat asuma täiesti ammendamatud energiereservid, mida me kahjuks liiga harva kasutame; küll me ise näeme. . . . Tookord suhtusin sellesse informatsiooni üsna ettevaatlikult. Vahepeal on mul paaril korral õnnestunud kirjeldatud piir ületada ja ma pean tunnistanud, et. . . Aga olgu pealegi.

Te küsite endalt võib-olla, mis sunnib tüht Jungi-Schmidti õpetatud jüngrit, kes tellib «Merkuuri» ja on harjunud kõiges kahtlema, asetama end sihiteadlikult füüsilistesse ja psüühilistesse piir-olukordadesse, uurima kireva koosseisuga grup-

pidese oma lobisemisraskusi, põlastades sealjuures mis tahes ülitundlikkust; laskma end «seitsmekümne marga eest tunnis» põhjalikult raputada okeaanilistest tunnetest, kuigi ta peaks selgelt nägema, et need on läbi ja lõhki vigased ja petlikud — «Eluavaldused, mis tunduvad seisvat mõtlemisvastutusest väljaspool, pole lihtsalt väljakutsuvalt albid ja kõvasüdamelise pimedusega lõõdud, vaid astuvad ka vahetult neile äärmuslikult vastandliku teenistusse. Ka õitsev puu valetab sel silmapilgul, mil me ilma mingi hirmuvarjuta tema õitsengut tajume; süütu «kui ilus!» ei saa olla ettekäändeks olemise häbile, ning pole olemas muud ilu ega troosti kui pilk, mis märkab õudusi, vaatab neile näkku ning hoiab kurja kinni karmis teadmises parema võimalusest. Mõistlik on umbusaldada igasugust minnalaskmist, erapooletust, lohakust, sest neis peitub järeleandlikkus eksisteeriva ülemvõimu suhtes.» Te mäletate. «Intellektuaalile on vankumatu üksindus ainus vorm, milles ta veel suudab solidaarsust säilitada. Igasugune kaasalöömine, suhtlemine ja osasaamise inimlikkus on vaid mask ebainimlikkuse vaiksivale heakskiidule. Ühel meel peaks olema inimeste kannatustega: väikseimgi samm nende inimeste rõõmude poole on tühtlasi samm kannatuse kaestumise suunas.» Adorno loogilistele seletustele poleks ma suutnud tühtki paikapidavat mõtet vastu panna, kui pärast maratoni läbimist veidralt uimasena kodus lugemistooli vajusin. Ja see poleks ka erilist huvi pakkunud. Ma olin nii uhiuuel ja pingelisel viisil heas tujus ja meeldivalts ärgas, et ma ei leia selle kirjeldamiseks tänini sõnu. Ma jätkasin.

Saksa keelest tõlkinud
Piret Pääsuke

JAAN J. LEPPIK

UUSUSUNDID EESTIS

Ettekanne EELK õpetajate konverentsil 29. jaanuaril 1992

Kui rääkida uususunditest Eestis, tuleb kõigepealt tähele panna seda, et paljud meie jaoks uued usundid ja lahkused pärinevad maailma suurimast usundeist, mis juba sajandeid on püsinud.

Elkõige on mingi suurema usundi õpetus olnud taimelavaks, lähtekohaks kunagistele ja praegustele teatud tüüpi mõtlejatele, kes siis sellelt afuselt oma mõttefikse edasi arendavad. Väga tihti lisatakse veel ka oma maailmapilt, ja nii arendataksegi välja õpetus, millel emausundi ehk matriitsreligiooni hiljem kuigi suurt seost ei ole.

Kuid uususundeid on loonud ka inimesed, kes analüüsis eriti tugevad pole, ent imehästi kombineerida oskavad. Nende eesmärgiks on olnud mingi väga maine soov, olgu see seotud materiaalsega või vaimsega või hoopis tahtega teistest erineda. Selliseid kombineeritud usundeid oleme harjutanud nimetama sünkretismiks. Kombineerijad ise nimetavad ennast aga päris tihti prohvetiks või õpetajaks, kui mitte Jumala asemikuks või lausa Jumalaks endaks.

Seoses vaba mõtlemise taasarenemisega Eestis on väga paljud uususundite esindajad leidnud tee ka siia. Eesti inimestes on pärast pikemat vaheaega taas tekkinud vajadus tunnetada Jumala olemasolu või eksistentsi. Nad on abitud ega tea, kuhu ja kelle poole pöörduda. Nad on kui kuivanud maa, mis januneb vee järele. Ja küllap seda maad ka kastetakse, isehasi, kes kastab. Ja kuidas. On see tõesti puhas allikavesi, soolvesi või veel mingi häpe. Praeguste märkide järgi jagub dollarimaitselist soolveti palju rohkem kui allikavett.

Kes siis praeguses Eestis seda soolveti jagab? (Märkusena lisan, et tutvustan ka paari kristlikku liikumist, kellel pole konfessionaalset alust ega eraldi uskkondlikke tunnuseid.)

Eestis esindatud usundid võib tinglikult jagada 6 gruppi: 1) kirikutest ja protestantlikest vähemussekstidest sõltumatud ühendused; 2) ristiusu põhjal sündinud uued usundid; 3) ida religioonidest lähtuvad uususundid; 4) teosofiilise aluspõhjaga usundid; 5) parauskkondlikud rühmad; 6) muud ühendused.

Päästearmee

Liikumine sündis 19. saj teisel poolel metodisti jutlustaja William Boothi poolt alustatud äratusliikumise tulemusena. Sellele usutõlgendusele on omane täieliku meelearanduse nõue, pühitsusõpetus ja sakramentide tähtsuse tagaplaanile jätmine. Ometi on Päästearmee käsiraamatute 11 õpetuspeatükki viidud tasemele, mis sobiks protestantlikel maadel teiste kirikutega ühistöö tegemiseks. Päästearmee üleschitus on sõjaväeline. Eksisteerivad auastmed, kantakse vormiriietust. Peakorter asub Londonis. Päästearmee oli Eestis juba enne Teist maailmasõda. Nüüd on see organisatsioon taas kanda kinnitamas ja tulemas ei keskilt mujalt kui Soomest. Liikumise peategevuseks on misjon, kuulutamine vanglais, haiglais, sadamais jne.

Tõelise Jumala Kirik

on uus, lausa verivärsk usulahk Eestis. Tulnud Ameerikast ning väga segase päritoluga. Nimelt on erinevaid kogudusi või ühendusi, kes nimetavad ennast *Church of God* või *Congregation of God* (vastavalt «Jumala Kirik» ja «Jumala Koguduse»), üle kümne ja praegu Tartus levivast «Tõelise Jumala Kirikust» rohkem andmeid ei ole. Ometi on kõikidele «Jumala kogudustele» ühine kalvinistlik predestinatsioonikäsitlus. Inimese tahe kaasatakse päästeprotsessiga aktiivselt. Pühakirja käsitledes ollakse fundamentalistid. «Jumala koguduse» sektidel ja nende erivormidel on tugevad nelipühiluse jooned: armuandide rõhutamine (s.o keeltega rääkimine jms), uuestistünni läbielamine e «teine kogemus», Püha Vaimuga ristimine. Lisaks sellele väljendab koguduse nimi küllaltki selgesti, et peale nende pole tõelise Jumalaga kellelgi pistmist.

Karismaatilised piibliringid

Liikumine on Eestisse jõudnud mõõdundu aasta jooksul ja peamiselt Soomest. Teatavasti on nad olnud ka luterlike koguduste külalisteks. Enamikus siiski kutsutud evang. kristlaste ja nelipühilaste poolt. Nii nagu ka paljude teiste (psu-

do-*karismaatiliste ühenduste juures on rõhutata- vaks küljeks armuandide taotlemine ja kasutami- ne.*

Noored Missiooniga (*Youth With a Mission*)

Selle ühenduse tegevusega oleme enamjaolt tatta- vad. Osaorganisatsiooni juht Eestis on Oleviste koguduse diakon Rein Uuemõis. «Noored Mis- siooniga» poolt on organiseeritud «Logos II» ja «Anastasis» — laevade vastuvõtmine, aktsioon «Tallinn Kristusele!» ning samuti aeg-ajalt Rae- kaja platsil korraldatavad kihutuskoosolekud.

Usu Sõna (*Word of Faith*)

Eestis on see sekt tuntud rohkem «Elu Sõna» nime all. Liikumine jõudis Eestisse USAst ilmselt Rootsi kaudu ja leidis asupaiga Tallinna metodis- ti kirikus, hiljem ka Olevistes Hubert Jakobsi te- gevuse kaudu. Pärast ES-i juhtide väljaheitmist metodisti kirikust alustas liikumine vabategevust. Kogudused loodi Tallinnas, Tartus, Pärnus ja ka Valgas. Oma osa just noorte kaasatõmbamisel oli Rein Metsa hüpnosiivõimetel. Tema suutis ka kõige enam vastupuikleva noore, nn «uue», peh- meks rääkida. Üsna pea kuulutasid Mets ja Ja- kobs III maailmasõja tulekut. See polnud küll nende oma prohvetlus, vaid pärit USAst, seal le- vinud ettekuulutustest. Ometi lahkus selle mõjul Eestist palju ES-i juhte, aga ka lihtsaid «koolitus- töö» läbiteinud inimesi. Tallinna koguduse liider on muusik Mart Metsala, Tartus oma «Jeesus- festivaliga» ilma teinud Albert Türnpu.

ES-i iseloomustab äärmine ekstaatilisus ja pütüd anda endast kõik (kaasa arvatud raha). On teada nn «tervendusseansse», mida tihti lihtsalt imedeks kutsutakse, samuti «kurjade vaimude väljaajamist», mis väga meenutab Amazonase päriselanike šamanistlikke orgiaid.

Õpetuses käsitletakse inimest, kes Kristuse en- dassa on võtnud, pühana. Saatan on juba siin ja praegu jalge alla tallatud, pattu pühade jaoks enam ei eksistceri. Tallinnas on ES-i populaarsus vähenenud, enam-vähem stabiilne on see Pärnus ja Tartus. Valgas läks kogudus pooleks. Nüüd- seks on pooleks läinud aga ka kogu ES-i liikumi- ne ise, grupp nn «ortodoksseid» koguduseliik- meid ei tahtnud kaasa minna mõningate muuda- tuste ja uuendustega, löi lahku ning nimetas en- nast matriitsnimega «Usu Sõna». Selle grupi te- gevusest veel andmeid ei ole. Täheldusväärne on seegi fakt, et «Elu Sõnas» on olnud meeste hul- gas homoseksualismi ilminguid.

Õpetusest. Alusepanija Kenneth A. Hagini taust tuleneb baptismist, ta on seda aga täiend- nud ameerikaliku karismaatilisusega. Tähtsaks tuleb pidada «teist kogemust» e Püha vaimuga täitumist, millele liitub keeltega rääkimine. Selle kõik saab käte pealepanemise läbi. Hagin: «Kes otsib Püha Vaimuga täitumist, peab ootama, et Püha Vaim paneks üleloomulikke sõnu tema huu- lile.»

Hagini õpetus liitub Ameerikas leviva «edu- kusteoloogiaga», mis lubab inimesele koos uues- tisündimisega ka täielikku tervist, rikkust ning meelevalda. Uuestisündinud saavad osa Jumala olemusest ja loomusest. Inimese uuenemine toi- mub kolmes etapis: kõigepealt vaim, siis hing ja siis ihu.

Kristlik Kirik (*Church of Christ*)

Aluse kogu maailmas levivale liikumisele panid isa ja poeg Thomas ja Alexander Campbell 18. ja 19. sajandi vahetusel. Nende peamine õpetuslau- se oli: «Me tahame, et kogu maailma kristlased saaksid kokku üheks ihuks, sest on vaid üks ihu ja üks Vaim.» Õpetuslause sisu tõritati läbi viia apostliku aja eeskujul kohaselt. Kogudusevane- mail pidi olema täiuslik vaimulik meelevald, ko- hapealsed kogudused pidid omama autonoomiat, nõutud oli uputusristimine täiskasvanuile.

Nii on ka praegustel kogudustel kohapealne autonoomia ja nad on kõikides oma toimetustes iseseisvad. Neil pole kirikuvalitsust, sinodeid ega konverentse. Nad ei osale rahvusvahelises oiku- meenilises liikumises ega Kirikute Maailmanõu- kogus. Kuna kiriklik organiseerimine on hülja- tud, pole neil ka õppekeskusi, misjoniseltse ega muud taolist. Kõik see töö tehakse kohapealses koguduses.

Kristliku Kiriku koguduste kuulutuse kesk- punktiks on kristliku ühtsuse rõhutamine, Jeesus päästis vaid ühe koguduse, kelle liikmeid kutsu- takse kristlasteks. Aastasade järel, arvavad nad, on kogu kristlaskond apostliku aja ühtsusest ära langenud. Rooma kirik on Piibli kõrval rõhuta- nud traditsiooni osatähtsust, loonud inimlikke autoriteete ning uusi jumalateenistuse vorme. Protestandid näiteks toonitavad omi nägemusi, teevad kompromisse Piibli sõnumit käsitledes, loovad omi usulaseid.

Kristlik Kirik rõhutab, et ühtsuseks on vaja ainult Piiblit, kõik muu tuleb kõrvale jätta. Maail- ma kirikutes on vaja läbi viia nn «uuestamentli- ku ristiusu restauratsioon». Pürgimus ei ole mitte

uue kiriku loomine (kuigi nad ise on seda juba teinud), vaid «kõikide kaasamine ühtsesse, elava Kristuse kogudusse, hülgamata teisi kirikuid».

See on selgelt nähtav ka Tallinna Sakala keskuse koguduse töö juures, kus oma koguduse õpetaja käest tuli võtta luba, et õppida seminaris. Ometi paneme tähele põhiküsimust, mis «uuele tulijale» esitatakse: «Kas kogudus, kuhu sa kuulud, on taevast või inimestest?», «Kas sa tahad kuuluda Jeesuse poolt päästetud kogudusse või tahad olla vaid aastasadasid eksisteerinud inimliku koguduse liige?»

Kristlik Kirik käsitleb Piiblit, selle sõnumit fundamentaalsena. Igaühel on õigus Piiblit oma-moodi tõlgitseda. Piibel on täielik ilmutus, mille kõrvale pole vaja usutunnistusi ega õpetusi. Siin soositakse Thomas Campbelli lauset: «Kus räägib Piibel, räägime meie, kus Piibel vaikib, vaikime ka meie.»

Eesti Kristlik Kirik asutati 1991. aasta augustis Tallinnas Sakala keskuses. Liidriteks on 3 meest: A. Laur (lühend dr nime ees ei tähenda mitte teoloogiadoktori kraadi, vaid seda, et ta on hambaarst), H. Leesment ja M. Vähi. Nende tööprogramm hõlmab 3 aastat. See sisaldab ka misjoni Kesk-Eestisse, kus on nõrgemad luteri kogudused. Töö läheb eriti hästi loomulikult siis, kui kena dollaripakk taskus. Nii on ka EKK tegevus võrdlemisi mammonamaiguline, nimetaksin seda *pepsi-cola kristluseks*. Kõige muu varjus toimub ka koguduste lõhestustöö, nii läks laiali Kuressaare baptisti kogudus, noored kaovad Tallinna luterlikest kirikutest, paremas seisus pole ka metodistid. EKK on hea näide ameerikalikust pehmet ja heleroosast arusaamast kristluse olemuse kohta. Tahtmatult meenub vendade Johannsonide laul: «Ameerika, Ameerika. . .»

Uusapostlik Kirik

Selle usulahu juured asuvad Inglismaal, 1820—1830 levinud «irvingiaanluses». Edward Irving, kes heideti oma vaadete pärast presbüterlikust kirikust välja, lõi 1832. a oma koguduse, mille nimeks sai Katoliiklik-Apostellik Kirik. 1860. a heideti sealst välja osa aktiivseid kuulutajaid, kes olid omakorda vaadetelt sobimatuks muutunud. 1907 võtsid oma koguduse loonud kuulutajad endale nimeks Uusapostlik Kogudus, veidi hiljem Uusapostlik Kirik.

Toonane organisatsioon on jäänud samaks tänaseni. Kirikut juhatab peapostel, kes on otsene Peetruse järglane. Peapostlil on vaimulik mee-

vald kogu kiriku üle. Ta on Jumala ilmutuste vastuvõtja ja edasiandja. Samuti on ta apostlipiirkondade täielik valitseja. Kirik jagunebki apostlipiirkondadeks, mille juhatajad on piirkonnaapostlid. Apostlipiirkond jaguneb omakorda piiskopkondadeks piiskoppide ülevaatamisel. Piiskopkonnad jagunevad ringkondadeks ja need kogudusteks. Kogudustes on töös karjane, koguduse evangelist ja pastor. Neid abistavad diakonid ja alamdiakonid. Pastorid pole teoloogilise koolitusega.

Kiriku eesmärk on ettevalmistus Kristuse taastulemiseks. Kiriku liikumapanevaks jõuks on Püha Vaim, kelle läbi toimib evangeeliumi kuulutamine ja inimhinge eest hoolitsemine. Kiriku liikmed ise arvavad oma päritolu kohta, et pärast apostlite surma pole apostellik meelevald edasi kandunud ja nemad, seades ametisse 12 uut apostlit, on algse apostelliku kiriku uuesti rajanud. Uusapostellaste usk tuleneb Jeesuse poolt apostlitele antud meelevallast jagada Püha Vaimu ja pattude andeksandmist. Pääsemine on võimalik vaid Uusapostlikus Kirikus.

UAKI on kolm sakramenti: ristimine (ristitakse ka lapsi), armulaud ja püha pitseerimine, kus usklitele käte pealepanemise ja õliga võidmise läbi antakse Püha Vaimu. Jumalateenistused toimuvad keskmiselt 3 korda nädalas. Teenistustel on väliselt nii lihtne kui ka pidulik külg. Eriteenistusteks on konfirmatsioon e kinnitamine 14aastaselt (armulauda antakse aga ka lastele), kihlus, laulatus ja pulma-aastapäev. Jumalateenistused pole liturgilised ja on avatud kõigile.

UAKI on oma katekismus, mis valdavas osas Lutheri katekismusega sarnaneb. 10 käsku seletustega on samad, ainus kinnispalve on Meie Isa. Ülejäänud palved on vabapalved. Usutunnistustest on kasutusel apostlik usutunnistus, mida on pisut muudetud: «Mina usun Pühasse Vaimusse, tihht püha apostlikirikut. . .» Usutunnistus on ka neljas osa, mis kõlab nii: «Mina usun, et Issand Jeesus hoiab kirikut elavate apostlite kaudu kuni taastulemiseni, et Tema on saatnud apostlid ja saadab neid ka edaspidi: õpetama, Tema nimes patte andeks andma ning veega ja Püha Vaimuga ristima.»

UAK kogudusi on kõigil kontinentidel kokku u 25 000 5,5 miljoni liikmega. Need arvud näitavad aga pidevat kasvutendentsi. Eestisse saabusid uusapostellased 1990. aastal peamiselt Saksamaalt. Kogudused on asutatud Tallinnas, Pärnus, Viljandis, Võrus ja Keilas, nüüdseks juba ehk mujalgi.

Mormoonide

e Viimse Aja Pühade Jeesuse Kristuse Kiriku kohta tasub lugeda laialdast ülevaadet 1991. a 7. nov «Eesti Kirikust». Samas artiklis tutvustatakse ka JEHOOVA TUNNISTAJAID. Peab aga märkima, et Eestis on Jehoova tunnistajate kogudused erimeelsuste pärast lahku läinud ning on välja kujunenud Jehoova tunnistajate ja jehovistide kogudused. 1991. a teisel poolel aktiveerisid Jehoova tunnistajad oma misjonit, mis sõnastati Varssavis toimunud Jehoova tunnistajate maailmakonverentsi otsuseid järgides.

Mormoonidel on maailmas väga laialdane misjon, see toimub ka varjatult kõikvõimalike patsifistlike ja rahuliikumiste kaudu. Eestis tegutsetakse peamiselt Tallinnas, Tartus ja Pärnus, eriti aga Tartus. On teada, et siia saadetavad ameerika mormoonimisjonärid õpivad korralikult selgeks eesti või vene keele.

Kristlik Teadus (*Christian Science*)

Liikumine sai alguse USAs New Hampshire'is, asutajaks Mary Baker Eddy. Mary Eddy oli pikka aega haige ning lõpuks õnnestus ühel Portlandi «parandajal» ta terveks teha. Selle sündmuse tõukekirjutas Eddy oma üleelamiste, kogemuste ja Piiblist leitud sõnumi ajal raamatu tervendamise, mis sai liikumise n-õ alusõpetuseks. 1879. a asutati Bostonis liikumise «emakirik». Mary Eddy sai selle *pastor emeritus*. Ta alustas ka tervendajate e «praktikantide» koolitamist.

Kristliku Teaduse tunnusjoon on haiguse tervendamine üksnes vaimulikul teel. Haiguse põhjustajaks olevat väär tõelisusekäsitlus või väär meelsus, väärad uskumused ja ebatõelised (n-õ «ihulised») patud. Kui haiguse vaimne kolle hävitatakse, kaob ka füüsiline haigus. Sellise arutluse aluseks on nägemus, et üksnes vaim on tõeline ja igavene, sest aine, materia on ebatõelisel, illusioon. Inimene paraneb ainst, patust, haigusest ja surmast jumaliku tõetundmise abil.

Kristliku Teaduse liikumises ei kasutata arstiteaduslike diagnoose ega ravimeid. See on keelatud ka ühenduse liikmetele. Samuti puudub KT ühendusel oma kindel pastorkond. Jumalateenistust juhivad ja viivad läbi teatud ajaks määratud esimene ja teine lugeja. Viimaste koolitamine toimub üheaegselt tervendajate–praktikantide koolitamisega Bostoni emakirikus. KT liikumist juhib juhtkond, kuhu kuulub 5 inimest ja mis valvab õpetuse puhtuse, õige levitamise ja õpetuse alusraamatu *The Manual of Mother Church* tõlgete

tõepärasuse eest. Mida aga õpetatakse koolituskeskuses Bostonis, see jääb välisilma eest saladusse.

KT õpetab, et oma aistingute mõjul kogeme maailma ebatäiuslikkust, milles haigus ja surm tunduvad tõelistena. Jumal on ülimalt vägi, ääretu, lõpmatu täiuslikkuse printsiip, kogu oleva Looja, kõiketeadev ja –nägev, igavene ülimalt Meel, Vaim, Hing ja Substants.

Kuna liikumine on keelanud patu ja surma tõeliseks pidamise, siis puudub loomulikult ka lunastusõpetus. Puuduvad ka sakramendid. Palve on kui meditatsioon, mille läbi Jumalaga kõnelda tavatsetakse. Meie Isa palve on uuesti sõnastatud koos Mary Eddy lisanõuetega. Jumalateenistus pole muutunud liikumise loomisest alates. Vabad kõned on keelatud ning eestlugejad peavad olema saadetud emakiriku poolt ja kuuluma selle liikmeskonda.

Eestisse saabus KT juba 1923. a, mil Tallinnas asutati Kristliku Teaduse ühing. Seoses praeguse vabanemisajaga on see liikumine taas elustunud ja kogub uut jõudu.

Saientoloogia (*Scientology Church*)

1950. a ilmus USA turgudele laia leviku saanud nn «bestseller» «Dianetics The Modern Science of Mental Health». See on eriline, *tee seda ise*–meetodil baseeruv õpik, mis sisaldab rohkeid juhatusi «vaimuliku puhastumise tehnoloogiast». Raamatu on kirjutanud Lafayette Ronald Hubbard.

Dianectika idee on vabastada inimene mineviku traumaatilistest kogemustest, mälu piltidest e «engrammidest». Taustaks on optimistlik käsitlus inimesest ja lootus dianectika meetodile, vabastamiseks inimest alataja e «reaktiivse meele» abil engrammidest. Meetodit tuleb rakendada nii, et inimene saavutaks tasemeseisundi, mida Hubbard ise nimetab *clear*. Saientoloogias tähendab see inimese surematu hinge või vaimu (*thetaan*) vabanemist (peale *clear*–seisundi saavutamist) uuestistundimise pöördest, mille vangiks ta on miljoneid aastaid olnud.

Hubbardi järgi löid *thetaanid* ükskord kogu maailmakõiksuse, ent 40 000 miljardi aasta möödudes toimunud n-õ «veresauna» tulemusena asusid maakera pinnale ja kaotasid oma olemuse, jäid materia vangideks.

Dianectika ja selle põhjal sündinud saientoloogia ülesandeks on saata *thetaan* uuesti oma tõelisse jumaliku olemusse. Seletuseks kasutavad saientoloogid ka gnostitsismi ja neoplatonism-

mi käsitusi maailma tekkest ja inimese päästmisest.

Nii on nende «äpardunud *thetaanide*» heaks kogu maailmas loodud nn «teraapiakeskusi», kus antakse kõikvõimalikke «vaimulikke nõuandeid» ja ravi. Võib parandada ükskõik millist haigust, deklareerivad nad ise. Et inimene saaks *cleariks*, tuleb läbi käia mitu kursust ja siis veel mitu, et saavutada «puhastatud *thetani*» tase.

Scientology Church registreeriti Kalifornias 1954. a ja Kalifornia kirik on ka emakirik, kust antakse edasi juhiseid ja nõuandeid. Liikumist võib pidada uskkonnaks, sest tal on usundifilosoofia, oma käsitus maailma tekkest, inimesest ja igavesest elust. Samuti on tal oma jumalateenistus ning kiriklikud ametkonnad. Liikumise keskel valitseb ääretu tühtekuuluvus. Samas aga räägitakse väga vähe Jumalast. Palvel ja meeleparandusel on teisejärguline tähtsus.

Saientoloogia kõrgaastad arvatakse olevat 1970ndad. Ent tegevus pole loomulikult sellega piirdunud. Ameerikast jõuti Euroopasse, kus keskus asub Kopenhaagenis. Seal on liikumise jaoksval arvel üle 2 miljardi DEM-i.

Lai tegevus toimub ka varjatud kujul, seda eriti ärikeskustes, tšldse ärikingkondades, kus liikumisel on rikkalik sponsorkond — üle 200 firma ja sündikaadi. Tuntumad oleksid näiteks: raadiojaam «Vabadus», Religioosse Kunsti ja Teaduse Akademia, Maailma Äriassotsiatsiooni Ameerika ja Suurbritannia kontsernid, samuti end Eesti TVs reklaamiv ärilise konsultatsiooni firma U-MAN. Äriliste suhete laienemine välisilma on *Scientology Church*'ile Eestis soodsaks kasvupinaseks.

Urantia raamat (rühmad)

Urantia raamat (*The Urantia Book*) anti välja 1955. Raamatu enda järgi on selle kõrgemate jumalolendite määruste põhjal koostanud komisjon, kuhu kuuluvad 24 nähtamatut vaimulaadset toimetajat. See olla toimunud 1934. a. Raamatu enda kohta väidetakse, et see on viies kosmiline inimkonna puudutamise jumalike võimude poolt.

1950. a loodi Chicagos ühendus *The Urantia Foundation*, mis hakkas veel ilmumata raamatu õpetusi levitama. Raamat ise aga on kosmiline, peamiselt ristiusul põhinev inimkonna ja selle tuleviku tõlgitus. Raamatu järgi on meie maailma (mida nimetatakse Urantiaks, ka «kohalikuks universumiks») valitsejaks Kristus Mikael, keda

siinne maailm tunneb naatsaretlase Jeesusena. Universaalne Isa asub «keskuniversumis».

Jeesuse elu näidatakse neljas osas, kusjuures tuuakse välja ka need eluaastad, mida Piiblis ei ole näidatud. Tähendatakse, et Urantia sõnum on algupärane ja vaba teoloogilistest traditsioonidest ja õpetuslausetest. Urantia raamat väidab end olevat sõnumi, mis märgib uue ajastu algust ja juhatab inimkonna uuele vaimsele ja ühiskondlikule tasemele. Eestis tegutsesid «Urantia Sõbrad» viimastel andmetel kunagises Tombi kultuuripalees üks kord nädalas koos istudes ja vesteldes. Rühma liikmed, kes seal koos käisid, väitsid teadvat, mis tsivilisatsioonist nad on pärit, isegi siis, kui tänavul tundmatu inimene tundmatuga kokku juhtub. Urantia raamatu kohta saame lugeda ka «uusajastulaste» lehest «Päikesetuul».

Sry Chinmoy ja «südame jooga»

Sry Chinmoy sündis Indias 1931. a. Juba 13aastaselt ütles ta, et on pidevas ühenduses Jumalaga. Soov ühendada ida ja lääne kultuuri tõi ta Ameerikasse, kus 1966. a lõi oma esimese keskuse. Nüüdseks on see liikumine levinud üle kogu maailma. Sry Chinmoy ise elab ja töötab New Yorgis.

Tema õpetus soosib hatha-joogaga tegelemist, mantrate najal mediteerimist ning vaimuharjutusi — pranayama. Need pole aga võrdväärsed tema erimeetodiga — südame joogaga. Sry Chinmoy õpetab, et inimene on oma sügavamalt olemuselt jumalik ja et jumalust võib leida inimese sisemusest, tema vaimsest südamest. Südame jooga juhatab teed, kuidas saada Kõrgema Iscenesega ühendusse. Sry Chinmoy ei soovita õpilastel maailmast eemale tõmbuda, vaid seda sisemiselt muuta. Jumaliku tühtsuse kogemust tuleb jagada kogu inimkonnale.

Guru Chinmoy «südame joogat» võib kõrvutada bhakti-joogaga, milles tahetakse edasi anda armastust, andudes isceneses asetsevale jumalusele. Sry Chinmoy uskkond ei ole asunud ühiskondliku vastaskultuuri positsioonile. Ometi arvustab guru hipide elukombestikku ja käitumist. «Südame jooga» peab ületama kõik teised uskkondlikud päästemetodid.

Eestisse jõudis selline maailma- ja jumalakäsitlus Soome kaudu. Huvitav on, et kui soome noorte seas guru õpetus erilist populaarsust ei saavutanud (30–40 noort), siis Eestis võitis see suure poolehoiu nii eesti kui ka vene noorte seas.

Saatanakogudus

jõudis Eestisse juba 1987. a. Kogudused asutati Tallinnasse ja Valka, viimastel andmetel ka Tartusse. Seda võib nimetada kristluse halvaks peegelpildiks. Ka saatanlastel on oma normatiivne «pahakiri», mis ilmus Los Angeleses 1984. a. Ka seal on 10 käsku, mis on pea peale pööratud. Saatanakogudusel on oma «saatanateenistus», mis õige tihti lõpeb ohvritalitusega. Poolas on teada 3 inimohvri toomine. See võib tuleneda ekstaatilisest mõjutusest, mida saatanateenistuses ohtralt kasutatakse.

Praegu tegutsevad usulahud

Ja uususundid Eestis

A. Kristlikud ja kristlikult põhjaltsündinud:

1. baptistid
2. evangeeliumi kristlased
3. 7. päeva baptistid
4. 7. päeva adventistid
5. raskolniklased
6. smimovlased
7. Eesti Kristlik Kirik
8. nelipühilased
9. Jumala assamblee (Kolgata Templi Kirik)
10. Hoosianna Kirik
11. vabakiriklased
12. elusõnalased
13. ususõnalased
14. uuslepinglased
15. karismaatilised piibliringid
16. kveekerid (Sõprade Kirik)
17. Tõelise Jumala Kirik
18. Noored Missiooniga
19. Päästearmee
21. urzhanistid

B. Mittekristlikud usulahud:

1. uusapostellased
2. mormoonid
3. Jehoova tunnistajad
4. jehovistid
5. uusajastulased (vikerkaare-liikumine, *New Age*)
6. Urantia raamatu rühmad
7. teosoofid
8. kristosoofid
9. saientistid (*Christian Science*)
10. saientoloogid (*Scientology Church*)
11. antroposoofid
12. spiritualistid

C. Saatanlikud usulahud

1. põrguinglid (*Hell's Angels*)
2. lutsiferiaanid
3. saatanakogudus

D. Ida usunditest pärinevad ja muud uskkonnad

1. islam
2. judaism
3. buddhism
4. zen-buddhism
5. hinduism
6. krishnaism
7. bahaism
8. transtsendentaalne meditatsioon
9. Sry Chinmoy
10. taarausulised

Nii saime kokku 45 usundit, usulahku ja uus-usundit. Pealegi on neile kindlasti lisa tulemas. Loomulikult ei ole ma kindel, kas nimetasin kõiki, sest puudub objektiivne info. Kindlasti on praegu inimesi, kes istuvad korteris, garaažis või keldris ja jutustavad jumalikke asju nii, nagu nemad seda õigeks peavad.

HASSO KRULL

POSTSTRUKTURALISTLIKUD MEETODID KIRJANDUSE KÄSITLEMISEL

3. loeng

Loodetavasti andsid kaks eelmist loengut mingi pildi Barthes'i strukturalismiutoopiast. Selles utoopias aga pole tänapäeva inimese jaoks enam midagi eriti šokeerivat; võime nentida, et teatavas mõttes see projekt on tänapäeval teostunud, materialiseerunud, ja võib-olla üldse ilma strukturalistide kaasabitada.

«Strukturalistliku tegevuse» kirjutamise ajal polnud sõna *tekst* Barthes'i jaoks veel muutunud mingiks kultustähiseks. Nende märksõnade hulgas, mida ta kui strukturalismile rohkem või vähem tunnuslikke loetleb, seda sõna pole. Muidugi: *tekst* tähistab juba uut ideeliikumist, mis neoklassitsismi-maigulise strukturalismi hülgab ja hakkab nõudma tegelikkumist ühiskondlikku reaalsusse. Nii on tekkiv *tekstiteooria* kohe algusest peale seotud 1) kuuekümnendate aastate vasakpoolsusega; 2) psühhoanalüüsi uueningega. Jätkem vasakpoolsus praegu kõrvale: tegemist on millegagi, mis nii suurtes joontes kui ka nüanssides tublisti erineb meie arusaamadest «sotsialistliku» mõtteviisi kohta. Seevastu p s ü h h o a n a l ü ü s on midagi, ilma milleta strukturalismist emantsipeerumine nähtavasti polekski olnud võimalik, ja seda tuleb edaspidi veel kindlasti korduvalt puudutada.

Barthes'ilt olen siin vaatlemiseks valinud kirjutise «TEKSTI MÕNU» (*Le Plaisir du texte*. Paris, 1973, 105 lk), iseenesest lühikese, aga väga tiheda, krüptilise kirjatöö. Barthes on tahtnud, et tema tekstiteooriat puudutav — ja ümbermõtestav — oopus oleks ka ise tekst selle sõna parimas tähenduses, sellises, nagu Barthes talle tahab anda: mõnuga loetav ja kirjutav, ilma et neid kaht funktsiooni (kirjutamine/lugemine) peaks teineteisest olemuslikult eraldama. «Teksti mõnu» iseäralikkus algab juba sisukorrast: selles on antud alfabeetilises järjestuses 46 märksõna, kusjuures see järjestus põrpiival moel langeb kokku järjestusega lehkeülgede numeratsiooni alusel. Väga barthes'ilik vingerpuss. Sellega viitab Bar-

thes ühtaegu oma süstematiseerimiskirele ja samas «süsteemi mõnule», range korrastatuse all tungleva dünaamika tõrjumatusetele. Barthes on teinud sisukorrast (või märksõnaloendist) enesest teksti. Selle ülilm formaliseeritus on iseäralikus vastuolus raamatu pealtnäha täiesti spontaanse, fragmentaarse ülesehitusega. Tegelikult paljusid kõige olulisemaid märksõnu tolles ebaakadeemilises loetelus ei olegi.

Muide, mis puutub akadeemilisesse, siis Barthes ise arvab «Teksti mõnus», et tekstiteoorial sellisena, nagu tema (ja teised talle lähedased autorid) seda arendab, ei olegi akadeemilist tulevikku mingi teadusena. Seda on ta põhjendanud niimoodi:

«Missugune võiks olla seos teksti mõnu ja teksti institutsioonide vahel? Ainult väga habras. Tekstiteooria postuleerib vaid naudingut, tal on aga vähe institutsionaalset tulevikku: kõik, mis ta vajab, kõik, milles on tema täpne teostumine, ta omaks võt, on praktika (kirjaniku oma), ja ei kuidagi teadus, meetod, uurimus, pedagoogika; juba ta enese printsiipide järgi saab see teooria anda vaid teoretikuid või praktikuid (kirjutajaid), ei kuidagi aga spetsialiste (kriitikuid, uurijaid, professoreid, üliõpilasi).» See ei olevat tingitud mitte ainult sellest, et institutsionaalsete uuringute metakel takistab tekstuaalselt mõnusat kirjutamist, vaid sellest, et me ei ole võimelised looma tõelist «saamise teadust». Järgneb Nietzsche-tsitaat, milles seletatakse, et kõige tajumine püsivana on tingitud vaid meie meelegaorganite jämedakoelisusest: näiteks puu on igal (järgmisel) hetkel juba uus, meie aga jaatame v o r m i, sest me ei suuda haarata absoluutse liikumise peenust. Ja Barthes võtab kokku: «Ka tekst on selline puu, mille nime-tamise (ajutise) võimaluse me võlgname oma organite jämedakoelisusele. Me oleme teaduslikud, sest meil jääb puudu peenusest.»

See teaduslikkuse-vastane jutt oli Barthes'il väga nupukas ja ettenägelik. *Tel Quel*'i teksti-

teooriates oli ju palju ogaravõitu progressismi (Kristeva) ja teaduseusku: Sollers arvas koguni, et nüüd on saabunud aeg, mil ka romaane hakatakse kirjutama teaduslikult.

«Teksti mõnu» pole niisiis lihtne ühemõtteliselt refereerida. Seepärast alustan minagi lihtsalt üsna juhusliku valiku katkenditega:

«Teksti mõnu, see on see hetk, mil mu keha hakkab järgima omaenda ideid — sest minu keha ideed pole needsamad, mis minu omad.»

«Tekstil on inimese kuju, kas pole see mitte figuur, keha anagramm? Jah, aga just meie erootilise keha oma. Teksü mõnu ei ole taandatav tema grammatilisele (fenotekstuaalsele) funktsioneerimisele, nii nagu keha mõnu ei ole taandatav füsioloogiliseks vajaduseks.»

«Tekst, mida te kirjutate, peab andma mulle tõendusi, et ta mindi ihaldab. See tõend ongi olemas: nimelt kirjutamine. Kirjutamine aga on — keelenaudingute teadus, keele kaamasuutra (selle teaduse kohta on ainult üks traktaat — kirjutamine ise).»

«Olla koos kellegagi, keda armastad, ja mõelda millelegi muule — just niiviisi tekivadki mu parimad mõtted, just nii leiutan ma kõige paremini selle, mis on mulle minu tööks vajalik. Samuti on ka tekstiga: kõige suuremat mõnu tekitab ta minus siis, kui ta suudab end kaudselt kuulama panna; kui ma teda lugedes tihti pean tõstma pead, kuulatama midagi muud; ma ei peagi tingimata olema mõnuteksti kütkeis; juhtub, et see on midagi niisugust, mida ma teen ilma vaevata, korra ja peaaegu kogemata: kiire pealiigutus, nagu teeb lind, kes ei kuule midagi sellest, mis meie kuuleme, kes kuulatab seda, mida meie kuulda ei mõista.»

«Neuroos on viimane abinõu mitte küll «tervise» jaoks, aga selle «võimatu» jaoks, millest kõneleb Bataille («neuroos on võimatuse põhja arglik tajumine» jne); see viimane abinõu on aga ainus, mis võimaldab kirjutada (ja lugeda). Nii jõutakse paradoksini: need tekstid, mis nagu näiteks Bataille' — või teiste — omad on kirjutatud neuroosi vastu, hullumeelsuse rüpest, kätkevad endas, juhul kui nad tahavad olla loetud, just niipalju paratamatut neuroosi, kui seda läheb vaja nende lugejate võrgutamiseks: need jubedad tekstid on koketsed kõigest hoolimata.»

«Teksti lavaruumil puudub ramp: ei ole keda-

gi aktiivset olendit teksti taga (kirjanikku) ega ühtki passiivset olendit ta ees (lugejat); ei ole subjekti ega objekti. Teksti jaoks on grammatilised hoiakud juba aegunud: ta on see jagamatu silm, mille kohta ütleb üks vaimustatud autor (Angelus Silesius): «See silm, millega ma näen Jumalat, on seesama silm, millega tema näeb mind.»»

Neistki väljavõtetest paistab juba silma mitu mõttekäiku, mis pole omased üksnes sellele Barthes'i raamatule, vaid üldse kogu hilisemale Barthes'ile. Toome need välja punktikaupa:

1. Tekst on Barthes'i jaoks ühelt poolt erootiline objekt («meie erootilise keha anagramm»), teiselt poolt aga justkui lavastus, milles pole õieti ei vaatajat ega vaadatavat, või siis on nad eristamatud.

2. Teksti ehtsuse kriteeriumiks on see (erootiline) mõnu või nauding, mis ta lugejas tekitab. See «teksti mõnu ei ole taandatav tema grammatilisele funktsioneerimisele». Barthes kasutab seejuures eristust *fenotekst/genotekst*, mis on võetud üle Kristevalt.

3. Teksti mõnu on oma genotekstuaalse põhja tõttu midagi, mis tulvab ebateadlikust allikast: «kõige suuremat mõnu tekitab ta minus siis, kui ta suudab end kaudselt kuulama panna; kui ma teda lugedes tihti pean tõstma pead, kuulatama midagi muud». Genotekst — s.o erootiline keha, ebateadlikud seesmised rütmid ja nende ajutised seisakuvormid (staasid).

4. Tekst peab alati piirnema, lähemalt või kaugemalt, neuroosi või hullumeelsusega: «see viimane abinõu [neuroos] on aga ainus, mis lubab kirjutada (ja lugeda)». Ka *kirjutamise* või *kirjutuse* (*écriture*) mõiste puhul ei erista Barthes selgelt kirjutajat ja lugejat; siin on need kaks samuti eristamatud.

«Teksti mõnu» lehitsedes leiab veel hulga kohti, mis sedasama täiendavad, täpsustavad, varieerivad. Näiteks arutus sellest, et teksti peab lugema a e g l a s e l t . Selleks peab ta olema sündmusrikas; kuid need sündmused ei pea olema kirjeldatavad keele kaudu (seiklusjutte «neelatakse»), vaid peavad toimuma keeles endas: «see, mis juhtub keeles, ei juhtu samuti diskursuses: see, mis «juhtub», see, mis «läheb ära», kahe ääre vaheline pragu, naudingut pilu [*interstice de la jouissance*], luuakse eri keelte põimumise ruumis

[*se produit dans le volume des langages*], lausumises, mitte aga lausungite järgnevuses: mitte neelata, mitte kugistada, vaid närida, hoolikalt paljaks pügada, leida tänapäeva autorite lugemiseks uuesti muistete lugejate jõudepõli: saada *aristokraatlikuks* lugejaks.»

Tekst peab olema t o p e l d a t u d . «See tähendab, et neil [tekstidel] on alati kaks äärt. Õõnestav äär [*le bord subversif*] võib näida privilegeeritud, sest et ta on vägivaldne; aga mitte vägivald ei ole see, mis mõnule muljet avaldab; hävitustöö ei huvita teda; see, mida ta otsib, on kaotsimineku paik, pragu, kupüür, leke, see *fa-ding* [kaotsiminekutunne], mis subjekti haarab naudingu harjal.»

Käsitlus kahest «äärest» või «piirist» on «Teksti mõnus» väga oluline, nii et sellel võib peatuda pikemalt: «Tõmmatakse kaks piiri: üks neist on elutark, kohanev, järeletegev (tegemist on keele kanoonilise oleku koppeerimisega, nii nagu selle on fikseerinud koolkond, hea keeleka-

sutus, kirjandus, kultuur), teine aga on liikuv, tühi (võimeline võtma mis tahes kontuure), nii et ta saab olla üksnes enda toimumise tagajärje paigaks: paigaks, kus saab aimatavaks keele surm.»

Tekst on siis nende kahe piiri vaheline kompromiss. «Ei kultuur ega tema hävitamise akt pole iseenesest erootilised, vaid seda on pragu [*faille* — ka: 'löhe', 'möra'] nii ühes kui teises.»

Barthes toob oma käsitluse juurde näiteid eri kirjanikest: Sade, Proust, Sollers, Flaubert. Näiteks: «Flaubert — viis, kuidas lõigata läbi, augustada diskursus, *ilma et teda muudetaks mõttetuks*. (. . .) See on diskursuse väga subtiilne, peaaegu et talumatu olek: narratiivsus dekonstrueeritakse ja lugu jääb ometi loetavaks — kunagi pole selle prao kaks äärt olnud selgemad ja peenemad, kunagi pole mõnu lugejale pakutud paremini. . . » Flaubert sõandavat kohelda *mimesis*'t nii radikaalselt kahemõttelisel kombel, et tekstist ei saa kunagi paroodiat.

ANNE FRIED

MIDA JA KUIDAS KIRJUTAVAD NAISED

1991. aasta Nobeli kirjanduspreemia anti Nadine Gordimerile. Komitee valiku tingis nii autori panus võitluses Lõuna-Aafrika mustanahalise elanikkonna õiguste eest kui ka asjaolu, et ta on naissoost. Komiteele oli ette heidetud, et viimastel aastatel said Nobeli preemiaid üksnes mehed, kuigi kandidaatide seas oli silmapaistvaid naiskirjanikke (kadunud Marguerite Yourcenar, Christa Wolf, Marguerite Duras).

Küsimus seisab selles, kas kirjandusteose hindamisel mängib mingit osa autori sooline kuulusus. Ja kui mängib, siis — millist? Kirjandusliku väärtuse suhtes kindlasti mitte. Teose väärtuse määrab tema keeleline isikupära ja mõjukas sisu.

Kirjandusvälisteks kriteeriumideks, millest lähtutakse kirjastamisplaanide koostamisel, stipendiumide ja autasude määramisel, antoloogiate jms väljaandmisel, on muu hulgas ka poliitilised

ning sotsiaalsed seisukohad, ajaloolised huvid ja rahvuslik eripära. Kuid siingi peaks otsustama ainult pakutava kvaliteet. Üksnes seal, kus naise ühiskondlikku ning ametialast võrdõiguslikkust ei tunnista või tehakse seda puudulikult, on mõttekas ja õigustatud arvestada ka autori sooga.

Hoopis teine lugu on naisautorite raamatuis avalduva vormi ning mõttemaailmaga. Just see sunnib küsima, kas pole naistekirjandusel üldises kirjandusloomingus siiski mitte eriseisund? Mõnede viimasel ajal ilmunud teoste vaatlus pakub mõtlemapanevaid näiteid stilistilisest eripärast ja teemaderingist, mis on iseloomulikud nimelt naisautoritele.

Selleks eripäraks on müütiline realiteet, tundmuste ning mõtete simultaansus ja naise positsioon spetsiifilistel kultuurialadel. Herta Mülleri romaan «*Der Mensch ist ein grosser Fasan auf*

der Welt) «Inimene siin ilmas on suur faasan»/ on poliitiline raamat. Autor, Rumeenia sakslanna, tunneb hästi Ceausescu-aegset Rumeenia maa-elu. Ta kirjutab nõnda, nagu Chagall maalib: piltidega, kus iga element on tuttav ning tõeline, kuid ühendatud on need elemendid harjumatul, realiteedi piire ületaval kombel. Fantaasia-maailmad sünnivad tõelisuse rüpes.

Nälj õlgustab prostitutsiooni

Raamatu süžee on napp. Mehed ja naised elavad, töötavad, surevad harjunud tavade järgi. Kiindumus, vastumeelsus, seltsimehelikkus ja — kujutatud saatushetkel — tumm vastupanu diktaatorile ja ta bürokraatiale. Nende moraaliotsustused on diferentseeritud: prostitutsioon passi saamiseks on hädavajalik, kuid taunitav; prostitutsioon nälja pärast on vastuvõetav.

Mõned külaelanikest suudavad seda vältida, teised mitte. Mõned jäävad maale, sest teavad, et lõplik otsus pole inimese käes. Öökull teab, milal kellegi elu lõpule jõuab. Ta istub katusel ja huikab. Päike oma palavuses ei suuda päeva lõpetada ja öö keeb maa seest üles ja kerkib nii kõrgele, et surub taeva külast välja. Ka preester ei oska aidata. Kell neli hommikul astub ta «oma pikas mustas kuues, oma suure musta kübara all, oma musta portfelli kõrval jaama poole. . . » Tema üle valitseb ettekirjutuste võim. Ja lasteaia seisab noor õpetajanna Rumeenia kaardi ees ja õpetab:

«Meie kõik elame majades. Meie majades elavad isa ja ema, meie vanemad. Kõik lapsed armastavad oma vanemaid. Siin on üks suur maja: meie isamaa. Meie isamaal elavad seltsimees Ceausescu, meie kõikide isa, ja seltsimees Elena Ceausescu, meie kõikide ema. Kõik lapsed armastavad seltsimees Ceausescut ja seltsimees Elenat.»

Kui endised külaelanikud, moodsalt riides ja hästi sõõnud, koju käima tulevad, pole nad siin enam kodus. Ei küla maapinnal ega laste hulgas.

Anne Garréta romaani «Cielis liquides» («Voolav taevas») võib vaadelda kui kunstilist eneseanalüüsi. Pühenduse ja lühikese sisesejuhatuse põhjal tundub, et romaan on ajendatud mingist

dramaatilisest sündmusest. Anne Garréta eitab seda. Tema eesmärk olnud üksnes kujutada psüühilist ängi, milles tänapäeva inimesed elavad, fikseerida hirmuviirastusi, mis tekivad seeläbi, et välditakse realistlikke surmamõtteid. Kes surma nägemast tõrgub, jääb väljapoole elutervikut.

Raamatu pühendus inglise keeles on vaba tsiitaat Beckettilt ja kõlab: «To the lost one». Ja sisesejuhatuses leiduvad read: «Kas aega üldse enam on? Võibolla jäi kõik seisma, ka aeg ise, tardudes ebamäärases halluses, päike kustunud. Üksnes kivi. Milleks siis nutta? Midagi pole olnud.»

Romaani minajutustaja on noor, elavaid ja surnud keeli valdav mees, kes järsku kaotab keele. Ühtki sõna ei ole enam ta kasutuses, ta mälust on kustunud asjade nimed, täheridadel puudub igasugune mõte, öeldud ega kirjutatud sõna teda enam ei mõjuta. Tummana ja üksnes viibetele reageerivana pannakse ta vaimuhaiglasse.

Dramaatilisele algusele järgneb sündmuste ahel, milles eneseanalüüsi protsessi kirjeldatakse maagilise valguse ja pimeduse kaudu. Naisskulptor, taevase nimega Céleste, viib ta haiglast ära enda juurde elama. Hulk aega hiljem taipab mees, et visandid, mille kallal Céleste oli töötanud, näitavad teda ennast ideaalkujul.

Tumedad ja heledad inglid

Kapp-tuppa, kus mees elab, ilmub must ingel; Céleste viib mehe ja tumeda olendi Seine'i kaldale ja viskub koos ingluga jõkke. Sihitult ekseldes kohtab mees oma teisikut, tapab selle, viiakse aga maagi abil kohta, kus too teine töötas. Meest peetakse teisikuks ja tummalt peab ta surnukuuris ja linna lahkamisruumis tolle tööd tegema. Kalmistul kohtab ta valevat tütarlast, kõneleb sõnatult temaga, valge ingluga, kes teda mõistab ja kellega ta tahaks alaliseks kokku jääda. Kuid lahkamislauale ilmuvad mõlemad inglid, must ja valge, ja mees peab neid lahkama.

Mees põgeneb oma esivanemate mahajäetud mõisa ja elab seal vanas kütünis, ümbritsetuna esemeist, «mis annavad talle varjupaika ja leiavad varjupaika temas». Vabanemise esimene lootusekiir tärkab, kui ta näeb mõõdasõitval rongil valget tahvlit, mis teatab reisisihti. Järsku oman-

dab kiri mõtte. Nimi tuntakse ära, mälu taastub: rong sõidab sinna, kuhu ta lapsena alati oli reisida soovinud. Uus tulevikuvõimalus sünnib jagusaadud minevikust ja võidetud hirmust.

Anne Garréta raamatu tähendus peitub tema keele täiuslikus ilus ning täpsuses, ja endastmõistetavuses, millega psüühilisi realiteete käsitatakse kui tumedaid ja heledaid ingleid. Psühholoogilised põhjendused muutuvad tleaaruseks. Ürgelamused, millega tegu, on igale inimesele arusaadavad.

Ingleid liigub ka Viivi Luige romaanis «Ajaloo ilu», raamatus täis ootamatusi ja simultaanseid tajumusi, nagu see sageli on omane naisautorite teostele. Tegelik sündmustekäik, füüsilised meeltemuljed, tundeliigutused, assotsiatiivsed mälupildid ja mõttereaktsioonid haaratakse ja fikseeritakse nende samaaegsuses. Üks elamustasand läheb vahetult üle teiseks, arvestamata loogilist seost, grammatiliselt korrektset lauseehitust, intellektuaalset põhjendust ja tõlgitsust.

Virginia Woolfi romaanides leidub taolise stiili subtiilseid näiteid. Christa Wolfi märksa range mas romaanis «Störfall» /«Häirejuhtum»/ lõikuvad Tšernobõli reaktorikatastroof ja jutustaja olmekohustused, mure venna pärast, kellele tehakse just ajuoperatsiooni, telefonikõned meheõega, tütreaga, sõbrataridega, ilmavaatlused ja filosoofilised arutlused. Mõtted hüppavad otse ühest valdkonnast teise.

Viivi Luige romaan hõlmab ulatuslikuma ala. Tegevus ise piirneb napi nädalaga «Praha suvel» 1968. Noor läti skulptor Lion voolib oma armsama, eesti tütarlapse portreebüsti. Saanud kutse vene sõjaväeteenistusse, sõidab ta Moskvasse, et leida võimalust Ameerikasse emigreerumiseks. Tagasi jõudes saab ta teada, et tütarlaps kaasa minna ei taha.

Lugu ise jutustatakse väheste, vihjeliste lausetega, segi suurte ja väikeste sündmustega taevakupli all, mis laotub Riia ja Tallinna kohal, mere ranna kohal, kus armastajad päikesepaistel lamavad, rahulikkude linnade ja sõjaväebaaside kohal, Prahasse tungivate Brežnevi tankide ja TASS-i krabisevate ajalehtede kohal, Dracula lossi kohal Ungaris ja Ceausescu Rumeenia kohal. Riias on akendel katted ees, ukсед lukkus ja telefon patja-

de all, et pealtkuulamist takistada. Kui keegi ütleb, et isa on maalt värsket võid toonud, tähendab see tõesti ehk võid, aga võibolla hoopis värskeid teateid Läänest. Äralõigatud juuksepeats, hardalt hoitud mälestus armastatud naisest, muutub Auschwitzi juustekuhja võrdkujuks ja iga eraisik võib olla salaagent. Kuid tädi Olga koristab ja teeb süta ja hoiab savi niiske, kuni Lion on Moskvas. Ta märgib üles, mis järjekorras kasutada toiduvarusid külmkapis, et midagi raisku ei läheks. Ta teab, kuidas haavu ravida ja mida vajavad koerad ja inimesed.

Kristallöö Berliinis, suur pogromm Odessas ja Baltimaade saabuv vabadus on kõik tühtmoodi praegu nagu olevik. Ja miilitsa kasuema Tartus ütleb, et mitte amet pole tähtis, tähtis on säilitada oma inimesesüda.

Kõike toimuvat saadavad Jehoova inglid. Ja kui sureb tädi Olga, ulub koer Kinski ja kõõgis seisab surmaingel. Armastajate ja tuleviku ehmatava ilu kohal võlvub sinine taevakuppel.

Romaan, mis käsitleb selle sajandi hädasid, konflikte ja lootusi Baltimail, on kirjutatud säravas keeles, kus põimuvad proosa ja poeesia. Sest Viivi Luik on luuletaja ja elab talle omases mitmekordses reaalsuses, milles segunevad isiklik elu ja poliitikasündmused, lapsepõlve muinasjutt ja taevariik.

Iisraeli naisautorite loomingut võib vaadelda mitmest lähtekohast. Rahvusvaheliselt tunnustatud uuem kirjandus, milles ilmneb juudi eripära, tuleb eelkõige Ameerika Ühendriikidest ja on meeste loodud: Saul Bellow, E. L. Doctorov, Bernard Malamud, Norman Mailer, Philip Roth, Isaac Bashevis Singer. Ainsaks naiselikuks kontrapunktiks on Erica Yongi «Fear of flying» («Hirm lendamise ees»). Asi seisab probleemides, millega juudi naistel Iisrealis ja mitte-assimileerunud ringkondades tuleb vastamisi olla. Nad elavad Läänest erinevas kultuurikeskkonnas ja nende ühiskondlik seisund erineb lääne naise omast. Juudi naiskirjanik, kes võtab omaks nii naise rolli kui ka juutluse, astub võitlusse, kus omavahel põimuvad vabadusiha, traditsioonid ning stereotüübid.

Et mõista tänaseni püsinud traditsioonide jõudu, tuleks võibolla meenutada piibli lugusid koh-

tumõistjast Deborah'st ja kuninganna Estherist, kes hoidsid ära oma rahva hukkamise. Sharon Niedermani poolt väljaantud antoloogia «Shaking Eve's tree» — «Short stories of Jewish women» («Eeva puud raputades — Juudi naiste novellid») eessõnas öeldakse, et traditsioonilises juudi perekonnas saavad tütarlapsed mitmekülgse hariduse ja nende eneseteostust toetatakse, ent ainult piirides, mis on vastuvõetavad nende abikaasadele, lastele ja kogukonna heaolule. (Siin tuleb märkida, et sõjaväeteenistus, põllutöö kibutseis, poliitiline tegevus, nagu Golda Meiri oma, sobivad neisse raamidesse).

Keskendumine omaenda vajadustele ja eneseteostus kunstilisel alal tähendab piiritlemist. Kes seda teeb, hakkab peagi assimileeruma teistesse kultuuridesse. Antoloogias ilmnevad need probleemid selgesti.

Eessõnas skitseerib Niederman juudi naisaautoreite mitmesuguseid grupe. Erica Yong esindab täiesti assimileerunud juuditari ja tema stiili iseloomustatakse kui karmi, vaimukat ning sarkastilist — iseloomustus, mille juures tuleb tõdeda, et sarkasm, eneseirooniline vaimukus on omane juutidele, kes vaatlevad end mittejuutide vihkava pilguga ja tunnevad end süüdi, kuna püüavad pääseda nonde seltskonda.

Teise rühma moodustavad naised, kes põlvnevad assimileerunud perekondadest ja on asunud Iisraeli täiskasvanuna. Sisimas nad teavad oma teiselaadsust ja on seetõttu abivalmid inimeste suhtes, kes oma teiselaadsuse all kannatavad. Ühendriikides väljendub see elusfäär juudi perekondade poolt loodud ja toetatud arvukais heategevusorganisatsioonides, mis usuliste ning rassiliste piiranguteta püüavad abistada hädasolevaid ja põlatud autsaidereid. Prantsusmaal identifitseeris Simone Weil ennast ekspluateerivate töölisnaistega. Lõuna-Aafrikas võitleb Nadine Gordimer apartheidi vastu. Antoloogias on selle grupi hoiak selgesti näha.

Traditsioon ja emantsipatsioonitahe vastamisi

Kolmandasse gruppi kuuluvad mitteassimileerunud naised, kes on valmis lahendama kaksik-

probleemi: olla naine ja olla juut, kuid keda segavad «juudi ema» ja hellitatud «juudi printsessi» stereotüübid, mida nende rahvale vägisi omistatakse. Need stereotüübid kammitsevad autoreid tänapäeva juudi naise elu kujutamisel.

Stilistilisi uuendusi antoloogias ei leidu. Sisevõitlus kammitsevate traditsioonide, sünnipärase kohusetunde ja vabanemistarbe vahel, samuti raskete teemade käsitlemine kulutab kogu loova initsiatiivi.

Antoloogia üks ilusamaid kirjattikke on Grace Taley lühijutt «Zagrowsky tells» («Zagrowsky jutustab»). New Yorgi vanade juutide iseloomulikus keelepruugis ründab vaidlushimuline apteeker Zagrowsky eelarvamusi, mida märkab teiste inimeste juures, millest ta ise aga on üksnes suuri vaevu vabanenud. Ta vanaduspäevade rõõm on väike tumedanahaline Emanuel, armastatud tütre vallaspoeg, kelle isa on neeger ja ema langenud parandamatusse kurvameelsusse.

Tähelepanuväärseim jutustus on aga Zena Collieri «Passage». Kasvucas tüdruk Laura vee-dab ärkava tundeelu pinevuses paasapühade seeder-õhtut: pidu, millega tähistatakse Iisraeli laste minekut orjusest vabadusse. Samm-sammult jälgib Laura rituaali käiku ja samm-sammult selgub talle, et see õhtu on paljude minekute õhtu.

Surev vanaisa juhatab viimast korda tsere-mooniat, tundes ja teades kõike, mis tulemas. Isa lahkub järgmisel päeval jäädavalt perekonna juurest. Vanaemal, emal ja Laural endal tuleb taluda eelseisva lahutuse häbi ja leida elamiseks uusi teid. Kõige selle teadmisest vapustatuna kuulab tüdruk laulmist, millega paasapühade õhtu lõpule jõuab.

«Kui nad ainult edasi laulaks,» mõtleb laps, «siis võiksin endale öelda, et midagi pole juhtunud ja järgmisel aastal istume jälle kõik siin, Jumala ja tema igavese armastuse kaitse all.»

Jutustuse lõpulauses peitub juutluse saladus: katsumustes ja üleminekutes hoiab neid igavesti usk Jumalasse ja tema armastusse.

Anne Fried, sündinud 1903. aastal Viinis põlises haritud juudi perekonnas, õppinud Heidelbergis ja Tübingenis, filosoofiadoktor.

Pikka aega elas Anne Fried Ühendriikides, jätkas õpinguid sotsioloogias ja võttis osa sotsiaaltootmise praktilisest tööst, eriti ühiskonnas enim hädasolijate seas, mustade ja värviliste uusasukate slummides jms. Südamelähedased on talle olnud nii inimväärse elu kui ka inimväärse surma probleemid, humaanne tugi surijale, millest kirjutatakse ka eriuurimuse.

Üldse on see avara südamega ja rikkaliku teadmiste- ning kogemustepagasiga naine ikka innukalt kaasa läinud nii heade algatustega, millest arvab, et need elukvaliteeti tõstavad, kui ka värskete nähtustega kirjanduses.

1969. aastast elab Anne Fried Soomes. On avaldanud kirjanduskriitikat, uurimusi ning probleemartikleid. Kunstiliselt paeluv mälestusteraamat «Elu värvid» annab peegelduse maailmainimese sisukast eluteest. Esseedekogu «Kirjaniku kutsumus» sisaldab 14 esseed rahvusvahelisest kirjandusest (Böll, Bobrowski, Grass, Handke, Duras, Tournier jt), sealhulgas ka Jaan Krossi romaanist «Kolme katku vahel». 1990. a kevadel võttis Anne Fried osa Jaan Krossi loomingule pühendatud sümposionist Tallinnas.

Käesolev esse on tõlgitud Stuttgardis ilmuvast ajakirjast «Evangelische Kommentare» nr 12, 1991.

Debora Vaarandi

MIRCEA ELIADE

SAKRAALNE JA PROFAANNE III

Religiooni olemus

Linn — kosmos

Et «meie maailm» on kosmos, siis ähvardab iga-sugune rünnak väljastpoolt seda kaosks muuta. Ja kuna «meie maailm» loodi jumalate paradigmaatilisi tegusid, kosmogooniast imiteerides, siis samastatakse seda ründavad vaenlased jumalate vaenlastega, deemonitega, ning eriti peadeemoni, aegade alguses jumalate poolt võidetud ürgse draakoniga. Kallaletung «meie maailmale» on ekvivalentne jumalate loomingu, kosmose vastu mäsleva ja seda hävitada püüdva müütilise draakoni kättemaksuaktiga. «Meie» vaenlased kuuluvad kaose vägede hulka. *Igasugune linna häving on võrdne kaosesse tagasipöördumisega. Igasugune võit ründajate üle kordab jumalate paradigmaatilist võitu draakoni (s.o kaose) üle.*

Sel põhjusel samastati vaarao jumal Ra'ga, draakon Apophise võitjaga, kuna tema vaenlased samastati müütilise draakoniga. Darcios pidas end uueks Thraactonaks, Iraani müütiliseks heerooseks, kes olevat surmanud kolmepealise draakoni. Judaistlikes pärimustes kujutatakse paganlike kuningaid draakonisarnastena; selline on Jeremia poolt kirjeldatud Nebukadnetsar (51, 34) ja Saalomoni psalmides kujutatav Pompey (9, 29).

Nagu hiljem näeme, on draakon paradigmaatiline merekoletise, ürgalguse mao kuju, kosmiliste vete, pimeduse, õõ ja surma — lühidalt, amorfse ja visuaalse, kõige selle sümbol, mis ei ole veel «vormi» omandanud. Jumalad peavad draakoni võitma ja tükki-deks raiuma, et kosmos võiks sündida. Just merekoletis Tiamati kehast kujundas Marduk maailma. Jahve lõi universumi pärast seda, kui oli võitnud ürgalgusliku koletise Raha-bi. Kuid, nagu peagi näeme, jumalate võitu draakoni üle tuleb igal aastal sümboolselt korrata, sest maailm tuleb igal aastal uuesti luua. Samuti kor-ratakse jumalate võitu pimeduse, surma ja kaose vägede üle uuesti iga võiduga, mis linn sissetun-gijate üle saavutab.

On suuresti tõenäoline, et asustatud paikade ja linnade kindlustused olid algul maagiliseks kaitsevahendiks, sest kindlustused (kaitsekraavid, labürindid, kaitsevallid jne) kavandati rohkem deemonite ja surnete hingede sissetungi kui inim-olendite rünnakute tagasitõrjumiseks. Põhja-Ind-

dias tõmmatakse epideemiade ajal küla ümber ring, et kaitsta asulat haigusedeemonite sissepääsu eest.¹ Keskaja Euroopas pühitseti linnade müürid rituaalselt kaitseks kuradi, haiguste ja surma vastu. Sümbolites mõtlemine samastab inim-vaenlased hõlpsasti kuradi ja surmaga. Olgu rün-nakud deemonlikud või sõjalised, nende tulemus on lõpuks alati üks — häving, lagu, surm.

Väärrib tähelepanu, et samad kujutelmad on kasutusel veel meiegi päevil formuleerimaks tea-tavat tüüpi tsivilisatsiooni ähvardavaid ohtusid; kõneleme kaosest, korratusest, pimedusest, mis tahavad «meie maailma» vallutada. Kõik need terminid väljendavad korra, kosmose, orgaanilise struktuuri hävitamist ning tagasipöördumist fluidse, vormitu seisundisse — lühidalt, kaoses-se. Meie arvates näitab see, et religioonitu keeles ja klišeedes elavad paradigmaatilised kujutelmad edasi. Ilmaliku inimese käitumises säilib siiani midagi religioosest maailmakontseptsioonist, ol-gugi et ta ise alati seda igiimmust pärandit ei teadvusta.

Maailma loomise üritus

Vaatleme neis kahes käitumistüübis — traditsioo-nilises religioosess ja profaanses — avalduvat põhilist erinevust inimese eluaseme suhtes. Ei ole vajadust peatuda eluaseme väärtusel ja funktsioo-nidel industriaalühiskondades, need on niigi hästi tuntud. Kuulsa nüüdisaegse arhitekti Le Corbusier' sõnutsi on maja «masin, milles elatakse». Nii kuulub industriaalühiskondade maja lugematute massiliselt toodetavate masinate hulka. Nüüdismaailma ideaalne maja peab olema eeskätt funktsionaalne, peab inimestel võimaldama tööta-da ja puhata, et taas töötada. Oma «masinat, mil-les elatakse» võite vahetada sama sagedasti kui jalgratast, külmkappi, autot. Võite raskusteta ka linnu ja provintse vahetada, takistusi seavad vaid kliimaatilised erinevused.

Meie eesmärgiks ei ole kirjutada inimeluase-me järkjärgulise desakraliseerumise ajalugu. See protsess on tööstusühiskondades alguse saanud maailma hiiglasliku transformatsiooniprotsessi koostisosa, transformatsiooni, mille tegid võima-

¹ El i a d e , Patterns, lk 371.

likuks teadusliku mõtte poolt teostatud kosmose desakraliseerimine ning eeskätt sensatsioonilised avastused füüsikas ja keemias. Edaspidi on meil võimalus vaadelda, kas see looduse sekulariseerimine on tõepoolest lõplik, kas religioonita inimesele tõepoolest ei jää mingit võimalust taasavastada maailmas eksisteerimise sakraalset dimensiooni. Nagu äsja nägime ja nagu edaspidi veelgi selgemaks saab, on mõned traditsioonilised kujutlused, teatavad jäljed arhailise inimese käitumisest tänaseni «igandite» staatuses olemas, seda isegi kõrgindustriaalühiskondades. Ent praegu on meie ülesandeks kirjeldada religioosset hoiakut eluase-mele suhtes selle puhtal kujul ja avastada selles sisalduv *Weltanschauung*.

Nagu nägime, nõuab territooriumi hõivamine, eluase ehitamine elutähtsat otsustust nii tervelt ühiskonnalt kui ka üksikindiviidilt. On ju tegemist *üritusega luua maailm, mis on endale eluase meks valitud*. See tõttu on tarvis imiteerida jumalate tegusid, kosmogooniat. Alati pole see aga kerge, sest olemas on ka traagilised, verised kosmogooniad; jumalike žestide imiteerijana peab inimene neid kordama. Et jumalad pidid maailma loomiseks merkeoletise või ürgalgusliku olendi surmama või tükeldama, siis peab inimene oma enese maailma, linna või maja ehitades omakorda jumalaid imiteerima. Siit tuleneb vajadus vere- või sümboolsete ohvrite järele ehitamise puhul, lugematute *Bauopfer*'i (chitusohvri) vormide järele, millest tuleb tagapool lühidalt juttu.

Ükskõik milline on traditsionaalse ühiskonna struktuur — olgu tegemist küttide, karjakasvatajate või maaviljelejate või juba linnasivilisatsiooni tasemel elavate ühiskondadega — eluase teeb alati läbi sanktifikatsiooniprotsessi, sest ta konstitueerib *imago mundi*, maailm aga on jumalate looming. Kuivõrd on olemas eri tüüpi kosmogooniaid, on ka erisuguseid viise elupaiga homoloogiseerimiseks kosmosega. Meie eesmärgi jaoks piisab, kui eristame kaht elupaiga (territooriumi või elamu) rituaalset kosmoseks transformeerimist, sellele *imago mundi* väärtuse andmise meetodit:

a) see samastatakse kosmosega keskpunktist nelja horisondi projekteerimisega (küla puhul) või *axis mundi* sümboolse ülesseadmisega (elamu puhul); b) chitusrituaalis korratatakse jumalate paradigmaatilisi tegusid, mille läbi maailm loodi meredraakoni või ürgalguse gigandi kehast. Meil pole tarvis peatuda nende kahe asupaiga sanktifikatsioonimeetodi aluseks oleva *Weltanschauung*'i põhilistel erinevustel ega ka nende ajaloolistel ning kultuurilistel eeldustel. Piisab, kui ütleme, et esimene meetod — ruumi kosmostamine horisontide projekteerimise või *axis mundi* ülessead-

mise teel — on dokumenteeritud juba kultuuri kõige arhailisematel astmetel (vt Austraalia achilpade kauwa—auwa—posti), kuna teine meetod tundub olevat välja arenenud maaharijate varasemas kultuuris. Meie uurimise seisukohalt on oluline see lihtne fakt, et kõikides traditsionaalsetes kultuurides on eluase mel sakraalne aspekt juba üksnes seetõttu, et see peegeldab maailma.

Nii leiame Põhja-Aafrika ja Põhja-Aasia Arktika-osa loodusrahvaste elamutes keskse samba, mis samastub *axis mundi*'ga, s.o maad taevaga ühendava maailmapuu või kosmilise sambaga. Teisisõnu, *kosmiline sümboolika avaldub vahetult eluase me struktuuris*. Elamu on *imago mundi*. Taevast peetakse tohutuks telgiks, mida keskne samm ülal hoiab; telgi post või maja keskne samm samastatakse Maailma Sammastega ja nii teda ka nimetatakse. Sellisel kesksel postil või sambal on tähtis rituaalne roll: selle jalamil tuuakse taevasele Ülimale Olendile ohvreid. Sama sümboolika on säilinud Kesk-Aasia karjakasvatajatel, kuid kuna siin on kooniline keskse sambaga eluase asendatud jurtaga, siis on samba müütilis-rituaalne funktsioon üle kantud ülal paiknevale suitsuavale. Nagu sammast (= *axis mundi*), nii peetakse ka vöödilist puutüve, mille tipp ulatub jurta suitsuavast välja (ja mis sümboliseerib kosmilist puud), taevasse viivaks rede-lik; seda mööda ronivad šamaanid oma taevaste teekondade ajal. Ja läbi selle ava lähevad šamaanid oma lendudele². Elamu keskele püstitatud püha samba leiame taas Aafrikas hamiidi ja hamitoidsete karjakasvatajate juures.³

Kosmogoonia ja chitusohver

Samalaadse idee leiame sellistes kõrgkultuurides nagu India kultuur; ent siin leidub ka näide teisest elamu kosmosega samastamise meetodist, millele eelnevas lühidalt viitasime. Enne kui müürsepad esimese kivi kohale asetavad, näitab astronoom neile kätte punkti, kuhu see panna, ja see punkt oletatakse paiknevat mao kohal, kes maailma üleval hoiab. Ülem-müürsepp teritab vaia, mille ta torkab maasse, täpselt osutatud punkti, et fikseerida mao pea. Vaia kohale asetatakse aluskivi. *Nii paikneb nurgakivi maailma täpses keskes*.⁴ Lisaks aga kordab aluse rajamise akt kosmogoonilist akti — vaia torkamine mao pähe selle «fik-

²M. Eliade, *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*. Paris, 1951, lk 238 jj. Edaspidi: *Le Chamanisme*.

³W i l h e l m S c h m i d t, *Der heilige Mittelpfahl des Hauses*. «Anthropos» 35—36, 1940—1941, lk 967.

⁴S. Stevenson, *The Rites of the Twice-Born*, Oxford, 1920, lk 354.

seerimiseks» on Soma või Indra ürgalgusliku žesti imiteerimine, kui viimane, vastavalt Rigveeda väljendusele, «tabab Madu selle koopas» (IV, 17, 9) ja ta piksenool «lõikas otsast ära Mao pea» (I, 52, 10). Nagu ütlesime, *sümboliseerib madu kaost, vormitust, manifesteerumatut. Selle pea maharaiumine on samane loomisaktiga, siirdumise-ga virtuaalsest ja vormitust kuju omavasse. Ja taas, see oli ürgalguse merekoletise Tiamati keha, millest jumal Marduk kujundas maailma. Seda võitu korralti sümboolselt igal aastal, sest kosmos uuendati igal aastal. Samamoodi korralti jumaliku võidu paradigmaatilist akti igasuguse ehitamise puhul, sest iga uus ehitus reprodutseeris maailma loomist.*

See teine kosmogoonia tüüp on hulga keerukam, ja siin visandame ainult tema piirjooned. See osutus oli aga vajalik, sest ehitusohvri lugematud vormid seostuvad just niisuguse kosmogooniaga. Lühidalt, ehitusohver on üksnes imitatsioon maailma ilmale toonud ohvrist, tüüpilise sümboolne. Sest teatavast kultuuriastmest alates seletab kosmogooniline müüt loomist mingi gigantide (germaani mütoloogia Ymiri, India Puruša, Hiina P'an-ku) surmamise-ga; tema elunditest said alguse eri kosmilised regioonid. Teise müütide rühma kohaselt ei sündinud ürgalgusliku olen-did tükkdamisest ja tema enese ainest mitte üksnes kosmos, vaid ka toidutaimed, inimrassid ja sotsiaalsed klassid. Just seda tüüpi kosmogooni-lesele müütidele toetuvad ehitusohvrid. Kui ehitus (olgu see elamu, tempel, tööriist vms) peab vastu pidama, siis tuleb see elustada, talle tuleb anda elu ja hing. Hinge üleandmine on võimalik ainult vereohvri läbi. Usundilugu, etnoloogia ja folkloor annavad tunnistust ehitusohvrite lugematutest vormidest: sümboolsetest või vereohvritest mingi ehituse jaoks.⁵ Kagu-Euroopas on sellised uskumused inspireerinud imetlusväärseid rahvaballade, milles kirjeldatakse ülem-müürsepa naise ohvriks toomist, et ehitust saaks lõpule viia (ballaadid Arta sillast Kreekas, Argeshi kloostrist Rumeenias, Shkodëri linnast Jugoslaavias jne).

Oleme õelnud küllalt palju inimese eluaseme religioosse tähenduse kohta, selleks et mõningad järeldused muutuksid endastmõistetavaks. Elamu sanktifikatsiooniks kas täielikult või osaliselt kosmoloogilise sümbolika või rituaali läbi täpselt samuti kui linn või pühamu. Seepärast kujutab kuskile elama asumine, küla või üksnes elamu ehitamine endast tõsist otsustust, sest asjasse puutub inimeksistents ise; inimene peab endale oma

maailma looma ja kandma vastutust selle säilitamise ja uuendamise eest. Eluasemeid ei vahetata kergesti, sest omacnese maailma mahajätmine ei ole lihtne. Elamu ei ole objekt, «masin, milles elatakse», see on *universum*, mille inimene enesele ehitab jumalate paradigmaatilist loomist, kosmogooniat imiteerides. Igasugune ehitamine, iga uue elupaiga sisseõnnistamine on mõnel määral võrdne uue algusega, uue eluga. Ja iga algus kordab ürgalgust, mil *universum* esimest korda paevalgust nägi. Isegi kõrge desakralisatsioonistmega nüüdisühiskondades säilib uude majja kolimisega kaasnevates pidustustes ja rõõmutsemistes mälestus kaua aega tagasi *incipit vita nova*'t märkinud pidustuste küllusest.

Kuna eluase on *imago mundi*, siis paikneb ta sümboolselt Maailma Keskpunktis. Maailma keskpunktide paljus või isegi lõpmatus ei ole religioosse mõtte jaoks probleem. Sest tegemist ei ole geomeetrilise ruumiga, vaid täiesti erinevat struktuuri omava eksistentsiaalse ja püha ruumiga, milles võib olla lõpmatul hulgal katkestusi ja seetõttu ka lõpmatul hulgal ühendusi transsendentsega. Oleme näinud eri elamuvormide ülasosas paikneva avause kosmogoonilist tähendust ja rolli rituaalides. Teistes kultuurides kantakse sellised kosmoloogilised tähendused ja rituaalsed funktsioonid üle korstnale (= suitsuavale) ja sellele osale katusest, mis asetseb «püha piirkonna» kohal ja mis pikema surmaagoonias korral emaldatakse või isegi lammutatakse. Kui jõuame kosmose-elamu-inimkeha samastamiseni, avaneb meil võimalus näidata «katuse purustamise» sügavat tähendust. Praegu mainime, et vanimad pühamud olid taeva poole avatud, katusesse ehitatud auguga («taevavõlvi silmaga»), mis sümboliseeris läbimurret ühelt tasandilt teisele, ühendust transsendentsega.

Nüüdis võttis religioosne arhitektuur printitiivsetes eluasemetes juba olemasoleva kosmoloogilise sümbolika lihtsalt üle ning arendas seda edasi. Kronoloogiliselt eelnes inimese eluasemele omakorda esialgne püha paik, algselt pühitsetud ja kosmostatud ruum. See tähendab, et kogu templite, linnade ja elamutega seotud sümbolika on lõpuks esmasest sakraalse ruumi kogemusest tuletatud.

Tempel, basilika, katedraal

Suurtes idamaistes tsivilisatsioonides (Mesopotaamiast ja Egiptusest Hiina ning Indiani) sai tempel uue ja olulise väärtustuse. See ei ole mitte üksnes *imago mundi*, seda interpreteeritakse kui transsendentse mudeli maist reproduktsiooni. Niisuguse muistse orientaalise arusaama templist

⁵Vrd Paul Sartori, Über das Bauopfer, «Zeitschrift für Ethnologie», 30, 1938, lk-d 1—54.

kui taevase arhitektuuri koopiast päris judaism. Selle kontseptsiooni näol on meil tõenäoliselt olemas üks viimaseid interpretatsioone, mis usklik on andnud esmasele kogemusele sakraalsest ruumist kui vastandist profaansele ruumile. Seetõttu on tarvis hetkeks peatuda selle uue religioosse kontseptsiooni poolt avatud perspektiivide juures.

Probleemi olulise osa kokkuvõtteks: kui tempel on *imago mundi*, siis seda seepärast, et maailm kui jumalate looming on püha. Ent templi kosmoloogiline struktuur jätab ruumi uuele religioossele väärtustamisele — jumalate elamuna ja seetõttu püha paigana kõigi teiste ees resanktitseerib tempel pidevalt maailma, sest ta üheaegselt esindab ja sisaldab seda. Lõpuks, *just templi läbi resanktitseeritakse maailm tervikuna*. Ükskõik kui ebapuhutaks maailm võib muutuda, pühamute pühadus puhastab teda pidevalt.

Sellest järjest enam aktsepteeritavast ontoloogilisest erinevusest *kosmose ja selle sanktitseeritud kujutuse*, templi vahel tuleneb veel teinegi idee. See on idee, et templi pühadus on kaitseks igasuguse maise korrupsiooni vastu, sest templi arhitektuurne plaan on jumalate looming ning eksisteerib seetõttu taevas, jumalate läheduses. Templite transsendentsetele mudelitele on omanime vaimne, rikkumatu taevane eksistents. Jumalate helduse läbi saab inimene neist mudeleist pimestava visiooni, mida ta siis maa peal reprodutseerida püüab. Babüloonia kuningas Gudea nägi unes jumalanna Nidabat, kes näitas talle tahvlikest headtegevate tähtede nimetustega, ning teine jumal ilmutas talle templi plaani.⁶ Sennaherib ehitas Ninive vastavalt «kõige iidsemal aegadel Taevaste konfiguratsioonis kehtestatud plaanile». See tähendab mitte ainult seda, et taevane geometria tegi võimalikuks esimesed ehitised, vaid eeskätt seda, et kuna arhitektoonilised mudelid paiknesid taevas, siis osalesid nad taeva sakraalsuses.

Israeli rahva jaoks loodi tabernaaklite, kõikide pühade tarberiistade ja templi enda mudelid Jahve poolt, kes neid ilmutas väljavalituile, et nad neid maa peal reprodutseeriks. Nii ütleb Jahve Moosesele: «Ja nad tehku mulle pühamu, siis ma asun elama nende keskele. Tehke täpselt eeskujule, mida ma Sulle näitan, elamu ja kõigi selle riistade mudeli järele.» (2. Moosese raamat, 25, 8—9). «Ja vaata, et sa need teed nende eeskujude järele, mis sulle mäel näidati.» (*ibid*, 25, 40.) Kui Taavet annab oma pojale Saalomoni plaanid templi ehitiste, tabernaakli ja kõigi riistade jaoks,

kinnitab ta: «See kõik on kirja pandud, Jehoova käest on mul õpetus igaks selle kavandi kohaseks tööks.» (I. Ajaraamat, 28, 19.) Ta pidi niisiis olema näinud Jahve poolt aegade alguses loodud taevast mudelit. Saalomon kinnitab: «Sa oled mul käskinud templi üles ehitada oma püha mäe peale ja altari oma elumaja linna, püha telgi sarnaseks, mis sa algusest enne olid valmistanud.» (Saalomoni Tarkuseraamat, 9, 8.)

Taavalik Jeruusalemm loodi Jumala poolt samal ajal kui paradiis, s.o *in aeternum*. Jeruusalemma linn oli üksnes transsendentse mudeli ligilähedane reprodutatsioon; seda võisid inimesed rüvetada, ent mudel ise oli rikkumatu, sest see oli ajatu. «See teie keskel asuv ehitise ei ole sama, mis Minu läbi ilmutub, see, mis valmistati siin varasemal ajal, mil ma võtsin nõuks luua Paradiisi, näitasin seda Aadamale enne ta pattulange-mist» (II Baruch, 4, 3—7).⁷

Kristlik basiilika ja hilisem katedraal võtavad kõik need sümbolilised üle ja jätkavad neid. Ühelt poolt peetakse kirikut Taavalikku Jeruusalemma imiteerivaks, seda isegi kirikuisade aegadest; teiselt poolt reprodutseerib see ka Paradiisi või taavalikku maailma. Ent püha ehitise kosmoloogiline struktuur elab kristluses edasi, see on ilmne näiteks bütsantsi kirikus. «Kiriku siseruumi 4 osa sümboliseerivad nelja põhisuunda. Kiriku siseruum on universum. Altar on idas asetsev paradiis. Altari imperiaalust nimetati ka Paradiisikuks. Ülestõusmispühade ajal jääb suur altariuks kogu teenistuse ajaks avatuks; sellise kombe tähendust väljendatakse selgesti Lihavõtte kaanonis: «Kristus tõusis hauast ja avas meile Paradiisi ukse». Lääs on, vastupidi, pimeduse, mure, surma valdkond, igavese eluaseme valdkond surmule, kes ootavad liha ülestõusmist ja Viimset Kohtupäeva. Ehitise keskosa on maa. Kosmas Indikopleustese vaadete järgi on maa täisnurkne ning piirneb 4 seinaga, mida kroonib kuppel. Kiriku siseruumi 4 osa sümboliseerivad nelja põhisuunda.»⁸ «Kosmose koopiana» kehas-tab ja ühtlasi ka sanktitseerib bütsantsi kirik maailma.

Mõned järeldused

Tuhandetest usundiloolasele kättesaadavatest näidetest oleme tsiteerinud vaid piisavalt vähesed näitamaks ruumisse puutuva religioosse kogemu-

⁷R. H. Charles, toim. The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English, Oxford, 1913, II kd, lk 482.

⁸Hans Sedlmayr, Die Entstehung der Kathedrale, Zürich, 1950, lk 119.

⁶Vrd E l i a d e, Myth, lk 7—8.

se mitmekesisust. Oleme oma näited võtnud eri kultuuridest ja perioodidest, et esitada vähemalt kõige tähtsamaid mütoloogilisi konstruktsioone ja rituaalseid stsenaariume, mis põhinevad sakraalse ruumi kogemisel. Sest ajaloo käigus on usklik ühele ja samale põhikogemusele andnud erinevaid väärtusi. Tarvitseb vaid võrrelda Austraalia achilpade sakraalse ruumi (ja vastavalt kosmose) kontseptsiooni kwakiutlite, Altai rahvaste või mesopotaamlaste kontseptsioonidega, et näha nendevahelisi erinevusi. Pole põhjust peatuda truismil, et kuna inimkonna religioosne elu realiseerub ajaloos, siis on selle väljendused paratamatult tingitud ajalooliste momentide ja kultuuristiilide mitmekesisuse poolt. Meid ei huvita aga religioossete ruumikogemuste lõpmatu mitmekesisus, vaid vastupidi, nende ühised elemendid. Kontrasti rõhutamine, mis eraldab mitteuskliku käitumist tema poolt asustatava ruumi suhtes ja uskliku käitumist sakraalse ruumi suhtes, on piisav, et teha ilmsaks erinevust nende kahe hoiaku struktuuris.

Kui püüaksime selles peatükis esitatud kirjelduste tulemust kokku võtta, võiksime öelda, et sakraalse ruumi kogemus teeb võimalikuks «maailma loomise»: seal, kus sakraalne end ruumis väljendab, *paljastab end reaalne*, maailm hakkab eksisteerima. Kuid sakraalse sissetung ei loo mitte ainult fikseeritud punkti profaanse ruumi vormita fluüidsusesse, tsentrit kaosesse; see põhjustab ka läbimurde tasandist, avab ühenduse kosmiliste plaanide vahel (maa ja taeva vahel) ning teeb võimalikuks ontoloogilise ülemineku ühest olemisviisist teise. Selline katkestus profaanse ruumi hetarogeensuses loob keskme, mille läbi kehtestatakse ühendus ülemaiselega, järelikult luuakse maailm, sest keskpunkt teeb võimalikuks *orientatsiooni*. Seetõttu on sakraalse manifestatsioonil ruumis kosmoloogiline väärtus, igasugune ruumiline hierofoania või ruumi pühitsemine on kosmogoonia ekvivalent. Esimene järeldus, mille teha võime, on järgmine: *maailm saab tajutavaks maailmana, kosmosena sel määral, mil määral ta ilmub end kui sakraalne maailm*.

Iga maailm on jumalate tegu, sest see kas loodi otse jumalate poolt või siis pühitseti ja sellega kosmostati inimeste poolt, kes rituaalselt reaktualiseerisid Loomise paradigmaatilise akti. See tähendab sama, mis öelda, et usklik saab elada üksnes sakraalses maailmas, sest ainult sellises maailmas saab ta osaleda olemises, omada *tõelisi eksistentsi*. Selline religioosne vajadus väljendab kustumatut ontoloogilist janu. Usklik januneb

olemise järele. Hirm tema poolt asustatud maailma ümbritseva kaose ees vastab olematusehirmule. Tema maailma piiride taga laiuv tundmatu ruum — pühitsematuse tõttu kosmostamata ruum, üksnes amorfne ulatuvus, milles pole veel projitseeritud mingit orientatsiooni ja mis seetõttu on struktuuritu — selline profaanse ruum esindab uskliku jaoks absoluutset olematust. Kui ta mõne kurja juhuse tõttu sinna eksib, tunneb ta end oma ontilisest substantsist tühjendatuna, justkui oleks ta lahustunud Kaosesse, ja lõpuks ta sureb.

Selline ontoloogiline janu manifesteerub mitmel kombel. Meie poolt praegu vaadeldava sakraalse ruumi valdkonnas on selle rabavaimaks manifestatsiooniks uskliku tahe seista päris tegeallikuse südames, Maailma Keskpunktis — s.o täpselt seal, kus kosmos sündis ja nelja horisondi suunas laiuma hakkas, ja kus on võimalik ühendust pidada jumalatega; lühidalt, just seal, kus ta *jumalatele kõige lähemal* on. Nägime, et keskpunkti sümboolika ei ole kujundusprintsipiiks mitte ainult riikidele, linnadele, templitele ja paleedele, vaid on seda ka inimese kõige tagasihoidlikumale eluasemele, olgu see siis nomadiseeriva küti telk, karjakasvataja jurta või paikse maaharija maja. See tähendab, et iga usklik asetab end Maailma Keskpunkti ja ühes sellega absoluutse reaalsuse allika juurde, võimalikult lähedale avausele, mis kindlustab talle ühenduse jumalatega.

Ent kuna kuskile elama asumine, mingi ruumi asustamine on samane kosmogoonia kordamisega, jumalate loomistöö imiteerimisega, siis tuleb siit, et uskliku jaoks on igasugune eksistentiaalne otsustus iseenda paigutamiseks ruumi faktiliselt religioosne otsustus. Võttes enda kanda vastutuse luua maailm, mille ta on valinud elamiseks, ei kosmosta ta mitte üksnes kaost, vaid ka sanktitseerib oma väikese kosmose, tehes selle jumalate maailma sarnaseks. Uskliku sügavaks nostalgiks on elada «jumalikus maailmas», tema soov on, et ta maja oleks jumalate maja sarnane, nagu seda hiljem esindavad templid ja pühamud. Lühidalt, selline religioosne nostalgia väljendab *igatsust elada puhtas ja pühas kosmoses, nagu see oli alguses, kui see tuli värskelt Looja käest*.

Sakraalse aja kogemus võimaldab usklikul perioodiliselt kogeda kosmost nii, nagu see oli in *principio*, st Loomise müütilisel hetkel.

Inglise keelest tõlkinud Mai Tiits

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS

Mälestusi 1939—1944

Mis meist saab?

Meie rahva hulgas oli üldine arvamine: kui Vene okupatsiooni väed on maalt välja löödud, siis taastatakse Eesti Vabariik. Sellega on seletatav, et sakslasi tervitati kui vabastajaid. Teadlikum osa, eeskätt meie intelligents, kes ränki ohvreid kandes oli üle elanud Nõukogude okupatsiooni, seda massi arvamust täiel määral ei jaganud. Eesti Vabariik võis saada restaureeritud, kuid mitte enam sajabrotsendilise suveräänsusega, vaid Suur-Saksamaa protektoraadina või midagi muud taolist. Ühes aga oldi üsna üksmeelselt veendunud — sakslased ei korda enam seda viga, mida nad tegid 1918. aastal, mil Baltimaad taheti muuta täielikult Saksamaa osaks ja nii satuti teravasse vastuollu maa pärisrahvastega.

Millised olid praegu Saksamaa tõelised kavad, seda meie ei osanud arvata. Eespool toodu oli vaid inimeste eneste arutelu tulemus. Esimese mõra sellisesse soovunelmlikku arvamusse löi üks Saksa ohvitser, kes Tartu lahingu ajal, kui olin koos Johannes Paaboga Vene süütemürskudest tekitatud tulikahju kustutamas, sõitis mööda, peatas auto ja ütles meie kustutustöö kohta mõne tunnustava sõna ning lisas: «Ärgu Tartu elanikud tundku suurt muret Vene süütemürskudest saadud kahjude pärast. Küll nemad, sakslased, toovad hea bürgermeistri, kes põlenud linnaosad varsti üles ehitab. Viimane lause jäi mu kõrvu kinni: n e m a d toovad bürgermeistri! Meil oli juba oma seaduslik linnapea dr. R. Sinka ametis — meie ei vajanud mingit Saksa bürgermeistrit.

Teine juhtum, mis asjasse ei andnud mingit otsest selguse vihjet, oli pärast Tartu lahingu lõppu. Toimetusse tuli leitnant Amelung, kes esitas toimetustliikmeile ankeedid täitmiseks. Kõsimused ankeetlehel ei olnud isiklikku laadi, vaid puudutasid poliitilist olukorda. Viimane küsimus oli: Millisena kujutavad eestlased oma tulevikku? Sajabrotsendiliselt ma ei tea, kuidas keegi vastas, aga suurem osa meist kirjutas, et eestlased tahavad elada sama iseseisvalt nagu nad elasid enne N. Liidu okupatsiooni. Ankeedi korraldamist

põhendas ltn. Amelung väitega, et ajakirjanikud tunnevad laialt rahva meeleolu ja saavad selletõttu anda tööpäraseimad vastused. Nii need küsimused ei olnud niivõrd isiklikud, kui lootus meie kaudu kuulda rahva meeleolu. Kuhu viidi need ankeedid ja mis neist sai, seda ma ei tea.

Toimetuses sai teatavaks, et prof. J. Uluots kui Eesti Vabariigi viimane peaminister presidendi kohusetäitjana on koos mitme teise kõrgema riigitegelasega kirjutanud memorandumi Eesti iseseisvuse taastamistõudeks ja selle esitanud Tartu Saksa välikomandantuuri kaudu edasi saatmiseks kõrgemale poole. Selles memorandumis peale Eesti iseseisvuse taastamise taotleti ka Eesti sõjaväe loomist. Ametlikku vastust sellele kirjale ei tulnud, küll oli aga eraviisiliselt hoiatatud, et sellised taotlused on mäng tulega.

Kuigi lai lugejaskond ootas, et meie veel säilinud riigimehed midagi teeksid Eesti iseseisvuse taastamiseks, ei olnud võimalik neile olukorda selgitada, sest seda ei võimaldanud Saksa tsensor. Meil toimetuses oli selge, et Eesti iseseisvuse restaureerimise esimese katse ebaõnnestumisest ei tohi lasta end heidutada, vaid oodata olukordade edaspidist arengut. Selle juures oli aga vaieldamatult selge, et antud olukorras pidime saavutama tugeva rahvusliku kokkukuuluvuse ja selleks kõik omavahelised vanad vastuolud unustama ning vaenukired matma, et meie rahvuslik erikaal oleks suurem. Kord meie poliitilise olukorra üle mõtteid mõlgutades kirjutasin juhuluuletuse:

Tegudeks taome

Tuiskamas saatuse armutu käsi
laastava tormina üle me maa.
Eesti süda ei tuksumast väsi,
elu ja surmale võitlus käib taas.

Julgesti tööle kesk norgu ja nuttu!
Selleks meid kohustab Kalevi vaim.
Äрге nüüd uppuge ohete uttu,
kandku meid parema lootuse aim!

Tegudeks taome tulise tahte,
hinges meil olgu üksainus vaid sund:
ärgu nüüd sündigu arvamist kahte,
praegu on ajaloo saatuslik tund!

See ilmus «Postimehes». Kaks–kolm päeva pärast seda tulid toimetusse Aleksander Läte ja K.E. Sööt. Mõlemaile olevat meeldinud mu lihtsade luuleread. Läte ütles end olevat neid lugedes nii haaratud, et kohe loonud luuletusele viisi, mis mulle samas pidulikult üle anti kommentaariga: mõte rahvuslikust kokkuhoiust olevat nüüd äärmiselt vajalik ja seda tulevat igal moel ning pidevalt rõhutada, ka helide kaasabil. Läte rõhutas, et ta ei olewat hulgal ajal midagi komponeerinud, kuid nüüd ta ei saanud teisiti, kui pidi viisi looma.

Üsna varsti kuuldus, et Eestile luuakse Saksamaa poolt omaavalitsus ja selle juhiks saavat omaaegne vabadussõjalaste liikumise aktivist dr. Hjalmar Mäe. Mõni aeg pärast Tallinna vallutamist sakslaste poolt saabus sinna ka Saksamaal loodud Eesti Omavalitsus, kelle liikmeskonnale ei olnud antud ministrite nimetusi, vaid direktorite tiitlid. Selline ametinimetus juba juriidiliselt eeldas, et niinimetatud «omavalitsus» ei ole muud kui Saksa okupatsiooni asutiste allorgan.

Varsti pärast ametisse astumist pidas Omavalitsuse juht (Der erste Landesdirektor) hr Hjalmar Mäe oma esimese raadiokõne. Ootasime seda suure huviga. Toimetuse raadioaparaat oli avatud ja stenografist seal juures kõnet üles kirjutamas. Kõne sisaldas suurt manamist meie riigijuhtide K. Pätsi ja kindral J. Laidoneri aadressil. Need olnud inglise orientatsiooniga ja sellega viinud Eesti rahva punaste võimatu alla, kust nüüd Suur–Saksamaa juht Adolf Hitler meid päästnud raskete ohvritega. Kuid mitte ainult manamist ei sisaldanud dr Mäe kõne, vaid ka demagoogiat, nagu oleks Saksamaa pakkunud Eestile kaitset ja selleks saatnud oma esindajaid Eestisse, kuid kõik need pakkumised jäetud meie riigimeeste poolt vastu võtmata. Umbes samal ajal oli jõudnud Eestisse eesti keeles avaldatud Hitleri kõne, mida ta oli pidanud 22. juuni hommikul, kui algas Saksamaa rünnak Vene vastu. Selles kõnes oli nimetatud ka Ribbentropi ja Molotovi pakti ja öeldud, et tolle pakti lisaprotokolliga territoriaalsete ümberkujunduste puhul olid Balti riigid, välja arvatud osa Leedust määratud N. Liidu huvipiirkonda — teise sõnaga: Saksamaa oli need mütnud Ve-

nele, et hävitada Inglise, Prantsuse ja Vene kokkulepet Saksamaa agressiooni tõkestamiseks ja vältida sõdimist kahel rindel korraga. Ka Saksa sõdurid ise kinnitasid, et fütürer tahtnud pääseda korraga sõdimisest idas ja läänes. See olevat tal ka õnnestunud, sest sõda läänes olevat lõpetatud (lõpetatud polnud see kaugelki mitte!) ja nüüd ta on asunud bolševismi hävitamisele.

Siis korraga keegi oli arvatavasti Saksa SD tähelepanu juhtinud vastuolule, mis ilmneb Saksa kohaliku propaganda ja Hitleri kõne vahel. Silmapilkselt korjati kõikidest raamatukauplustest brošüür Hitleri kõnega. Ometi oli seda siiski rahva hulka levinud ja nõnda Saksa propaganda valelikkus nende eneste poolt paljastatud. Minagi olin olnud tolle brošüüri ja nüüd hoidsin seda kui keelatud kirjandust.

Varsti pärast Tartu lahingu lõppu tuli välikomandantuurist lehele korraldus, et ei tohi avaldada mingeid iseseisvaid artikleid, vaid ainult kohalike valitsusasutiste teadaandeid ja tõlkeid Saksa rindelehest «Die Front», milliste tõlgete avaldamiseks tuli hankida celluba Tartu välikomandanturi kaudu armee staabist. Milleks selline äärmine piiramine ajalehe osas? Võimalik, et seda oli nõutud Saksa SD poolt, võimalik, et selleks oli mõjunud Eesti vabariigi seadusliku peaministri prof. J. Uluotsa 29. juuli memorandum Tartu välikomandanturi kaudu kõrgemale poole, ja taheti vältida rahva hulgas tekkida võivate arutluste kajastusi Eesti tuleviku suhtes seoses memorandumis toodud sooviõigusliku Eesti vabariigi valitsuse taastamiseks ja oma armee loomiseks.

Kui stenografist oli Eesti Omavalitsuse juhi dr. H. Mäe kõne ümberkirjutamise lõpetanud, tuli toimetusse K.A. Hindrey oma tavalise küsimusega: «Mis on uudist?» Ulatasin talle käsikirja dr. Mäe kõnest. Hindrey luges väga tähelepanelikult, pani siis käsikirja lauale tagasi ning sõnas: «Ma ei oleks uskunud, et Mäe nii rumal on. Poliitika-mehchest ei ole temas jälgegi!»

Miina Härma matus

Kui August Oinas viidi Tallinna «Eesti Sõna» teiseks peatoimetajaks ja Jaan Kitzberg «Postimehe» hooldajaks prof. E. Kanti poolt vallandati, siis tuli uus peatoimetaja, kes oleks poliitilise «minevikuta» ja seega vastuvõetav nii Eesti Omavalitsusele kui ka Saksa okupatsioonivõimule. Uueks peatoimetajaks kutsuti Tartu ülikooli rahvama-

janduspoliitika instituudi vanem assistent mag. Martin Kuldkepp, kes oli varemalt olnud «Päevalehe» ja «Postimehe» kaastööliseks ja kellel seotõttu tegeliku ajakirjaniku kogemusi mõnel määral oli olemas. M. Kuldkepp kinnitati «Postimehe» peatoimetajaks 1. novembrist alates. Ühtlasi suurendati toimetuse koosseisu 6—7 inimese võrra. Tulid Valter Niilus, Arvo Mägi, Oskar Gnadenteich, Hamilkar Mengel, Ilmar Mikiver, Tiiu Oinas, Aleksandra Jaakson. Mart Nurk, kes oli kaua aega toimetanud «Postimehe» välispoliitilist osakonda, vahepeal saanud kaubandusõiguse alal doktoriks ning ülikooli õppejõuks, tuli jälle välisosakonda toimetama, milline töö nüüd seisnes peamiselt Saksa teadete agentuuri (DNB) poolt saadetud päevauudiste servereerimises.

M. Kuldkepp oli mulle isiklikult tundmatu, kuid peagi kogesin, et ta oli täielik rahvusliku vaimu mees ja milgi määral ei hakanud toimetusele peale suruma Hitleri uue Euroopa ideid. Lühikese ajaga kujunes temaga hea kontakt. Samuti tekkis see Arvo Mägiga ja Valter Niilusega, kes olid lehe kultuurkütisimuste toimetajad. Sealjuures jäi Mägi ülesandeks kontakti pidamine Saksa propagandastaffeliga, kes lehte tsenseeris eeltsensuuri korras. Mõni aeg hiljem tulid toimetuse koosseisu Heino Jõe ja Juhan Kokla, kes varsti viidi üle Tallinna «Postimehe» sealse osakonna juhataja kohale.

Töö hakkas kulgema üsna laabuvalt. 16. novembril suri helilooja Miina Härma. Lahkunu laip puusärgis toodi «Vanemuise» kontsertsaali, kus toimus ärasaatmise talitus. Peatoimetaja palus, et ma läheksin Miina Härma ärasaatmisele ja ütleksin seal oma sõnad «Postimehe» nimel. Lähsin. Loorberpuude ja pürgade keskel asetses lahkunu avatud puusärg. Saal oli rahvast tulvil, et saata meie heliloomingu populaarset suurkuju tema viimsel teekonnal. Ka järelhüüdeid mitmesuguste organisatsioonide ja sõprade poolt oli rohkesti. Kõik sõnavõttud olid tugevasti rahvuslikud.

Sellel matusel oli «Postimehe» osas väike järelmäng. Nimelt «Postimehe» raamatukaupluse juhataja Herbert Michelson tõi mulle näha oma külalisraamatu, kuhu Miina Härma 1940. aasta jõulu eel, kui ta külastas Michelsoni perekonda, oli kirjutanud: «Lapsed olge rõõmsad, küll Lembitu ilmub.» Aeg, mil kirjutati see lause, oli väga murelik — punane terror võimuses ja meeoleolu oli kõikjal masendatud. See lohutav optimism, mis kandis pealegi Miina Härma täit allkirja, oli

suurepäraseks illustratsiooniks mõnele mälestuskirjutisele, milliseid pärast matust saabus «Postimehele» üsna mitmeid. Lasksin teha sellest lausest ja allkirjast joonkliše ja paigutasin koos ühe mälestuskirjutisega lehte. Tsensor ei teinud selle avaldamiseks mingeid takistusi.

Mõni päev hiljem kutsus ta Mägi ja minu enese juurde ja vihjates Miina Härma klišeeritud lausele küsis, miks selline pilt on pandud lehte. Seletasime, et see väljendus on meie äsja surnud suure helilooja ütlus möödunud aastal, kui meie maa ja rahvas ägas kommunistide terrori all. Tsensor rahuldus sellest seletusest, kuid märkis, et on parem vältida selliseid asju, sest neist võidakse mitmet moodi aru saada. Ilmselt oli keegi juhtinud tsensori tähelepanu sellele lausele ja küllap ka seletanud, et Lembitu oli muistsete eestlaste vanem ning väejuht ja võitles Saksa ordurüütlitega.

K.A. Hindreyl keelatakse lehes kirjutamine

Detsembris läks Eesti Saksa sõjaväe võimu alt tsiviilvalitsuse alla, milleks pandi Eesti vabariigi maa-alale ülemvõimukandjaks kindralkomissar Litzmann ühes 7—8 piirkonnakomissariga. Tartu piirkonnakomissariks oli apteeker Kurt Meenen ja tema adjutantiks Kastre mõisa endise omaniku kasupoeg Essen, kelle ema oli eestlanna, mistõttu Essen valdas vabalt eesti keelt.

Tartu saabunud oli nende esialgseks ametresidentsiks linna raekoda. Uued võimukandjad ei olnud veel õieti saanud endis sissegi seada, kui juhtus pahandus. Ühel koosviibimisel, vist oli see omakaitse jõulupuu, olid kohal peale välikomandantuaari esindaja ka piirkonnakomissar oma adjutantiga. Omakaitse ülem kol. Lõhmus pidas tervituskõne Saksa külalistele. Kõnet tõlkis K.A. Hindrey, kes oma sorava saksa keelega oli olnud sagedaseks kõnede tõlkijaks. Kol. Lõhmus kõne lõpplauses oli sõnanud: oleme hästi läbi saanud sõjaväevõimudega ja loodame sama hästi läbi saada ka tsiviilvalitsusega. Hindrey aga oli ülemelikuses tõlkinud: meie saime hästi läbi sõjaväevõimudega, kuid loodame palju paremini toime tulla tsiviilvalitsusega.

Selle peale adjutant Essen hüpanud püsti ja teatanud, et tõlkija ei ole kõne viimast osa õieti edasi andnud, ja tõlkinud kõne lõpplause nagu kol. Lõhmus selle oli öelnud. Nüüd olid nii sõjaväe esindaja kui tsiviilvõim üllatatud. Hindreyd

hakati süüdistama katses kiilu ajada Saksa sõjaväevõimu ja tsiviilvalitsuse vahele. Selle karistuseks keelati Hindreyl mõneks kuuks ajalehes kirjutamine. Hindrey oli seni kirjutanud «Postimehes» väga mitmesugustel teemadel.

Pärast jõulu helistas mulle rackojast adjutant Essen: kas ma kirjutaksin «Postimehes» üleskutse sooja riietuse annetamiseks Saksa sõduritele? Selle jutu juures sõnas ta, et «Postimehes» antakse varsti piirkonnakomissarile tsenseerimiseks. Lisas, et leht olevat samasugune kui vanasti. Jõulunumbris olnud Oskar Lutsu följeton ja muud sellist nagu ikka «Postimehes» on olnud. Ja ometi vahepeal on olnud nii suured muudatused, aga «Postimehes» ei kajastavat need küllaldaselt.

Ei läinudki kaua, kui piirkonnakomissar oma staabiga oli kolinud Riiamäelt kaitseliidu majja, mis Vene okupatsiooni aastal oli olnud kompartei valduses. Piirkonnakomissar ise asus elama juunis Venemaale kütüditatud prof. A. Piibu majja. Lisaks sealsele korteri sisustusele vajas ta veelgi mööblit.

Maja, kus asus minu korter, põles Tartu lahingu teisel päeval maani maha. Linna korterikomisjonih vahendusel olin saanud oma perele dr. Lohki korteri Tõöstuse tänaval. Dr. Lohk oli samuti venelaste poolt kütüditatud. Saadud korterit tuli mul jagada oma külimehe perekonnaga, kes naasis Tartusse, kus külimees sai oma endise puidutööstuse hooldajaks. Nii oli selles korteris kahe perekonna peale üheksa hinge.

Nüüd kui piirkonnakomissari proua nõudis lisasisustust Piibu korteri mugavamaks muutmiseks, ei olnud korterikomisjonil vajalikke esemeid mujalt võtta kui bolševike poolt kütüditatute korterist. Nii ilmus proua Meenen paari korterikomisjonih ametniku saatel ühel päeval ka dr. Lohki korterisse. Ta oli sedavõrd ülbe, et ei suvatse nud teregi ütelda. Juuksejunn kuklas, ta kõndis toad läbi ja näitas näpuga ühe või teise eseme peale lausudes: «Das passt!» Sama ülbel ning kombetult nagu ta tuli nõnda ka lahkus. Meie korteri elanikud, olime temale kui paljas õhk. Tema tundis end olevat kõrgemast rassist.

Mõned omaaegsed Tartu Eesti Üliõpilaskonna tegelased jutustasid, et kuskil rahvusvahelisel üliõpilaste konverentsil nad olevat kohanud Kurt Meenenit, kes olnud Saksamaa üliõpilaste üheks delegaadiks ja jätnud enesest päris kena sõbraliku mulje. Nüüd pruunis «kuldfaasani» mundris oli ta sajaprotsendiline hitlerlane ning füüreri kriitikata pime käskude täitja.

Meie kirjutame, tsensor kustutab

Kui piirkonnakomissar oma ametiruumid kaitse liidu majas oli kätte saanud ja kogu oma staabi tööle rakendanud, läks lehe tsenseerimine talle üle. Tegelikult tsensoriks osutus adjutant Essen. Toimetuse käskjalgal viis valmis lehekülgede äratõmbed piirkonnakomissariaati ja tõi tsenseeritud poognad tagasi. Nende servale oli löödud tempel «Genehmigt», selle all Esseni allkiri. Kui oli midagi punase pliiatsiga kustutatud, siis tuli keelatud pala asendada mõne teisega ja leheküljest uus äratõmme teha ning saata tsensorile. Valge laigu ga lehte ei tohtinud välja anda, sest siis oleks rahvas kohe märganud tsensori kustutamist. «Postimehe» tsenseerimisest olen pikemalt kirjutanud koguteoses «Eesti Riik ja Rahvas Teises Maailmasõjas», sellepärast olgu siin mõnda uut täien davat ning iseloomustavat.

Kuna lehe tegevtoimetajana juhatsin lehe küljendamist ja poognate tsensori juurde saatmist, siis Essen kutsus aegajalt mind enese juurde komissariaati, et informeerida Saksa pressi järjekordsetest eeskirjadest, millised Saksa pressiamet paljundatult saatis Saksamaa lehtedele ja samuti okupeeritud aladele. Essen luges need mulle ette eesti keeles ja käskis järgmiste numbrite toimetamisel neid direktiive silmas pidada.

Kirjutasin need oma taskublokki ja sinna nad jäidki. Nendest pole midagi erilist meelde sööbinud. Ainult 1942. aasta suvel kui sakslased alustasid suurt ofensiivi Kaukasusse, oli pressidirektiivides käsk iga Saksa suurema võidu puhul seda sündmust mitmes numbris käsitleda, kuni tuli jälle uus vallutus, mida tuli samal viisil venitada, et lugejail jäänuks mulje kuidas Saksa väed sammuvad aina võidult võidule. Eriti rõhutati sellist pika käsitluse vajadust Sevastopoli kui tugeva kindluse vallutamisel 1942. a hilissuvel. Suure saladuse kätte all seletas Essen, et need ülirasked patareid, mille tule jõul vallutati Sevastopol, toodavat Leningradi alla ja siis on ka selle linna päevad loetud. Kui Saksa väed jõudsid Volga äärde ja asusid Stalingradi vallutama, siis käskis Essen Stalingradi kohta kõik andmed valmis otsida, sest selle suure tööstuslinna langemine olevat vaid paari päeva küsimus.

Pressi eeskirju anti paar-kolm korda nädalas, kuid toimetus ei omistanud neile erilist tähelepanu, sest ei olnud mõtet hakata igas numbris nämmutama seda, mis Saksa peakorteri sõjateates oli lühidalt öeldud. Muidugi mõnest Saksa lehest sai

üksikute lahingute kohta huvitavaid kirjeldusi ja neid meie aeg–ajalt avaldasime. Kuigi pressieeskirjad olid toimetusele edasi antud, ei olnud pärast kuulda nurinat, miks neid ei ole täpselt täide-
tud.

Essenil üldse ei olnud peaaegu mingit ettekujutust ajalehe tehnilisest tööst. Paaril korral ta helistas mulle toimetusse ja küsis, kas lehekülj nr see ja see on juba trükitud. Seletasin talle mitmel korral, et meie ei trüki lehte üksikute lehekülgede kaupa, vaid rotatsioonimasinas kõik küljed korraga. Ilmselt tal ei olnud ettekujutust, mis tähendab rotatsioon.

Ka poliitilises osas oli ta täielik võhik, kellel puudub algelinegi taip, kus võib olla midagi poliitilist, kus mitte. Kujukas näide selle kohta oli Oskar Lutsu fõljeton «Karl Martin Uhhuu kokakunst». Sellele oma populaarsel fõljetoni tegelasel laskis autor hakata tegelema söögiasjandusega. Fõljeton algas sellega, et Karl Martin Uhhuu istus lauda, maitstes suppi ja ütles naisele: «Eila oli suip mis suip, aga täamba om lurr! Oled ütapäiva perenaine!» Järgmisel korral, kui naine oli kätte saanud nädala toidunormi, käskis ta Karl Martin Uhhuul ise söök teha. Eks Uhhuu pannudki lihatüki patta ja hakanud keetma. Keetis kuni see põhja kõrbes ja nägi välja kui kerra tõmbunud siil, nii et ei kõlvanud üldse söömiseks. Fõljeton oli kirjutatud lopsaka huumoriga ja oli täiesti «positiivne» — inimesed peavad harjuma ning oskama sõjaoludes oma toiduratsioone nõnda kasutada, et nendega kuidagi läbi saab. Suur oli üllatus, kui tsensor tõmbas talle fõljetonile kriipsu peale. Võtsin telefoniühenduse Esseniga ja seletasin talle fõljetoni mõtet. Tema ei lasknud end milleski kõigutada. Sõja ajal on igal pool toitaned ratsioneeritud ja selle arvel ei tohtivat naljata.

Endistest «Postimehe» toimetuse liikmetest oli toimetuses jälle tegev omaaegne rahvamajanduse osakonna toimetaja August Tõllasepp. Tema oli pärit Lõuna–Tartumaalt võrdlemisi kehvadest oludest, kuid oli tubli töömees. Tõnisson oli ta juba Vene tsaari ajal palganud toimetusse. Algul reporterina, kuid aja kestel Tõllasepp spetsialiseerus majandusküsimuste alal. Kui mina 1928. a algul toimetusse tulin, oli Tõllasepp rahvamajanduse osakonna toimetaja, ühtlasi oli ta ka erakondlikult tegev. Ta oli valitud rahvaerakonna kandidaadina Riigikogusse. Seal ta oli mitu aastat, aga midagi ei olnud kuulda tema sõnavõttudest. Mitmed aktiivsed rahvaerakondlased Tartus ütlesid

halvustavalt: istub seal kui tumm. Miks Tõnisson veab teda nagu kotti ühest Riigikogust teise. Väliselt oli nurisejail õigus, kuid nad ei teadnud asja sügavamalt tagapõhja. Tõllasepp oli napi haridusega. Oma ainelistel võimalustel tõttu ta ei olnud saanud keskkooligi lõpetada. Pärast kuuendat klassi ta oli asunud tööle meteoroloogia jaama ja seal oli huvi ajakirjanduse vastu ta toonud «Postimehe» juurde. Ta oli innukas iseõppija. Kasutades vene- ja saksakeelseid majandusteaduse õpikuid ta oli oma igapäevase leivateenistuse kõrval ennast hoolega täiendanud ja mõnedes küsimustes konsulteerinud majandusteaduskonna õppejõude. 1930ndate aastate algul oli ta juba niikauge, et majandusministri uue eelarve aasta kõne puhul esines Riigikogus rühma nimel arvustav-analüüsiva sõnavõtuga ja mitmete majandusteadlaste hinnangul tegi seda hästi. Ka oli ta kirjutanud majandusteadusliku töö, mis ülikooli õppejõudude hinnangul vastas ülikooli lõpetanu diplomitööle, kuid et tal keskkool ei olnud vormiliselt lõpetatud, siis ei saadud talle anda ülikooli lõputunnistust. Ta oli lasknud oma töö trükkida ja minagi sain sellest autorieksemplari pühendusega, kuid see teos hävis ühes mu raamatukoguga 1941. a suvel Tartu lahingu ajal.

Tõllasepa ainevald ei piirunud ainult majandusala küsimustega kitsamas mõttes. Ta uuris mitmesuguseid praktilisi probleeme, näiteks katsetusi uute ehitusmaterjalidega ja kirjutas neist «Postimehes» artikleid.

Punasel aastal viidi Tõllasepp Tartu linna plaanimajanduse komisjoni ametnikuks. Saksa okupatsiooni ajal ta tuli taas «Postimehe» juurde oma eriala, s.o. majandusküsimuste osasse. Kuid kõige muu hoolsa iseõppimise juures oli ta uurinud ka sotsioloogiat ja antropoloogiat.

Ühel päeval tuli ta minu juurde ja küsis, kas oleks mõtet kirjutada rassiteooriatest, sest Hitleri rassiteooria ei olnud mingi esmakordne leiutus, vaid rassiteooriatel oli küllalt pikk ajalugu. Aga miks mitte! See oleks huvitav pala lugejatele, kuidas on käsitletud ning hinnatud erinevaid rasse.

Tõllasepp kirjutas artikli, milles eelmiste rassiteooriate taustal märkis ka Hitleri õpetust rassidest. Kui lehekülje äratõmme läks tsensuuri, oli Tõllasepa artiklile punane kriips peale tõmmatud. Minu järelepärimisele, mis on artiklil viga, vastas Essen, et füüreri rassioõpetust ei saavat üldse teiste rassiteooriatega kõrvutada, sest need olevat valed, füüreri oma aga olevat absoluutne tõde. Suu-

remat tobedust ma ei osanud ette kujutada, sellepärast ei hakanud temaga vaidlema.

Peatoimetajaga arutasime, et teeme Tartu tsen-sorile ninanipsu ja saadame Lutsu mahatõmma-tud följetoni «Karl Martin Uhhuu kokakunst» ja tühe teise veste Tallinna kindralkomissariaadi peatsensorile otsustamiseks. Nähku siis ise, kui tobe on Tartu tsensor. Mõlemad palad tulid Tal-linnast tagasi märkusega: avaldamiseks lubatud. Lutsu följetoni panin uuesti lehte ja tsensoripoog-nale märkisin juurde, et peatsensori poolt on see lubatud. Poogen toodi tagasi ja följetonil jälle pu-nane kriips peal. Varsti helistas mulle Essen ja teatas, et piirkonnakomissar hoiatab selle tüki lehte panemise eest. Neil olnud Tallinnaga telefo-nitühendus ja peatsensor olevat oma esialgse aval-damisloa tühistanud, sest nemad seal ei tundvat Tartu olusid. Selle süütu följetoni puhul ei olnud vaja mingit olude tundmist. Ilmselt Essen oli oma ülemusele asja ette kandnud ja see siis kohe Tal-linna helistanud ning seal oma prestiiži päästmis-kes saanud följetoni ilmutamisloa tühistamise.

Ühel hommikul helistas mulle keegi eestlan-nast ametnik piirkonnakomissariaadist ja palus: «Ärge täna midagi niisugust lehte pange, millega võib tulla pahandus. Härra Essen ja piirkonnako-missar on sõidus ja mina pean lehte tsenseerima. Ma löön igale poognale templi alla. Ärge ainult pange midagi niisugust, millega ma võin vahele jääda!»

Kuulasin seda harrast palvet ja sõnasin:

«Meie oma teada ei pane lehte kunagi seda, mis seal ei peaks olema. Aga kui mõni kirjutus härra Essenile ei ole meeldinud, mis sinna parata. See on maitse asi!»

«Ma kohe südamest palun, ärge täna midagi niisugust tehke. Küll te ise juba teate,» tuli pisut iroonilise kõlaga repliik. Ja samas jälle avameel-ne seletus: «Mina ei tunne poliitikat ja ei taha sel-lega tegemist teha. Palun ainult, ärge täna midagi niisugust lehte pange. Ma löön igale poognale templi alla. Palun, ärge mind sisse vedage! Ma kaotan koha!»

Mis teha, kui inimene nii väga palub. Sõnasin:

«Olge mureta. Meil ei ole täna midagi iseära-likku. Loodame, et teil pahandust ei tule.»

Juhtus paar koomilist lugu.

Üks Lääne-Euroopa teadete agentuur oli levi-tanud pika kirjelduse, kuidas Saksamaa okupeeri-tud alasid välja kurnab ja seal terroriga valitseb. Selle teate puhul seletas propagandaminister Goebbels, et Saksa vägede poolt vallutatud alade

rahvastele on antud laialdane omavalitsus ja Sak-sa ametkond on ainult nõuandjaks nende omava-litsuste juures. Just järgmisel päeval, kui DNB oli tolle Goebbelsi teate edasi andnud, kutsus Essen mind järjekordseid pressidirektiive saama. Selle juures arenes meil huvitav jutt:

Essen: «Ega mina ei ole muud kui nõuandja.»

Mina: «See on ju tore! Siis võime ju ise otsus-tada, mis lehte paneme.»

Essen: «Muidugi otsustate. Aga enne trükki-mist näitate mulle kui nõuandjale.»

Mina: «See ei ole siis enam nõuandmine, vaid tsenseerimine.»

Essen: «Nõuandja soov peab ikka arvesta-ma.»

Naer kippus esile sellise sofistika puhul. Nii lame oli Saksa propaganda.

Ühel päeval oli lehes piirkonnakomissari min-gi teadaanne. Kui tsensoripoogen tagasi toodi, oli piirkonnakomissar parandatud «gebietskomissa-riks». Võtsin telefonitühenduse Essenile ja küsi-sin, kes sellise paranduse on teinud, sest eesti keeles ei ole niisugust sõna, vaid saksa sõnale Gebiet on eesti keeles täpne vaste piirkond. Ja vastavalt sellele ka piirkonnakomissar. Ei, ametiasutiste nimetusi ei saavat tõlkida! Ka eestikeel-ses tekstis tulevat trükkida gebietskomissar. Pol-nud midagi teha sellise keele solkimise vastu. Kuid lugejad märkasid kohe seda muudatust ja gebietskomissari hakati rahvasuus nimetama piitskomissariks. Ega see asjaosalistele jäänud teadmata.

Peatoimetaja M. Kuldkepiga arutasime aeg-ajalt lehe sisu probleeme. Tema arvas, et vahete-vahel torkame lehte mõne «voolujoonelise» artik-li, siis võime jälle oma rahvuslikku vaimu erguta-vaid kirjutisi tuua. Seda ergutust aga oli mitmeti vaja, sest nagu möödunud sajandi lõpul püüdis Vene võim ja selle eesti soost käsilased sugeree-rida rahvale venestumist juhtmõttel: tundkem teiste tugevust ja eneste nõrkust ning võtkem omaks vene meel ja keel, nii püüdis Saksa propa-ganda samuti süstida rahva organismi alaväärsus-tunde müri. Näiteks Tallinna piirkonnakomissar Walter ühes oma kõnes, mis saadeti lehtedele avaldamiseks, väljendas, et selline kääbusrahvas nagu eestlased saab püsida ainult mõne suurrahva armust. Ja selline suurvõim on Suur-Saksamaa, kes eestlased on päästnud bolševismi hävitusma-sina alt. Eestlased peavad olema tänulikud Saksa-maale, et see algas sõja bolševismi hävitamiseks ja tulevase võidu heaks andma oma panuse.

Omal ajal, kui venestuspropaganda oli hari-punktil, asus tookordne «Postimehe» toimetaja Jaan Tõnisson kohe võitlema sellise kerjuse mentaliteedi vastu. Mitte kellegi armust, vaid ise pead olema mees oma elu korraldama. Nii oli olukordade vahel 1897. aastal ja 45 aastat hiljem palju ühist. Kui tol ajal avalikult propageeriti vene meelt ning keelt, siis nüüd otseselt ei propageeritud saksa meelt ning keelt, vaid nõuti aina suuremat «panust». Sõja lõpul pidi fütürer andma võidust osa panuse järgi. Nõuded panuse osas aina kasvasid küll viljanormide, küll vabatahtlike ja muu näol.

1943. a algul kirjutasin artikli, milles tsiteerisin üht omaaegset Tõnissoni kirjutist. Näitasin oma pala Kuldkepile. Luges ja ütles, et kõik on õige, aga Jumala pärast mitte nimetada Tõnissoni nime, seda uus võim ei kannatavat. Temale oli dr Mäe mõista andnud, et kõik meie omaaegsed rahvajuhid, nagu Tõnisson ja Päts oma inglise orientatsiooniga on viinud eesti rahva hukatusse, millest Adolf Hitler on meid päästnud. Kõigele muule lisaks oli Tõnisson olnud vastu 1939. a suvel mittekallaletungu lepingu sõlmimisele Saksamaaga, kuigi sel lepingul, mis siiski sõlmiti, ei olnud mingisugust tähtsust.

Lahendasin asja üsna lihtsalt. Tõnissoni asemele panin «Postimees».

Veel üks näide Tartu tsensori taipamatusest. Kirjutasin artikli, milles tsiteerisin Soome näitekirjaniku Järviluoma näidendit «Põhjalased». Selles on käsitletud võitlust venestuse surve vastu. Seal ütleb üks näidendi peategelasi politseiülemale: See rahvas on nagu jõgi, mis vaikselt voolab. Omasuguste vägivalda ta ei pane pahaks, aga härrade vägivald kutsub tormi esile. Ärge nõudke alandlikku meelt, see kutsub uputuse välja. See ei ole stüütegu, kui selgroog ei paindu. Kommenteerisin, et selline iseloomustus kehtib ka meie rahva kohta, kuigi meil on rohkem võõraid tuuli üle käinud kui soomlastest.

Vahepeal toimetus oli täienenud veel ühe liikme võrra — nimelt Helmuth Maltiga, kes tegeles lehe küljendamise juhtimisega, kuna mina lehe tegevtoimetajana sain siis rohkem pühenduda sisulisele tööle.

Malt vaatas seda artiklit ja ütles, et ei ole mõtet niisugust lehte panna, sest see niikuinii tõmmatakse maha. Kui tõmbavad, siis paneme asemele kirjutise kartuli kasvatamisest, milline ka oli laotud. Suur oli meie kõikide üllatus, kui poogen toodi tsensuurist tagasi ja artikkel oli alles.

TOOMAS RAUDAM

Mis minuga küll lahti on?

(sõbralikult iseendale ja veidi ka Ülole)

Mis minuga küll lahti on? Viimasel ajal olen hakanud mõtlema — palju ja intensiivselt — surmast. Surma üle mediteerimine on kirjanikule küll professionaalne harjumus ning teispooltus saadab teda n-ö igal sammul, kuid mis liig, see liig. Sellest pahest tuli kiiresti vabaneda. Enne kui hilja. Mõlesin enese päästmiseks välja järgmise tõestisündinud loo.

Kirjanikku on tabanud sügav vaimne kriis, viimasel ajal on ta hakanud mõtlema — palju ja intensiivselt — surmast. Selle ületamiseks otsustab ta end uputada tööle. Nii ta teebki. Hommikul, siis, kui vaim alles värskel ja prillid juba leitud, kirjutab ta oma asju (mis mõistagi räägivad ainult ühest — surmast, kuid sellega on kirjanik teda ähvardavast imperiaalsest painajast sammu võrra kaugenenud), pärastlõunal loeb kolleegide kirjutatud raamatuid (mille peategelaseks varjatud kujul surm ka siis, kui autoriks keskpärasused, need, kes maailma kõige vaenuvaenavamas ja vaimuvaesemas sõjas sõdisid valel, Luki-poolel ning muutusid kurjategijaiks niipea, kui vene viin- tovkast väljavuhisev kuul ületas Eestimaa piiri, millest püssikandja ise paraku nii mõnigi kord üle astuda ei suutnud, sest tsentripetaaljõu mõjul tagasisuunas liikuv laeng tegi nad surnuks, rääkimata süüst, mis neile kõigile minu veendumuse kohaselt postuumselt paratamatult osaks sai), õhtul aga tegeleb ajakirjandusega, vorbib retsensioone, mis, kuigi vaenu ja surma külvavad, on mõeldud surma sublimeerimiseks iseendas.

Mõne aja pärast, st umbes saja tähelepanu äratanud artikli järel taipab kirjanik, et see, mida ta enda ja sellega seoses ka inimkonna päästmiseks oli pidanud, on tegelikult mõlema, nii enam- kui sisikonna haisvasse müllkasse tõukamine. Ergo: ego oli tahtnud kirjutada — päästa —, id aga andis löögi allapoole võõd ning üritas kirjanikku samal ajal surnuks kirjutada.

Kui kirjanikku on tabanud kriis ning kui selle- ga juhtub kaasas käima morn võililus perekonna

säilitamise eest (sest ta teab, et minna, jätta naine ja laps saatuse — ja surma — hoolde, on kerge, oh, nii kerge ja ebatõeline!), siis mõtleb ta tavali- selt välja mõne tõesti-tõesti sündinud loo.

See lugu juhtus kirjanikuga (minuga) mõni aasta tagasi. Kirjanik oli sattunud raskesse loo- mingulisrahalisse kriisi. Sellest pääsmiseks kirju- tas ta oma roheliste silmadega sinisilmsele alae- lisele Muusale imaginaarseid kirju. See kiri (lugu) on järgmine, esitan ta siinkohal *verbatim*.

«Mõte, mis mind tol õhtul pärast Sinu lahku- mist tabas, võib tunduda iseendast ju triviaalsena, selle mõtte omanik aga sarnaneb rohkem komö- diograafiaga kui Euroopa kirjanikuga, kuid kõi- gest hoolimata esitan selle sõna-sõnalt.

Hakkasin nimelt mõtlema, et mis oleks, kui peseks end õige surnuks. Kuigi olen aldis — lau- sa ablas — igasugustele eksperimentidele, ajas see mõte vähemalt esialgu mulle hirmu nahka, kuid mind julgustas mõnevõrra see, et just eelmi- ne nädal — paistis päike ja aistis äike (nagu Sina, kes Sa mind tunnud, kergesti aimata võid) — pi- din ennast tööle hilinemise hirmus peaaegu sur- nuks jooksmas. Olin eesmärgile üsna lähedal — hing kinni, süda kurgus! —, veel natuke ning sea- tud siht oluks saavutatud, kuid paraku jõudsin kohale varem nii peatoimetajast kui surmast. Li- saks sellele meenus mulle, et tunamullu olin tei- nud hulljulge katse end surnuks süüa, mida aga tabas hale läbikukkumine, sest puhudes surnuks tordi sisse torgatud küünla, millega märkisin enda üheaastaseks saamist (nagu Sina, kes Sa mind tunnud, kergesti aimata võid), lõin kogemata sur- nuks ka Aja, mis läbi purunes seieriteks, sihver- plaadiks ja sisikonnaks uhiuus Kell (kümme mil- jonit hammast ning minu siiraks hämmelduseks kõigest üks ratas!), mille suureks rõõmuks endale ja oma päevale sünnipäevaks olin ostnud. Neid tõesti-tõesti sündinud juhtumeid, millest endale julgust ammutasin, oli tegelikult rohkemgi, mai- niksini veel ainult üht, oma lemmikut: surnuks magamis! Kes tunneb mind, teab ka minu harju- must, mil pole midagi ühist Yeatsi «ärkvel transi- ga». Sellest peale, mu kõige kallim sõber, pesen ma ennast igal hommikul ja igal õhtul. Vähe sel-

lest — kümblen, karastan, lodistan, loputan ja teen mulle varem tundmatuid pese-asju! Jah, joltuvalt sellest on mul juba ammu tunne — tünamullusest peale —, et meie Sinuga oleme sõna tõesises ja tagasivõtmatus mõttes surematud! Kui me end muidugi *surnuks ei sure*, kuid see on täiesti meie enda teha; tõtt öelda ei usu ma seda üldse! (Minu emmisid peaksid Sa tundma! Nad hüppavad ikka sinna, kuhu neid ei soovita või kus nende jaoks ruumi ei ole: ninaotsale, u-uurdesse, kõdi kohta!) Kirjuta mulle kiiremas korras, kuid hoidu, ma anun Sind, korralikkusest — hästi kasvatatud väikesed tüdrukud on tüütud! Tean, et Sinagi pesed ennast igal hommikul ja igal õhtul. Igal, igal. Loodan, et teeme seda ühel ajal ühel jalal (sest muidu läheb vesi kõrva)! Nägudeni, ran-

gete luudeni, rindade randadeni, naba aukudeni (Sinul punn!), häbemastusteni, varvaste vahedeni! Siiralt Sind ja iseenast *surnuks naarev. . . »*

Kui pole (anakreontilises alfabeedis) olemas enda

- a) surnuks jooksmist (äikese aatel),
 - b) surnuks löömist,
 - c) surnuks naermist (see vast ainsana võimalik),
 - e) surnuks pesemist,
 - f) surnuks puhumist,
 - g) surnuks suremist (see võimalus reserveeritud filosoofidele, mitte armastajatele) ega
 - h) surnuks söömist,
- siis ei tasu karta ka (enda) surnuks kirjutamist.

VAATENURK

OLEV REMSU

Fakt on kujund

OLEV REMSU. ELU MOSKVAS I.

(Memuaarid). «Wellesto», Haapsalu, 1991. 68 lk.

Toivo Tasa pani pähe intrigeeriva mõtte: «Kuule, Olev, kui sa oled oma Moskva-raamatu ise kirjutanud, ise kujundanud, ise kirjastanud ja mõneti koguni ise levitanud, kirjuta õige ka ise retsensioon, siis võid sa öelda, et sa oled absoluutselt kõik ise teinud.»

Miks ka mitte? Kui juba, siis juba.

Aga missugune on harva kasutatava žanri autoretsensiooni/omaarvustuse spetsiifika? Kas sõimata arvustajaid, kes mind sõimasid, ja kiita neid, kes hea sõna poetasid? Või püüda tõestada, et looja suudab enda poolt loodust distantseeruda vajalikule kaugusele ja langetada siis objektiivne hinnang? Nagu oleks viimane olemas, nagu oleks distantseerumine võimalik! Vahest teha niisama

pulli, nagu nütüd kriitikas kombeks? Ehk peaksin, et olla retsenseeritava teosega ühes võtmes, kirjutama mälestusi Moskva-mälestuste kirjutamisest? Olen ju propageerinud seisukohta, et üks kunstiliik on teise kunstiliigi keeles kirjeldamatu ja ka arvustamatu, tähendab, et balleti, maalikunsti, filmi, muusika, arhitektuuri, ooperi ja audiovideo retsensioonid ei tohi olla kirjanduse, see on sõnade keeles, vaid vastavalt balleti, maalikunsti, filmi, muusika, arhitektuuri, ooperi ja audiovideo keeles, vaat, nii oleks adekvaatne, vaat, nii poleks tühja loba ja mõõdarääkimist. Nõnda on kohe näha, kui kõva poiss arvustaja on, ega ta oma andetust näiteks luules ei kompenseeri heade luuletajate nahutamisega. Põhimõtteliselt saab vaid arvustust arvustada arvustuse abil. Ja kes soovib midagi öelda memuaaride kohta, see meenutagu ise, ja kui ta kirjutab autoretsensiooni, meenutagu oma meenutamist ja kirjutamist. Hiljem saaks astuda samm edasi ja sügavamale, avaldada meenu-

tusi autoretsensiooni kirjutamisest, see tähendab meenutamise meenutamist — ja nii edasi kuni lõpmatuseni, eales ei napiks kirjamehel materjali ja teemasid.

Ja mulle tuleb tõesti meelde, kuidas ma 1991. aasta augustis Haapsalus Aafrika rannas päevatõusul jooksu tegin ja võimlesin. Mäletan kaste- niiskust, hommikukargust, kirikutornide siluette ja veripunast päikest taevasse veeremas. Pärast dušši istusin Jalaku peatuses bussi number 2 ja sõitsin veel ärkamata linnas oma kirjutamiskamb- risse, milleks oli sanatoorse internaatkooli üks klasse — lapsed olid suvekodudes, suur koolima- ja täiesti tühi. Tegin kümne-kaheteistkümnenni- seid tööpäevi, aegajalt tuli minuga juttu puhuma kooli direktor Voldemar Pinn, kes mulle selle ja teisedki mugavused võimaldas. Ühel hommikul oli ta aga loppis ja täiesti rööpast väljas, sisenes ja, nähes mind kirjutusmasina taga, imestas tervi- tamise asemel, ja selles imestuses oli etteheide: «Kuidas sa saad veel kirjutada!» Selgus, et Moskvas oli alanud putš, ja mul polnud sellest aimugi. Ma ei lasknud end välismaailma tühipal- jast saginast häirida, tegin oma tööpäeva rahus lõpuni. Ehk koguni innustusin mõttest, et siin peaks olema peidus mingi transsendentaalne sa- laseos, oomenlik ja maagiline ühendus — sel ajal, kui mina endises keiserlikus kuurortlinnas Haapsalus endist keiserlikku Moskvat meenutan, tahavad nemad seal Moskvas pukki upitada pseu- dokeisrit, tahavad minu tööd segada. Meelitasin end mõttega, et küllap tuleb mul kuulsaks ja märtriiks hakata, viimaks siiski minust tehakse eesti rahva suur poeg, sest ega ju vaguralt urgu- des oma tundi oodanud putšibolševike kohapeal- sed toetajad jäta mulle kätte maksmata, ei jäta mind ometi türmi pistmata. Pinnile juba oligi tä- naval võidukalt nina alla hõõrutud: nüüd sa oma kirjutamiste ja tegemiste eest saad. Ja tõesti on kahju, et putš üürikese viivu kestis, et kõik töö- mustajad ja parastajad ei jõudnud oma suhtumist näidata.

Samal päeval, 19. augustil külastasime Pinni- ga Ilmar Jaksi, kes oli Haapsalus õel külas. Lähe- mast tutvumisest ja jutuaajamisest ei tulnud mida- gi välja, sest terve õhtu vaatasime ahneil silmil televiisorit ja kommenteerisime Moskva-ständmu- si, nii Pinn kui Jaks osutusid läbinägevaiks ana- lüütikuiks ja ajalooaralleelide tõmbajaiks. Jaksi

elulugu on aga nii keeruline ja põnev, et sovetist ametnik võiks teda lugeda nõukogude kodani- kuks ja nõukogude desertööriks, ja tema oli sun- nitud järgmisel hommikul lahkuma Nõukogude Liiduks peetavalt territooriumilt, oma Pariisi ta- gasi sõitma, muidu oleks ehk tedagi ähvardanud kuulsaks ja märtriiks saamise oht armetuile. Ja putšibolševikele heidangi ma ette, et nad heade napsudega väärt õhtu rikkusid ja et mul Ilmar Jaksiga korralikult vestelda ei õnnestunud, palun see lisada süüdistusakti: 20. augustil, nagu ka järgneval kümnel päeval, kordus kõik taas, ainult õhtuviisiite enam ei olnud. Huvitav, kas «Mosk- va-mälestustes» on putšimotiive?

Meenuvad veel asjalikud ja toredad inimesed Haapsalu trükikojas, direktor Vaike Linamäe ja meister Ira Freivald, kelle abi ja toetuseta vihik kohe kindlasti ilmunud poleks. Meenub, kuidas me härra Aderiga kirjastusest «Perioodika» Tal- linna Raamatutrükikojas paberit autole tõstsite, et see Haapsallu viia, nõnda et olen teinud trans- portitöödki, mida kohvikuintelligendid põlgavad. Meenub, kuidas me Tõnu Tepandiga näarikuu pi- medal hilisõhtul esimesed kaks tuhat eksemplari Haapsalu trükikojast Tallinna vedasime. Raama- tupakid vajutasid lisabensiinipaagi vooliku auto pagasiruumis kinni, meie aga arvasime, et kütus on otsas. Parajasti valitses jälle tohutu bensiini- põud, lähim võimalik tankla asus Lihulas, sinna sõitsimegi, viimased paarkümmend meetrit lük- kasime autot tagant. Tankla oli suletud, meid päästis hädast Lääne-Eesti Panga Lihula haru ju- hataja, kes oma auto paagist meile bensiini pum- pas. Ja ma tahangi tänada Lääne-Eesti Panka ning Eesti Kultuurifondi, kes «Moskva-mälestusi» sponsoreerisid. Veel meenub, kuidas ma Tallin- nas kohmakaid ja lõssivajuvaid raamatupakke käe otsas poodidesse ja ajakirjanduslevi ladudes- se tassisin. Kitsad kinnituspaelad soonisid sõrme- desse, lõrts leotas pakkepaberit, ühes kohas tunti huvi, kui palju ma autori käest kandmise eest tasu võtan. Ja olgu ajaloo talletamiseks ning teiste üri- tajate ettevaatusele manitsemiseks esitatud büd- žetki — kokku kulus «Moskva-mälestuste» kir- jastamiseks 19 000 ORI, millest ma 7000 omast taskust maksin. Ja seisuga 31. märts 1992 olen ma tagasi saanud 256 ORI ja 24 OKi (raamatu- kauplusest «Võitlev Sõna»). Ja rohkemat suurt ei loodagi, raha muutub iga tunniga üha odavamaks,

minu lepingud müüjatega on aga sõlmitud mullu detsembris, mullune on ka «Moskva-mälestuste» kaanhind. Nüüd maksvad ajalehedki rohkem kui too vihik, mis igal pool lettidel vedeleb ja mida keegi ei osta. Ja ees on rõõvelik rahareform, mis tõenäoliselt nullistab summa, mis mu hoiuarvele peaks poodidest ja ajakirjanduslevist kantama. Tõõvaev oli suur ja meeldiv, tasu ei tuhkagi, algaja kirjastajana tegin veel vea tiraaži määramise-ga — 10 000 eksemplari on liiga palju.

Mis üldse paneb sellistes oludes autori tööle, mis sunnib teda turule tulema? Haiglane grafo-maanlus? Auahnus? Naiivne lootus peadpöörita-vale edule? Või veel naiivsem usk õigusele kau-ges tulevikus, olgu või surmajärgselt, väärikale positsioonile akadeemilises kirjandusloos ning rohtumata hauaplatsile kartulita kartulivabariigi panteonis Metsakalmistul? Selle peale oleks stiil-ne nutta: oh, miks ma ometi heitsin pärleid sigade ette!?

Aga vahest piisab mälestuste mäletamisest, kardan, et mind hakatakse pidama enesekeskseks tüübiks, kes ainult iscendast rääkida ihkab. Jutt minust läheb muidugi kaunilt edasi, kuid olen nüüd kavalam ja annan sõna ühele teisele inime-sele, las tema toob mulle mu edevuse rahuldami-seks tulest kastaneid välja. Nimelt olen valmis kirjutanud «Tartu ja Praha mälestused». Ene E. Hölderlin, skandaalse literaadi ja kurikuulsa intri-gandi Ene Hölderlini lihane tütar, oli nii lahke ja kirjutas sellele järelsõna, mille pealkirja olen jul-tunult laenanud oma autoretsensiooni pealkirjaks. Ja ehkki Ene E. Hölderlin vaatleb hoopis teist, veel käsikirjas teost, sõandan arvata, et mõned tsitaadid sobivad iseloomustama «Moskva-mäles-tusigi». Seda enam, et pole teadagi, kas «Tartu ja Praha mälestused» ilmavalgust üldse näevad, kas huvilised seda järelsõna lugeda saavadki.

Palun, otsustage ise: «Remsu meetodiks näib olevat fakti ja kujundi teadlik äravahetamine ja kokkukulandamine, õrritav mäng lugeja tõejanul, sest üks ole meie alles noor ja pinnapealne, kole-estilikult materialistlik ja siinpoolne kultuur püüdnud ikka usinalt eristada tõesti eksisteerinut (eksisteerivat) ja väljamõeldist, taipamata, et tegelikult on need kaks üks ja seesama. Eksploateerides halastamatult oma leiutatud nippi on vilka sulega väsimatu töömeees üritanud lüüa kaht kär-best korraga, on müügiks pakkunud endas mõne-

võrra tõesti peituvat nii kirjaniku- kui ajakirjani-kuannet, tähendab, mõtete ja tegelikkuse verbali-seerimisannet.»

Milline lõikav iroonia ja permanentne tigheidus! Aga samas määratakse veidi metki moka peale ja võibolla on hoopis juhitudud literaatide vennas-konna sisese ja omavahelise retsensioonikunsti põhireeglist: kiites me laidame, laites me kiida-me?

Aga tutvume edasi: «Meetod on lausa provo-katiivne, kuna alates Hegelist on ikka vastanda-tud kunstilis-kujundlikku ja teaduslikku maailma-tunnetust. Kui need mõlemad tõesti olemas olek-sid ja neid ka väljaspool filosoofitsevat spekulat-siooni eristada saaks, siis on Remsu astunud südi sammu nende lähendamise ja ühendamise rajal. Kujund omakorda evib teatavasti nii esteetilisi kui tunnetuslikke kvaliteete, Remsu on viimase paari sajandi vältel kujunenud vahekorra rikku-nud, pakkudes tunnetuslikuna võetavat esteetilise pähe ja vastupidi. Tema teksti lugedes ei tea ku-nagi, kus algab ja lõpeb mäng, kust saaks õpetus-või teadmisiva korjata ja midagi nn kasulikku kõrva taha panna. Tõsieluseikadest ja väljamõel-distest on modelleeritud kunstikarkass, mis mee-nutab kõige enam kaamerat kasutamata tehtud montaažifilmi, mille varemvalminud ja teiste autorite filmidest pärit ning osavalt kokkumon-teeritud jupid hakkavad ise ja ükshaaval, aga ka tervikuna kõnelema hoopis muud juttu kui endi-ses kontekstis. Remsu puhul on nii *fiction*'i kui *nonfiction*'i elemendid teineteise kõrval teineteist mõjustanud, andnud kokkuvõttes erilise varjundi, mida võiks nimetada pudruks ja kapsaks.»

Kadedus, vahest koguni kadesaamatus lihtsalt sunnib seda noort naist «ära panema».

Ja edasi: «Selles süsteemis on ilmselt kõige nutikamalt lahendatud autorikujund, minategela-ne, keda aegajalt kutsutakse Olev Remsuks, enamgi, antakse mõista, et tollel kujundil, peate-gelasel, on koguni sellesama ja teiste kujundite loomise ning terve teksti kirjutamisega mingit pistmist, ja ega see väga vale olegi, kui käsitleda Remsut faktina, realselt eksisteeriva inimesena realses ruumis ja ajas, kuid mitte sõnastatult ja paberil, nagu «Tartu ja Praha mälestustes» on pak-tutud. Paberil Remsu, kes on «materialiseeru-nud» tekstis, pole võimeline midagi kirjutama, sest tal puuduvad käed, nagu kirjapildist on ka

kohe näha (on vaid viis tähte), ja puuduvad isegi siis, kui autor need talle juurde kirjutaks, sest peale tähtede midagi kirjutada ei saa. Ehedat elu ja füüsilisi isikuid ei saa paberile kirjutada, see on võimalik üksnes sel juhul, kui elu ja inimesed on eelnevalt verbaliseeritud, sõnadeks moondatud. Tähendab: nii nn dokumentaalproosa kui memuaarid seisavad juba elamuslikult belletristliku lähedal, kuna kõik kolm moodustuvad sõnades. Ja Remsu on asja sutike tagant tõuganud, organiseerinud juba kord verbaliseeritud elust kompositsiooni, surunud elu paberil esitatud kujul belletristikakaanoneisse, faabulasse ja süžesse. Ta on sõnadeks moondatud inimesed kujundlikustanud, muutnud nad novellitegelasteks, andnud neile autoriideele sobiva karakteri, kombed ja välimuse, pannud nad rääkima autorile vajalikku juttu. Teame, et kõrvuni endasse armunud pürjel peab seda keelatuks, selline keeld lähtub naiivsest eeldusest, nagu säilitaks verbaliseeritud fakt mingi sarnasuse reaalse faktiga, ja Remsu tegelikult arvestab tavalugeja sellise eksliku seisukohaga, torgib, ärritab ja õhutab lugejat veel tagant, et proovi, vana tõhk ja eelarvamuste kütkeis siplev võhik, eristada tõde valest!, teades samal ajal hästi, et verbaliseeritud kujul on need eristamatud. Just selles õhutamises väljendub autori reklaami- ja enesereklaamihõnguline huvi kõita tähelepanu, leida oma teosele ostja ja lugejaskond, ning mullegi on taoline prostitutsioon, maksi soovidele vastutulek lihtsalt vastik. Põhimõtteliselt ei saagi ju teksti liigitada ei dokumentaalkirjanduseks, memuaarideks ega belletristikaks (aga ka mitte aja-, teadus- ja teatmekirjanduseks), kõik on proosa, iga paberil fakt on kujund, olgu see siis juturaamatus, ajalehes või entsüklopeedias. Isegi numbrid, keemiavalemid ja mitmesugused muud märgid on kujundid, on graafilised ja hieroglüüfistatud kujundid, kuna neil on ikkagi suuline vaste.»

No küll keerutab, kuid õnneks on lõppki päris lähedal: «Jäävad veel delikaatsus- ja juriidilised aspektid, näiteks auhaavamine ja kodaniku väärkuse pihta sülitamine ja ehkki need pole esteetikaprobleemid (nendega tegelgu kohus või klatšimaias üldsus), olgu needki klaaritud. Kõigepealt: taoliste aspektide kerkimises on süüdi kodanik ise. Teiseks: osa süüd lasub ka Remsu õlgadel, kuna ta — nagu eespool juba öeldud — õrritab pidevalt lugejat võimalusega, et paberil fakt pole ikka sajaprotsendilisel kujund, et sellinegi fakt on säilitanud mingi osa päris fakti kvaliteedist. Lugejais tõelise katarsise esilekutsumiseks on Remsu oma novellide tegelased ristunud reaalsuses esinevate ja küllaltki tuntud inimeste nimedega, ja sellest võib, arvestades meie rahva ja lugejaskonna madalat taset ja riiakat iseloomu, tulla tal tõesti pahandusi. Harilikult talitavad ju literaadid vastupidi, kirjutavad elust maha, kirjutavad nn dokumentaalproosat (mida pole küll olemas), aga vahetavad inimeste nimed momendil, mil inimesed tegelasteks muutuvad, mil elu sõnadeks moondub, ning oletavad, et nõnda ongi kunst valmis. Säärased «kavalusi» kasutavad nn autorid ei tule eales selle peale, et väikekoodanlus ei hinda nende puhul seda, mis on kirjutatud (ehkki teeb näo, nagu hindaks, maksab koguni honorari ja jagab tunnustust), endasse kõrvuni armunud ja oma nime pühaks pidav väikekoodanlus hindab nende autorite puhul hoopis seda, et nemad on mängust välja jäetud (et nimed on muudetud), kuna väikekoodanlus usub sõna ja reaalse fakti adekvaatsesse kattuvusse. Kõigest eelnevast on selge, et konflikt Remsu provotseeritud reaalse lugejaskonna ja reaalse Remsu enda vahel pole lahendatav teksti pinnal ja filoloogilise probleemina, aga ma julgaksin neile, kes peavad oma au solvatuks, soovitada riigikohtu vältimist, nõuda satisfikatsiooni Remsult duelli näol või panna koguni Remsu mõnele oma novelli kõrvaltegelasele nimeks.»

MAIMU BERG. ON LÄINUD. «Eesti Raamat»,
Tallinn, 1991. 184 lk.

«Kui mees, siis Mut, kui naine, siis Berg!», on kostnud eesti nüüdiskirjanduse kohta noor eesti kirjanduse saksandaja Irja Ditman-Grönholm. Kas tasub teda tõsiselt võtta?

Maimu Bergi jutukogu «On läinud» läbilugemine kulutas imelikult kaua aega. Palju rohkem, kui võinuks arvata. Bergi raamatusse mahub rohkem jutte, kui seda välimuse järgi öelda julgeks: kui iga lugu algaks uult leheküljelt nagu meil kunagi kombeks oli, siis oleks tegu kahe ja poollesaja leheküljelise kõitega.

Veidi hiljem hakkas mulle tunduma, et sellest raamatust on kohutavalt palju juttu tehtud. Et peaaegu iga trükiväljaanne on avaldanud selle kohta arvustuse. Ja et peaaegu iga kriitik on Bergi kohta sõna võtnud. Kuid kui ma siis püüdsin kokku võtta, kui palju ja mida on Bergi kohta öeldud, ei olnudki seda nii väga palju. Jah, muidugi, ajakirja-arvustused olid siis põhiliselt veel tulemata, kuid mingit mõõdotundeta tähelepanu Bergile ei pööratudki.

Meie kirjanduskriitika nagu kogu meie ajakirjandus juba ammu ei ole mingi dialoog, vaid rida üksikuid sidumata repliike. Tihti küll sama asja kohta, kuid siiski haakumatuid. Otsekui ei teatakski, et ka mõni teine kõneleja on olemas. Otsekui kujutatakse ennast ainsana, kes räägib, ja kõiki ülejäänud inimesi paljuna, kes kuulavad.

On aegu, kus arvustajad kipuvad vähese kohta palju ütlema ja on aegu, kus asjad on otse vastu-pidi.

Mis on siis öeldud Bergi kohta?

Mitmeid üsna kummalisi asju. Kõige veidramalt väljendab ennast Aita Kivi («Päevalt», 6. veebruar 1992), kes ennustab, et Maimu Bergil «on eeldusi Eesti esimene süvapsühholoogiline lesbiromaan kirjutada». Viivi Luige ilus žest «Postimches» (16. aprill 1992) kõneleb «inimeseks olemise koormast», armastusest ja halastusest. Piret Viirese («Sirp», 17. aprill 1992) päri-

neb vahest kõige järjekindlam analüüs, imestama pani mind ainult, et Viires leiab Bergile sentimentaalsust ette heita. See ei ole küll see sõna, mis Bergi iseloomustaks. Ja lõik, mis peab ta sentimentaalsust tõestama, on hoopis vana elutõde selle kohta, et väikesi lapsi tuleb hoida ja kaitsta ning vanadest lugu pidada. Elutõde ei ole kunagi sentimentaalne. Elutõde on kiretu nagu elu ise.

Enamikul arvustajail on tegemist olnud autori ja tema tegelaste lahus hoidmisega — aga see on kriitiku proovikivi olnud ammusest ajast. Päril lahus neid hoida ei saagi, midagi ikka kattub, midagi ikka langeb kokku, midagi ikka on ühest teise üle kandunud, olgu autorist tegelastesse või tegelastest autorisse.

Mõned motiivid hakkavad korduma. Hulkuvad koerad. Vaimuhaigus. Surn. Surnud. Surnuaed. Matmine. Hauakamber. Mingi müstika-taotlus, naiselikkuse, naiseliku alge müstifitseerimine. Daamid. Daamilikkuse müstifitseerimine («Rokokoo daam» jt). Müstiline salapärasuse õhkkond («Visiit»). Salaseltslus («Vanalinnas»). Salapärasuse lavastamine teiste inimeste elus («Must roos»). Kujutelmad aadellikusest: «Varem mõtles Tamaara raudteejaama rāpaseid ruume koristades ennast aadlipreilik» (lk 101).

Terve omalaadne mütoloogia aimub siit. Väärriks lähemat uurimist. Rokokoo Daam. Daam kui mütoloogilise hierarhia tipp. Sestap ka alapealkiri «Lugusid ja kunstmuinasjutte». Muinasjuttudes juhtub alati asju, mida elus ei juhtu. Muinasjuttudes on alati rohkem lubatud kui elus. Eriti ime-muinasjuttudes. Bergi lugudes on mõnigi motiiv, mis ainult imega seletatav. Samas on muinasjuttudes oma eetikasüsteem, millega muinasjuttu sattunu peab arvestama. Omad keelud ja tabud, käsud ja kohustused.

Piret Viirese sõnaga «eblakavõitu» võib mõne jutu puhul küll nõusse jääda, ehkki see pole mingi termin. Need jutud jätavad enamasti maneerliku mulje ja kisuvad isegi natuke kitši poole («Veskitont», «Maestro Vesi», «Rokokoo Daam», «Lembitu kivi», «Puhka rahus, väike Gabriele», «Visiit», «Must roos»).

Seltskond on mitmetes lugudes oluline tegur.

Kus pole otse öeldud, nimepidi nimetatud, seal on juurdemõeldav. Seltskond kui teatav kriteerium. Mõõdupuu. Tollipulk. Künärapuu. Teisalt — enamasti on Bergi tegelased kõik reaalelust lahutatud, üksi, kupli all, klaasseintega ümbritsetud. Suhtlemisraskused. Vaikuse ja üksinduse eelistamine seltskonnale. Vastuolud? Tihti peale on tegelased ühiskondliku elu või üldse elu keertest üksindusse ja vaikusse sattunud, mõnikord ise sinna tagasi tõmbunud. Elukeeriseid Berg üldreeglina ei kirjelda ega kujuta, neid üksnes meenutatakse muuseas, mõne sõna või reaga, mõne strihhiga. Mõnes remargis, mõnes mälestustekatkes, mõnes meenutuses.

Ühes on enamik arvustajaid olnud ühel meel: Bergi jutud on kõik väga naiselikud. Selle iseloomustuse juurde on valitud küll erisuguseid täiendusi, erinevaid märksõnu: mõistmine, lootus, pinged, seksuaalsed tagamaad, kibestumine, iroonilis-sardooniline muie, igatsused, alaväärsus- ja enesehaletsushood, hingelisihuline paljastatus, sugestiivselt edasi antud miljöõ, klatšilood, mõistmine, kahe sugupoole võitlus, identiteeti ihkavad naised, kontakt metafüüsilise maailmaga, õnnelikud lihtsad stseenid, turvaline ja rahulik atmosfäär, rabeledus ja pingelisus, otsesõnaline moraliseerimine, romantilisevõitu lood, eblakapoolsed lood. Kõike, mida aga soovite.

Suurema osa lugude pea- ja nimategelased ongi naised. Nad elavad enamasti loomusunnil, lihtsat, vaistlikku elu, ilma selle üle liialt targutamata. Selles mõttes väga naiselikud.

Üksnes neljas või viies jutus minategelaseks mees, needki enamasti pisut saamatud, eluvõõrad, taipamatud ja kohtlasevõitu olevused, kes jäätavad kasutamata neile süllekukkunud võimalused («Puhkusel»); või keda tabab õiglane kätemaks — mille eest? — («Kättemaks»). Maestro Vesi saab südameataki oma kunagist austajannat jälitades, kes temast üle on kasvanud.

Naised elavad intuiitivset elu, kuid mehi kaaluma, hindama, arvustama on nende pilk ja eritusvõime küllalt teravad: «Oli olnud naise, kes võtsid halja mõõga ega kohkunud tagasi mehe pead maha raiumast. Nende ajad olid möödas. Polnud enam mehi, kelle pead oleksid väärinud maharaiumist. Praeguste meeste pead olid ena-

masti täis või tühjad, oli täiesti ükskõik, kas nad seisid meeste õlgadel või aiateibas» (lk 29).

«Muusa» — allegooriline. Kunstmuinasjutt? Kätemaksuhimuline lõpp. Mahajäetud kodupere naisest saab kujutlustes Muusa. Muusa tõstab mässu selle vastu, keda ta teenima peab. Asub Poeti arvustama — jääb teda kuulates tukkuma. «Vaikus on see, mis Naise lõpuks äratav. Poet on vahepeal lõpuni põlenud, ta lamab kägardunult tuhatoois ning Naine raputab ta koos konide, tuha ja põlenud tikuotstega prügiämbrisse.» Kohtuotsus Meestele ja Poetidele — ning ühtlasi selle kohtuotsuse täideviimine. Naine langetab otsuse ja naine viib selle ka täide. Üsna kohutav lõik.

Väga mitut laadi lugusid on Bergil. Ülesehituse poolest. Üheplaaniilisi, lineaarseid jutukesi ja lausa miniromaane, milles mõnel leheküljel haakuvad, põimuvad ja ristuvad mitmed liinid, mitmed tegelased, mitmed elud («Häppening», «Tädi Netta»).

Mitmedki lood tihendatud lõigud inimeste elust. Natuke sedalaadi, nagu neid kirjutab Kruusvall. Jutustamismaneer suhteliselt kiretu.

Napp, täpne stiil, midagi nullstiili lähedast. Ses mõttes tõlkijaile ilmselt meeldiv. Mida tõestab Ditman-Grönholmi arvamuski. Naiste kirjeldused ja eritlused enamasti täpsed. Vahel oma täpsuses ka halastamatud («Üpris huvitav algatus», «Tädi Netta»).

Verbid eriti täpsed naiste liigutuste väljendamisel. Lugudes, kus tegelasteks mehed, kaob see täpsus, seetõttu meeste kujud ebamäärasemad, ähmasemad, pole nii selgelt välja joonistatud.

Naiste elamused on küll hästi edasi antud. Läbituntult. Mitte liigset sentiment. Igapäevane elu. Mite võitlus ei käi meestega, vaid raske kooseksisteerimine. Tõepoolest, nii raske on leida ühist keelt, ühist teed, ühiseid toimimisviise, ühist elu. Raske, kuid mitte lootusetu. Selle poole peab püüdma, olgu kui raske tahes.

«Kirjapomm»: naise nutu kirjeldus. Nutt on naisele loomulik elutegevus, loomulik eneseväljendus. Loo tegevuses pole midagi uut, kuid naise tunnete kirjeldus on hea. Teeb mõne asja vahest meestelegi arusaadavaks.

«Trepid» — nooruses tajutud tulevikulootus-

te, avara tuleviku sümbol. Kõik teed lahti. Ja siis mingil eluhetkel selgub, et noid treppe polnudki. Või neist on siis järele jäänud üksnes tuletõrjereedel, mida mööda põlevast hoonest pageda.

Kustumatut, küpset ja liigutavat naiselikku igatsust tulvil lood. Naiselikku õnneigatsust. Ja samas naiselikku südamehaledust. Naise elu on traagilisem seetõttu, et õnneigatsus on naisele elus peaaegu kõik, õnn ise aga nii haruldane nähtus. Vastuolu igatsuste mõõtmatus ja igapäevase mõõdetud-kaalutud elu vahel.

Mitte mängu mängu enda pärast (Aita Kivi), vaid enese pidev, ahastav kõige täiega mängu panemine on naise loomus. Oligu nad väliselt kui blaseerunud tahes, naised tahavad alati päriselt kellegi omad olla ja kedagi päriselt enda omaks saada. Mitte mängult. Mängu mängu pärast on naised õppinud meestelt ja see pole kaugelki parim, mis neil meestelt õppida on. Kui üldse midagi on.

Bergi naised ei ole lihtsalt «kaetud laud» meeste jaoks, neis on oma individuaalsus, nad püüavad omaenese identiteedi poole. Mitte et see oleks neile eluküsimus, kuid küsimus siiski. Ning lood, kus juttu naiste omavahelistest suhetest, kõnelevad meile mitte kehade, vaid individuaalsuste suhetest.

Naiste maailm, need haprad ja kaduvad, ajale nii vähe vastupanevad relvad, mis naistel on kasutada. Kogu naiste elu on varjutatud kaduvusest, kogu elu elavad nad kaduvuse märgi all, seepärast pole imestada, et nad ka surmast teavad rohkem kui mehed. Seepärast pole imestada, et nad ahnelt püüavad iga elamust, iga rõõmuraasukest, iga hellusekütet. Ja et neil nii raske on andestada neile, kes oleksid võinud seda kõike anda, kuid ei andnud mitte. Naine ei küsi põhjusi, tema näeb tagajärgi. Seletused ega õigustused ei aita, naine ei unusta kunagi midagi.

Enamik Bergi naisi on Igavesed Naised. Naise elu ongi niisugune, et ta käed ei ole kunagi tühjad. Pole kunagi olnud. Kui seal ei ole kompe, siis ripuvad seal lapsed. «Ma võiksin» — lihtsad, lapidaarsed sõnad, mis ometi tabavad naise elu

olemust, tuuma. Mitte et kompsud ja lapsed käe otsas olekski see tuum, kuid tuum on selle pildi taga. Naise elu põhivajadus on see, mis paneb ta niimoodi käima, kompsud ja lapsed käe otsas. Ja võitlus meestega ei käi enamasti millegi muu pärast, kui selle pärast, et paljud mehed siin mandunud maailmas ei taipa, et naise elu põhituum on just niisugune. Et naistel on just seda vaja. Ja tunnustust selle eest.

Naise elu saab mõista ja teistelegi seletada ikkagi üksnes naine. Berg on teinud päris arvestatava kaitse selles suunas. Mida rohkem ma neid jutte loen, seda selgemini hakkab taipama, et nende taga on tõepoolest todasama armastust ja halastust, millest kõneles Viivi Luik «Postimehe»-arvustuses. Nõnda muutub see raamat praeguses ajas kuidagi kummaliselt oluliseks.

Muide, «On läinud» on selgelt, äratuntavalt ja väljapääsmatult Tartu-raamat. Linn, millega pea kõik Bergi tegelased on seotud või seotud olnud ja millest nad ei ole vabanenud ega vabanegi. Ilmselt. Linn, mida autorgi oma tegelastes ikka ja uuesti eri tahkudelt, eri nurkade alt peab üle ja läbi elama. Linn täis mälestusi, igatsusi, ahastusi ja komplekse. Seda linna võib põlastada ja vihata, võib isegi armastada. Hulkuva koera surma («Lahkujad II») võib võtta kui püüdu vabaneda, kuid koera matmisest saab kohe omaette sündmus, mis näitab, et seda ei unustata.

Tartu linn samastub Bergi juttudes naiselikkusega. On see siis läinud?

Mõnestiki loost aimub õige omapärast inspiratsiooni, mida võiks nimetada fotograafiliseks. Pildiline inspiratsioon. Perekonnapiltidelt leitud ajendid kirjutamiseks («Vanaema», «Leen», «Vanna»). Oma perekonnanaloo kirjapanek? Aga see ei olegi oluline. Püüd mingitest valusatest kohtadest üle saada neid väljal kirjutades — kuid tundub, et kirge nõnda vaos hoides, nagu Berg seda oma juttudes on teinud, on raske millestki vabandada.

Valusad, ent ometi kiretud lood. Tunded otsekui sordiini all. Aimatavad, kuid mitte pealetükivad. Seetõttu ei ole ka suuri maitselibastumisi.

TIIT HENNOSTE

Just nii kui enne. . .

EESTI KIRJANDUSE AJALUGU. V kd. 2. rmt. Kirjandus Eestis 1950.—1980-ndail aastail. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991 (teg. 1992). 696 lk.

Ilmselt pole suurem osa lugejaid EKA V-2 käes hoidnud. Mis seal sees siis leida on? Mitte midagi uut.

Endine standardjaotus ja endised rõhud: kes on saanud terveks peatükiks (P.-E. Rummo, M. Unt, A. Valton), kes osakeseks põlvkonnast või muidu grupist (J. Kaplinski, V. Luik, H. Runnel), kes on sattunud rubriiki 'teisi nooremaid kirjanikke' (V. Vahing, R. Saluri, J. Viiding).

Endiselt on suurem osa raamatust täis seda suulaliste mõtlemist, millest kirjutasin mõni aasta tagasi. Pole selget terminoloogiat, pole selget meetodit. Raamat on hägune segu positivismist, vulgaar-sotsioloogiast, biograafiadetailidest, lisaks kopika eest historismi ja dialektikat. Ainus, mida enamik kirjutajaid hoolega väldib, on kokkupuude 20. sajandi kirjandusteadusega (kui just vulgaarsotsioloogia välja arvata). Muidugi, kuna tegu on valdavalt ka 19. sajandi kirjandusega, siis on selline lähenemine isegi kuidagi. . . kongeniaalne, kuid ikkagi ainult kon-.

Endiselt on igal autoril oma keel. Mõnel vanamoodsalt vulgaarne nagu Puhvelil, mõnel primitiivne lobisemine kirjandusest nagu Nagelmaal, mõnel keerukas ja oma vastuolulisust ning võimuiha halvasti maskeeriv nagu Liasel, Veidemannil ja Kaldal. Tohutus koguses tühjust. (Mõtlesin alguses, et panen siia kirja rea tsitaate, kuid loobusin siis: milleks lugejat asjata vihastada. Kes soovib, võib raamatukogust teose laenata ja lugeda nt lehekülgi 11—20, 120—148, 638—649 jne jne).

Aeg-ajalt tundub mulle, et siia ei saagi midagi parata. Eesti on Euroopa serval ja nii nagu kirjandusvoolude lained, nii jõuavad ka kirjandusuurimise meetodite lained siia madala raugenud virvena, jooksevad üksteisele selga ja tekitavad segase liivakeerise. Kuid samas tekib siiski lootust,

kui lugeda osi M. Mägra lugusid ja kõiki T. Liivi omi. Järsku muutub tekst selgeks, konkreetseks, arusaadavaks. Inimesel on midagi öelda ja teab, kuidas seda teha. Eriti kena oli lugeda Liivi, vist küll ka seepärast, et neis artiklites polnud enam tema varasemat kodukootud terminoloogiat ega veel tema viimase aja kaikakeelt.

Endine on meetod kirjanike analüüsimiseks. Kõik nende muutumised tuletatakse otse ühiskonnast, ohvrite ülesanne on olla oma aja peegel, ilma vaba tahteta, ilma sõltumatu sisemise muutumise võimeta. Uus on ehk see, et jälle on paha ühiskond süüdi kõigis kirjanike ebaõnnestumistes. Lias ei loobu Valtoni kaitsmisest eksistentsialismi eest isegi 20 aastat hiljem. Veidemann räägib nii O. Jõest kui O. Utist, et nad mõlemad näitasid 60. aastate lõpu konfliktsituatsioonides aina suuremat taipu ja tolerantsust produktiivse käitumisjoone leidmisel. Õige. Ainult et mulle tundub, et eesmärgid olid neil seejuures küll erinevad. Kui Jõe puhul oli selleks eesti kultuuri säilimine, siis Uti puhul oli sihiks nõukogude eesti oma, see veskihobune, kes pidi sammuma ümber marksismi ammendamatu kaevu ja sealt rahvale vett pumpama.

Mõnikord on mul hirmus kahju, et Paul-Eerik ütles kunagi oma 'kerge on hukka mõista, tarvis on mõista'. Ta vist ei teadnud sel ajal, kui raske on hukka mõista, ka siis, kui seda tõesti tarvis on.

Siiski annab see raamat võimaluse kõnelda ka ühest põhimõttelisest küsimusest. Nimelt eesti kirjanduse periodiseerimisest. Olen kord juba rääkinud sellest, et kassetipõlvega ei tule uut ajastut eesti kirjandusse, et alles 60. aastate lõpus algab modernismi arglik tulemine. EKA V-2 näitab seda enam kui selgelt.

Võtame luule. Nii Paul-Eerik T. Liivi sõnadega: esimestes kogudes avardub vormivõtete ala, suureneb kriitilisus, kuid luule on endiselt teatud moel retooriliselt korrastatud maailmapeegeldus. Alles «Lumevalgusest» peale tuleb luuletamine kui mõtlemisviis ja 70. aastatest püüe võtta elu kunstina. Sama murre käib ka näiteks läbi Ehini ja Kaplinski. Selgelt on näha, et 60. aastate teine pool, mida Adamsi ja vana usu järgi inflatsioonijaks on nimetatud, on tegelikult just uue luule tekkeaeg.

Proosa kohta aga piisab Liase vahepealkirjadest ülevaateartiklis: «Proosa 1960-ndate aastate algupoolel: dialektilise elu- ja inimesekäsituse avardumine ning uute kujutamishendite otsingud» ja «Proosa kvalitatiivne uuenedmine 1960-ndate aastate teisel poolel (. . .)». Niisiis: 60. aastate lõpus algab uus periood eesti kirjanduses. Vähemalt juhul, kui murret tahta märkida kirjanduse sisemistest, kunstilistest muutustest lähtudes.

Veel enam. Ka kassetipõlvkond pole midagi ühtset. Sellest on ennegi palju kõneldud, kuid vastsest raamatust tuleb asi eriti selgelt välja. Kui taas aluseks võtta kirjanduse kui kunsti muutumine, siis jaguneb kassetipõlv selgelt kahte ossa. Üks osa on see, kes tegelikult uueneb ja murrab läbi uuele kirjandusemõistmisele. Need on hiline Paul-Eerik, Ehin ja Kaplinski luules ning Unt, Valton, Vahing ja Saluri proosas. Nemad on modernismi eelvägi. Teised 60. aastatel tulnud aga jätkavad endiselt vanas vormis, jätkavad sot-

siaalkriitilist liini, nõukogude riigi piiridega maha märgitud piiride avardamist, kunstiliselt aga nende mallide tagasitoomist, mis eesti kirjanduses juba «Noor-Eestist» peale olemas olid. Nii kuulub see osa kirjanikest kokku eelmiste põlvkondadega (näiteks sellega, kelle eesotsas seisid U. Laht ja L. Promet). Muidugi on neil erinev elufilosoofia, erinev idoloogial, erinev radikaalsus. Mõned neist püüavad sotsialistliku ühiskonna piiridele, mõned aga astuvad neist piiridest külmalt üle. Kuid kunstiliselt jäävad nad kõik ühele poole piiri.

Ja kui vaadelda kirjanduse ajalugu sellisel moel, siis tuleks alustada sellest, et tõsta ringi peatükid selles raamatus. Seda võib igaüks mõttemänguks ise teha.

P. S. Ja kui ta seda teeb, siis tasuks ringi tõsta ka minu nimi, mis praegu millegipärast on sattunud vene kirjanduse kateedri ja J. Lotmani koolkonna auväärseesse seltskonda.

KALEIDOSKOOP

HANNES VARBLANE

Vabadussamba vari üle Atlandi

*How ya gonna keep 'em down on the farm
once they've seen Paree⁺*

USA on kummaline maa. Kummalised on ka ta kirjanikud. Vähemalt Euroopa mallidest on nad nihkes. Ei inglise, ei prantsuse, ei saksa, ei šveitsi, ei islandi kirjanikel pole veres sellist isamaalt põgenemise püüdu kui nende Ameerika sulevendadel. On olnud üksikjuhte, suuremaid sündesütle, on olemas ka terveid pagulaskirjandusi. Ühe kulgemise kõrval oleme ise üles kasvand ning võib-olla alles nüüd hakkame aduma, mida Ristikivi võis mõelda&tunda kirjutades: «...Sest teie ei tea, ei tunne mu isamaatust.» Ent poliitilistest&majandussundidest sündind kultuuricksiilid nagu ka tahtlik siseemigratsioon on midagi muud kui USA kirjanike hulgas juba kaks sajandit laialt levinud nähtus — vabatahtlik ekspatriantlus. On see rahvuslik omapära või kunstiliste, esteetiliste ning ideoloogiliste probleemide lahendamise eriline vorm? Ei tea, ei tea. Ent juba USA rahvuskirjanduse tekkeperioodil olid suhted Ameerika ning Euroopa kirjanduse vahel kergelt õeldes kummalised. Washington Irving lõi Euroopas omal ajal läbi vaid tänu sellele, et teda peeti inglise kirjanikuks. Teada saades, et tegemist hoopistükkis ameeriklasega, uudistati teda kui metslast, kes esmakordselt on sule kätte võtnud, selle asemel et see oma peachesse torgata. Lõplikult pole neid suhteid selgeks räägitud senini.

Miks pageti? Miks just Vanasse Maailma? Pole vist mõtet rääkida ameerika kultuuriloo lühikesest kestusest võrreldes Euroopa tuhandeaastaste kultuuridega. Veelgi totram oleks jutlustada kirjanike protestist roiskuva kapitalismi vastu. Mõtisklegem parem ühest Ameerika demokraatia eripärast, tema vaimust, mis annab üksikisikule initsiatiivi ning mingil määral lausa sunnib teda end vastandama riiklikele ning teistelegi institutsioonidele. Ei maksa ka unustada, et nii ajaloolisest kui ka isiklikust aspektist vaadatuna on eri kirjanikel olnud vägagi erinevad põgenemispõhjused ning ajendid.

USA rahvuslik kirjandus sündis ühelt poolt

⁺«Kuidas hoida neid kinni fannis, kui nad on näinud Pariisi» (20. aastate ameerika popululust).

vastuseisust Euroopa, eriti inglise kirjandusele, teisalt mängis Euroopa kultuuritraditsioon märkimisväärset osa selle kirjanduse tekkes&arengus. Palveränd Euroopasse oli Ameerika kunstiniimese kujunemisprotsessi lahutamatu osa, see oli niisama kohustuslik kui musulmanile minek Mekka.

Vaatleme ameerika kirjanike pagendussaagat kronoloogilises järjepidevuses. Selle saaga «pinnavirvendusperioodiks» võib pidada ajajärku kodusõja lõpuni, mil Euroopasse asumine polnud veel massiline ning kultuurikolooniat selle sõna tõelises tähenduses seal veel polnud tekkinud. (Ehkki Nathaniel Hawthorne avastas oma esimesel Itaalia-väisangul 1858. aastal Roomas ning Firenze väikesearvulised kunstnikekogumid, mida kirjeldas oma viimases romaanis «Marmorfaun» (*The Marble Faun*.) See «pinnavirvendusperiood» ongi seotud eelkõige Hawthorne'i ning Washington Irvingu nimega, mõõda ei saa minna ka James Fenimore Cooperist ja Henry Wardsworth Longfellow'st.

18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul oli kunstiniimeste pikaajalisem lahkumine USAst rohkem pealesunnitud kui vabatahtlik samm ning elu väljaspool kujunevat natsiooni vaid süvendas kirjanike patriotismi. Ka ei seganud Washington Irvingu kokku ligi kahekümneaastased Euroopaväisangud (1815—32, 1842—46), mille eesmärgiks oli stivenemine Vana Maailma (Hispaania, Inglise, Saksa) kultuuriväärtustesse, tal USAsse naasmise järel sukulendumast päritolumaa pulbitsevasse ellu. Ka Cooper jäi USAle ustavaks, ent tema Euroopa-reis 1826—33 seadis ta ootamatute probleemide ette ning kõrvuti kõikuva usuga Ameerika demokraatiasse ilmuvad tema teostesse nostalgilised noodid Vanast Maailmast. Longfellow'st tegid tema neli reisi küll Euroopa kultuuri kummardaja, ent veel mitte Ühendriikidest lahkulööja, ehkki kodus Cambridge'is ehitas nooruke professor endale itaalia stiilis villa täpse koopia ning lõi koduses ringis täieliku Heidelbergi-õhkkonna. 1850. aastal ilmub Hawthorne'i «Tulipunane kirjatäht», millele järgmistel aastatel lisanduvad «Seitsme viiluga maja» (*The House of the Seven Gables*) ja «Blithedaile» (*The Blithedaile Romance*), ning 1853, viiekskümmeselt, suundub kuulsuse tipul trooniv kirjanik konsuliks Liverpooli, hiljem Itaaliasse. Seal naastes ei leia ta enam hingerahu, sest USA on tema arvates küll

paslik koht kenade ideede käivitamiseks, ei elamiseks. Emersoni, kes vihaseks urisedes aiva korutas: «Itaalia on vaid rokokoostilis mänguasi», ta ei uskunud ning halas, et Ameerikas polevat millestki kirjutada. Itaalia ideaalmaastike elfe&faune Uus-Inglismaal tõesti polnud, ent on väga küsitav, kas «Marmorfaun» oma kunstiväärtuselt ikka «Tulipunase kirjatähe» tasemele küünib.

Seega probleem «Ameerika või Euroopa?» tekkis USA kirjanduses üsna varakult ning algul lahendati see Isamaa kasuks, ent mida edasi, seda suuremate kõhklustega. Töelistele ekspatriantidele oli kasvupind aga valmis küntud. Tuli veel vaid seeme mulda visata ning üks 1861. aastal puhkenud Ameerika kodusõda oligi ju üks suur seemendamise selle sõna igas mõttes.

Sectõttu võib ka 19. sajandi viimast, kodusõjajärgset veerandit pidada ameerika kirjanduse pagendussaaiga esimeseks arvestatavaks ajajärguks ning selle võtmekujuks muidugi Henry Jamesi, kes viis oma lahkulöömise Ühendriikidest loogilise lõpuni — asus Euroopasse alaliselt elama ning astus ka Briti kodakondsusse. James asus Inglismaale 1875. aastal, pärast suuri kahtlusi&kõhklusid. Väisas seejärel mitmel korral USA-d, ent naasis iga kord, ning karta on — jäänuks ta Ühendriikidesse, piinelnuks ta veelgi enam. Mõnes mõttes on ta tõeline piirasukas, ainult et mitte teel Läände nagu Naty Bumppo, vaid loovimas Uue ning Vana Maailma vahel laiuval mõtteatlandil.

Ameeriklased peavad teda ameerika kirjanikuks, inglased enesestmõistetavalt briti kirjanikuks. Põhjendusi oma elukohavahetusele otsib James pidevalt. Osa neist on arvestatavad, osa alakirjutanu jaoks raskesti mõistetavad. Henry Jamesi arutlust, et USA-s elab kirjanik isolatsioonis ning on määratud, erinevalt Vana Maailma kirjanduskeskkonnast, üksindusele ning et see mõjuvat pärssivalt tema loomepotentsiaalile, ei saa küll väga tõsiselt võtta. Iga kirjaniku üks kõige arvestatavamaid töövahendeid on ju üksindus. Ent ülendada James, nagu seda omal ajal tehti, Ühendriikide Briti kroonile tagastajate eestõliliseks oli täiesti absurd. Muidugi ei võinud kirjanik ette näha, et saabub aeg, mil tema kallis sünnimaa võib mitte ainult et toota kultuuri, vaid seda ka Vanast Maailmast piiramatult kokku osta. Või mine sa tea. Võib-olla just seda ta ette nägigi. Peale kõige muu oli Jamesil Euroopa traditsiooni loomingukselst vaja, sest psühholoogilise realismi esindajana oli tal seal enam kaasvõitlejaid kui

USA-s ning võib-olla seda ta pidaski silmas, rääkides oma üksindusest Ühendriikides. Ent kui lugeda Jamesi Turgenevi-ülistusi, siis meenub tahtmatult ka Dostojevski kohtumine Turgeneviga Baden-Badenis. Suur sõnataidur eksiilis suhtus Venemaasse üpris ükskõikselt, võiks öelda isegi külmalt. Mängupõrguid külastama tulnud Suur-mängur omakorda rääkis talle oma soovist hankida kuskilt teleskoop jälgimaks, mis kodumaal käsil. Turgenev naeratas. Dostojevski leidis, et Turgenevi viimane raamat pole just suurem asi. Turgenev naeratas. Fjodor Mihhailovitš viis jutu sellele, millised tõbrastund rõõvlid on sakslased, ning siis hakkas Turgenev, nagu raevust valge, kriiskama, et teda on isiklikult solvatud, et ta on Baden-Badenisse asunud lõplikult, et ta ei pea ennast enam venelaseks, vaid sakslaseks, ning et ta on selle üle uhke. Eks ta ole.

Kuidas elamine Euroopas Jamesi loomingule mõjus, on vaieldav. Ent tõelise pioneerihingega Henry James oli see, kes esimesena USA kirjanikest julges astuda selle pika sammu, mis rebis katki kodakondsuse nabaväädi ning andis talle selle kibeda kahe teraga vabaduse, millela tõelist vabadust pole olemas. Tõsi, matta käskis ta end Ameerika mulda. Jamesi järel tulid üle Atlandi ning jäid juba teised, näiteks Edith Warthon. Seda esimest lainet iseloomustab küll veel kõhklus, püüdnud minnes tagasi vaadata, ent ka julgus, uue kogemuse otsingu julgus. Muide James ise arvas, et tema ratsukäik on kohane vaid tema loojanatuurile ning ei kutsunud kedagi seda järgima.

Ent ajalool on omad mängud ning teine ekspatriantide laine, mis hõlmab 20. sajandi kaht esikümnet, oli juba tunduvalt arvukam. Nemad enam ei kõhkle. Neil on eelkäijad, mitmed variandid on läbi mängitud ning lahkumine pole neile eludraama. Nemad peavad oma valikut ainuõigeks ning kutsuvad endile järgnema. See laine on paljuski seotud ameerika varase modernismi arenguga — kui ikka kõiki neid kirjanikke, kellest juttu tuleb, selle kaunikhoolalisse kollektiivkõbarale alla püüda õnnestub.

1903. aastal asub Pariisi Gertrude Stein, 1908 lahku USAst Ezra Pound, T.S. Eliot jääb lõplikult Vanasse Maailma 1914. Paar aastat varem on Euroopasse sõitnud üks Elioti Harvardi-õppejõude George Santayana. (Elioti õpinguist Harvardis ning ka Santayana-st on lugeda Oxfordi elulugude-sarjas ilmunud Lyndall Gordoni raamatust «Eliot's Early Years».) Santayana oli sündinud Madridis ning erinevalt teistest tal erilisi probleeme polnud. Ta väitis, et oli USA-s vaid pa-

genduses ning et tema tõeline kodumaa on Euroopa. Eliot omakorda leidis, et ekspatriantlus ongi üks 20. sajandi põhitendentse. Mitte kunagi varem polevat kunstnikul ja mõtlejal olnud nõnda karjuvat vajadust väljuda oma sünnimaa ning tal- le antud aja piirest kui alanud sündimil. Põhjendas ta seda läänemaailma üha süveneva ühtlustumise- ga. Kirjanikke ei tohtivat tema arvates ühendada mitte niivõrd rass või rahvus kuivõrd keel. Inglis- keelsena oli tal seda muidugi hea väita, kuigi ma pole päris kindel, kas Eliotti või ka Joyce'i võib täie veendumusega vaid «inglisekeelseiks kirjani- keks» lugeda. Igatahes tänapäeva Euroopas on kirjanikele üheks tõsiseks huviobjektiks just mit- mekeelsusest johtuv probleemipundar. Ezra Pound oli sellest lainest kõige vihasemalt hääles- tatud kaitsma&propageerima õigust vabatahtliku- le eksilile. Kaua otsib ta endale asukohamaad, kuni lõpuks, erinevalt Eliotist, kes kinnitas kanda Inglismaa akadeemilistes ringkonnas, asub elama Itaalia kuurortlinna Rapallosse. Taas erinevalt Eliotist, kes kõigiti püüdis sulanduda uude kesk- konda, jäi Pound elu lõpuni USA patrioodiks, ent pidas elu välismaal ainsaks võimaluseks kaista ameerika kultuuri allakäigu eest. Gertrude Steini arvates oli ekspatriantlus globaalne ning igaviku- line nähtus, seda eriti kirjanikule, kel olevat alati kaks kodumaa, sünnimaa ning unistuslik eluko- hamaa, kus ta aga ka tegelikkuses elab. Et kirja- nik evib intensiivset siseelu, siis olevat väga har- vad need juhud, mil sünnimaa ning unistuslik elukohamaa ühtivad. Ent sünnimaa jääb sünni- maaks ning ka pärast neljakümneaastast Amერი- kast eemalolekut võis kirjandusmatroon välkuvi silmi väita: «Kuidas te julgete mind ekspatrian- diks nimetada. Ma olen rohkem ameeriklane kui teie.»

Kolmas ameerika kirjanike sissetung Vanasse Maailma algas I maailmasõja lõpul ning tingli- kult tuleks seda küll tituleerida «üheksandaks lai- neks», sest see oli juba enam kui massiline. Vä- gagi loetava, ent ka huvitavat teavet sisaldava raamatu selle sõjajärgse kümnendi ekspatrianti- dest on kirjutanud Malcolm Cowley, pealkirjaks «Exile's return». Kuulunud ka ise sellesse laines- se, annab ta adekvaatse&emotsionaalse pildi toi- munust seestpoolt. No ja muidugi on olemas He- mingway «Pidu sinus eneses», samuti nagu «Ja päike tõuseb» ning Gertrude Steini «Alice B. Toklase autobiograafia» (eesti k-s LR 1985, nr 35—38). Väga hea on ka Tony Allani rohke pil- dimaterjaliga «Lumma aastad: Pariis 1919—40» (*The Glamour Years: Paris 1919—40*).

Üldiselt seostatakse seda lainet «kadunud su- gupõlvega». Mõneti on see nii, mõneti mitte. Ent levinuim skeem jõudmaks Pariisi, mis tolleks ajaks oli muutund ameerika kirjandusemigra- tsiooni peakorteriks, oli noortel tõesti järgmine: sündinud 1891—1895 vahel, üpris tihti keskklas- si perekonnas Kesk-Läänes (Hemingway näiteks Illinoisis), kolledž või boheemlus, kirjanduslikud või toimetustöökatsesused, tihtipeale Greenwich Village, sõda (sageli ambulantsiteenistuses), naasmine USAsse, kohanematus kodupaigas&kodumaal, püüd leida talutavamat kultuurikeskkon- da Euroopas, sõbrannad järele. Pariisis ootasid neid eelkäijad: Stein, Pound, Sylvia Beach (pas- toritütär, kellest sai 20. sajandi tühe taunituima romaani, Joyce'i «Ulyssese» ämmaemand) jt. Ka- hekümnendail aastail lisandusid neile siis säära- sed esinduslikud nimed nagu Ernest Hemingway, Francis Scott Fitzgerald, John Dos Passos, Sher- wood Anderson, Hart Crane, Archibald Mac- Leish, E.E. Cummings, Malcolm Cowley, Harry Crosby, Ernst Walsh, Kay Boyle jpt.

Sõidupõhjusi oli mitmeid. Sõja ajal oli tühe aasta jooksul Atlandi ületanud ligi miljon amee- riklast. London, Brüssel, Madrid, Rooma, Viin etc polnudki enam nii lootusetult kauged unelma- telinnad. Aga eriti Pariis. Pariisi eest oldi võidel- nud ning sinna naasti. Pealegi raevutses Ameerika «kuiv seadus», millest Euroopas, vähemalt Lääne-Euroopas, polnud tol ajal nagu praegugi keegi undki näinud. Armastuski oli seal isene- sestmõistetavam, odavam ning kättesaadavam. Noored aga on alati meelelisi vabadusi hagenud. Tähtis asjaolu oli seegi, et kogu elu sõjajärgses Euroopas oli odav. Võimutses inflatsioon ning dollari eest sai kõike. Sama olukord, mis meil siin Eestis selle loo kirjutamise ajal. Ent see polnud peapõhjus. Sõitsid ikkagi eelkõige need, kel oli vaja keskkonda, kus areneda. Ja ei sõidetud enam ka mitte niivõrd minevikuväärtusi kui mõttekaas- lasi otsima.

Nii mõnedki tõsised kirjanikud või kirjanikuks pürgijad, nähes, et nad kuuluvad juba üksnes Ameerikale, naasid. William Faulkner oma rän- nuaastail või, nagu ta ise neid nimetab, «vaga- bundiaastail», kulges 1925. aasta juulist detsemb- rini marsruudil Genua-Rapallo-Genf-Pariis-Lon- don-Kent-Pariis-Cherbourg. Pidi jääma Euroopas- se kaheks aastaks, ent tegelikult asus tagasiteele USAsse vähem kui poole aasta pärast. Ei kontak- teerunud kirjanikega, ehkki Rapallos oli võimalus väisata Poundi ning Pariisis tutvuda Joyce'iga. Inglismaalgi huvitus rohkem Kentis paiknevatest,

talle nii müütilis-armsa RAFi (Kuninglikud Õhujõud) baasidest kui millestki muust. Kontinendil esines inglase, sest ei suutnud taluda olukorda, kus iga Ameerika turist võis astuda ükskõik millise kohaliku elaniku elamusse, põrandale sülitada, siis dollari visata ning lahkuda. Kahjuks meelitas inflatsioon kõige rohkem just sääraseid *valutaschweine*'sid Euroopa jõeorgudesse, tasandikele, mägedesse, eriti muidugi küladesse&linnadesse. Neil, kes tulid Euroopasse õppima, kunstnikuks või kirjanikuks saama, olid teised huvid. Seda näitab seegi, et põhiliselt koonduisid nad Pariisi, kus valuutakurs polnud sugugi kõige soodsam. Ent siiski suhteliselt soodne, et odavamalt kui Ühendriikides kirjastada ja välja anda neile kirjanduslikuks dialoogiks ja arenguks nii vajalike väikeajakirju. Kahekümnendail ilmus tohutu hulk ekspatriantide väljaandeid: *Transiion*, *Gargoyle*, *Broom*, *Seccession*, *The Transatlantic Review*, *This Quarter*, *Tambour*, *The Little Review*, *Exiles* jt. Pole siis imestada, et noored, asudes Vabadussamba varjust teele Töötatud Linna poole, jätsid sõpradega hüvasti umbes selliselt: «Nägudeni Vasakul Kaldal. Joon seal su terviseks burgunderit ning suudlen kõiki keni plikasid ka sinu poolt. Sellest maast siin on mul kõrini. Sõidan siit ära ning kirjutun seal ühe kuradima hea raamatu.»

Elasid nad ju Euroopaski kindlate kogukondadena, emamaad unustamata. Märkimisväärne on tõik, et paljudel ameerika kunstnikel&kirjanikel olid küll prantslannadest või teistest rahvustest armukesed, ent väga vähe muulastest sõpru. Nii et lõppude lõpuks võib ikkagi väita, et «kadunud sugupõlve» ajud voolasid Vanasse Maailma selleks, et mediteerida seal Ameerikast ja jääda seal läbi ameeriklasteks. Ent ühel päeval sai aeg tõesti tümber ning Euroopa linnad lakkasid ka «kadunud sugupõlvele» olemast vaimsed&füüsilised kodud. Selle kibeda, ent ometi nii rikastava kogemuse on sõnastanud Robert McAlmon järgmiselt: «Ma tean liiga hästi, et Pariis on libu ning libudesse ei tohi armuda, eriti siis kui nende libude halastamatusse ruumub oidu, kujutlusvõimet, kogemusi ning peale kõige selle veel teatud traditsiooni.» Kogemus on kogemus, ja ei maksa unustada ka sõnu Hemingway Pariisi-raamatust, mis kinnitavad, et kõik, mis on tõeliselt halb, saab alguse süütusest... Kahekümnendate aastate buum lõpeb, sest paljudel saab õpiaeg läbi, paljud langetavad rivist välja küll enesetappude (Hart Crane,

Harry Crosby), küll letaalsete haiguste tõttu (Ernst Walsh), paljud pöörduvad tagasi lihtsalt sellepärast, et Euroopa pole enam see, mis ta oli, nemad pole need, kes nad olid, ning Ameerikas endas on neil üha rohkem ja rohkem, mida teha.

Uute ekspatriantide ajastul, mis algab kolmekümnendatel ja millest edasi on olukorra hämustumise tõttu periodiseerida raske, võib jälgida vaid Euroopa-väljarände vähenemist. Natsismi-ohu kasvades lahkub Thomas Wolfe, kes muidu olevat end Münchenis paremini tundnud kui kodus Põhja-Carolinas. Kauem peab vastu 1930. aastal Pariisi jõudnud Henry Miller, kelle kohta on väidetud, et ta on Pariisist paremini kirjutanud kui keegi teine, prantsuse kirjanikud kaasa arvatud. Sõja puhkedes on temagi sunnitud lahkuma ning Kalifornias Big Suris uute põlvkondade hüvanguks mentorimantli selga tõmbama. Oma Pariisi-kogemuse jäädvustas Henry Miller raamatus «Tropic of Cancer», mis nägi ilmavalgust esmakordselt just selles kastanite linnas; mis USAs keelustati ning mida ameerika sõdurid 1944. aastal Pariisis kokku ostsid. Ezra Pound on selle teose kohta öelnud: «Siin on üks rõve raamat, mida tasub lugeda.» Milleri Euroopa-elust on lugeda ka tema kirjades Anais Ninile, samuti raamatutest: Robert Fergusson, «Henry Miller: A Life»; Henry Miller, «Letters to Emil»; Robert Snyder, «This is Henry, Henry Miller from Brooklyn». Milleri sõnul ei tulnud nemad Pariisi mitte niivõrd õppima kui koguma jultumust, et naasta siis Ühendriikidesse kui «Mayfloweri» *Pilgrim Fathers*.

Ehkki ka viimasel poolsajandil on nii mõnigi USA kirjanik lühemat või pikemat aega Euroopas eland (James Baldwin, Irwin Shaw, William Styron jt), väisanguist rääkimata, on kõiges selles juba vähe võrreldavat kunagise ekspatriantluse kõrgajaga. Vahepeal käis põhiliselt Euroopa kultuur USAs kogemusi omandamas. Nüüdset olukorda võib iseloomustada kui vastastikust, küllalt stabiilset kultuurivahetust. Ameerika massikultuuri pealetungist ma siin nii hirmunult, kui meil tavaks on saanud, ei räägi. Massikultuur nagu kõrgkultuuri on olemas igas kultuuris. Oma asi, mille valid. Mind lohutab siinjuures üks kusagilt meelde jäänud tõdemus: tegelikult on jänkid ikka veel ühe jalaga 19. sajandis. Mulle see sajand meeldib.

Nõukogude Liidu varjust vabanemine on sünnitanud Soomes peaaegu et glasnosti. Euroopa Ühendus, mille mainimisegi president veel pool aastat tagasi ära keelas, on nüüd kõneaine number üks. Vaatamata sellele et Euroopa pooldajad räägivad majanduslikest motiividest, mille tegelikku olemust pole veel siiani suudetud veenvalt arvudes tõestada, peitub kogu poleemika taga suur ja soomlaste jaoks väga oluline teade maailmale: me ei kuulu itta, me oleme eurooplased.

Noorem linnastunud intelligents peab end enesestmõistetavalt Euroopasse kuuluvaks ja igatseb taga Kesk-Euroopa kohvikultuuri ja selle intellektuaalseid vestlusi — vastukaalaks soome traditsioonilisele tõhusale ja sõnatule pilditujoomisele. Põllu- ja metsamehed, samuti vanem põlvkond on ettevaatlikumad, kardavad kõike võõrast ja ennekõike majanduslikku krahhi konkurentsias odava Lõuna-Euroopaga. Sõda näinud ja Kekkose ajal elanud inimestes on vihaga segatud Venemaa-kartus vist küll nii sügaval, et nad ei saa sellest kunagi lahti ning mis tahes Läänega ühinemise katsed on nende meelest pühadusetootus. Neid kammitseb hulk müütilisi kujutelmi alates rafineeritud Euroopast ja soomlaste madalast enesetunnetusest kuni muidugi üle kõige laiuva Venemaani. On kostnud vastuhääli nooremale intelligentsile, et need võrdlevad inglise professorit soome talupojaga ja tahavad, et viimane esimeselt šnitti võtaks. Noorem tööliklass ühineks ilmselt kohe kui võimalik USAga, saades sel juhul automaatselt ameeriklasteks; lisatingimus nende poolt on muidugi see, et Ameerika neegrid ei pääseks üle Soome piiri. Esa Saarinen on avaldanud mõtte, et Soome peaks ühinema SRÜga: see oleks nagu ühteheitmine oma vanaisaga ja see akt sisaldaks tohutut dünaamilist energiat.

Igatahes on Soome parlament nüüd otsustanud ja viinud taotluse EÜga ühinemiseks Brüsselisse. Liisk langes tegelikult siis, kui Mauno Koivisto pärast tavapäraselt pikka vaikimist lausis oma otustava sõna. Pärast seda toimunud protestiaktisioonid on toiminud pigem auruventiilidena, või siis võtnud rahvapeo vormi nagu põllumeeste leinalõkked, kus õhtu saabudes rõõmsalt vorsti küpsutati. Omajagu koomikat kogu toimunud arutellu on lisanud kristlike demokraatide esindaja, arengumaade ja alkoholinistri Toimi Kankaanne-

mi kuju, kelle vaimusilmas EÜ on lausa ilmutusraamatu metsaline. Julge tükiga sai hakkama tuntud pinnalpüüja Paavo Väyrynen, kes paar päeva tagasi ennustas isegi Soome liitumist NATOga, tehes muidugi kiiresti mõõnduse, et see toimub alles pärast Venemaa võimalikku ühinemist NATOga.

Euroopaga ühinemise perspektiiv on pannud muretsema naisõiguslased, keda esindab valitsuses kaitseminister Elisabet Rehn kui võrdõigussõnakuu komitee esinaine. Nimelt on Soome ja üldse Põhjamaade naiste sotsiaalne seisund võrratult parem kui Kesk-Euroopas. See puudutab eriti igasuguseid lapsehoolduspuhkusi ja rahasid ning õiguslikku seisundit näiteks tööturul.

Kultuurinimesed kardavad, et EÜga ühinemine toob kaasa Soome ainukordse toetus- ja abirahade süsteemi lagunemise. Kuskil mujal maailmas ei tunta sellist raamatukogude ja igasuguste kultuuriklubide finantseerimist ega näiteks kirjaniike 15 aasta pikkusi stipendiume. Teravamad kriitikud on isegi võrrelnud Soome kultuuri DDRi spordiga, ainult et tulemused olevat kehvemad. Kõige rohkem on nüüdse «lama» ajal nautuda saanud tippkultuuri toetamine, eriti mitmed süvamuusika üritused, mis ennast ära ei tasu. Õnneks esialgu takistab noore kultuuri auahnus märkimisväärseid kokkuhoiuaktsioone. Viimase aja mõjusamatest kultuurisündmustest tuleb nimetada Aulis Sallise ooperi «Kullervo» esietendust Los Angeleses, mis omandas lausa sümbolised mõõtmed, eriti pärast seda, kui «Helsingin Sanomate» tige, aga asjatundlik muusikakriitik Seppo Heikinheimo üsna kurjalt etendust arvustas. Vastukajades sai Heikinheimo peaaegu et rahvareeturi maine.

Kõige rohkem toimub Soomes praegu kujutava kunsti vallas, vähemalt kõidab see enim valikuse tähelepanu. Muidu nii mugavad soomlased seisavad Ateneumi ees järjekorras. Nad trotsivad märtsikuist ilma, et vaadata Helene Schjerfbecki (1862–1946) ülevaatenäitust. Seda soomerootsi kunstnikku peetakse Soome üheks kallimaks ja kuulsamaks. Tema tee rahva sekka on aga olnud okkiline — olgu siin põhjuseks siis tema rahvus, sugu või intiimne ainevald. Seni on tema kõige suurem näitus olnud Stockholmis, nüüd tundub aga, et ka Soomes on aeg selle suure naisüksiklase jaoks küps. Nais- ja intiimtemaatikaga lööb laineid ka Chris af Enehjelm, noor soomerootsi kunstnik, kelle näitus «...och jag säg mig själv» («...ja ma nägin iseenast») Amos Anderssoni

Kunstimuuseumis põhjustas ajakirjanduses elava keskustelu. Ka Enchjelmi ekspressionistlikud, popkunsti sugemetega tööd maksavad hinghinda. Tema nimega seostatakse ka 1980. aastate lõpu n-õ rasvaste aastate kunstiostuubumi. Osavalt konjunktuuri ära kasutades tõstsid galeriid tema tööde hindu ja tegid temast kalli kunstniku. Muidugi võimaldas seda ka Enchjelmi värvikas persoon, kelle amplyaasse kuuluvad veel *happeningid* ja muidu vaba esinemine kunstielus.

Kõige põõrasem massiteabesensatsioon on aga kahtlemata Tom of Finland, kes seni oli tõepoolest siseemigrant Soome puritaanlikus ja tseenseeritud ühiskonnas ja tuttav üksnes homoseksualistide ringkonnale. Nüüd on see omal alal maailmakuulus kunstnik esile kerkinud ka Soomes. Avalikustamist alustas ajakiri «Image» umbes aasta tagasi, kui ilmus kunstiteadlase Kaj Kalini põhjalik käsitlus. Nüüdseks on toimunud personaalnäitus Helsingi Galeriis Pelinis, ameeriklase F. Valentine Hooveni sulest on ilmunud biograafia ja Ilppo Pohjola on teinud dokumentaalfilmi «Daddy and the Muscle Academy», mis sai ka Soome filmipremia Jussi. Elevust tekitasid Soome Televisiooni kultuurisaates «Etulyönti» näidatud katkendid filmist, saate toimetaja meelest oleks tsensuur need enne filmi avalikku demonstreerimist TV 2s tõenäoliselt kõrvaldanud. «Etulyönti» saateag on aga reedel poole seitsme paiku ja see mahub lastesaate ja kristliku hardushetke vahele ning ilmselt sattus saadet nägema ka publik, kellele see polnud mõeldud. Järgnes tige kirjade laviin ajalehtedesse ja televisiooni. Üsna põhjalikult arutleti ka, kas TOFi homo-porno-koomiks on kunst või mitte ja kas nad on üldist tähelepanu väärt. Ilmselt on TOFi avastamine seotud igasuguse marginaalse, mitteametliku kultuuri esiletõusuga kogu maailmas. Esindada vähemust on kunstnikule praegu lausa kohustuslik: et läbi lüüa, peab olema vähemusrahvusest, homo, naine või tegelema millegi ebaharilikuga

nagu näiteks kudumisguruna kuulsaks saanud ameerika mees Kaffe Fasset.

Tom of Finland on praegu ilmselt Soome kõige kuulsam kunstnik. Tema loodud on nn *macho-homo look*, mille kuulsamaid viljelejaid on näiteks hilisema aja Freddie Mercury või 80ndate aastate diskomuusika täht «Village People» — tursked, hästi treenitud, vuntsidega mehed, kelle riietus on segu sadamosohhistide rekvisiitidest ja sõjaväe vormiriietusest. Tomi mehed, nagu nad ennast ise nimetavad, peavad aus meeste vahelist solidaarsust, võimu valdkonda kuuluvaid rollimänge, sportlikke tseremooniaid. TOFi maailmaga tutvumine annab üldse päris värsket vaatenurga meeste maailmale, mille käivitav mehhanism võib olla näiteks peidetud homoseksuaalsus. Sõjaväeparaadid ja erinevad võimumängud paistavad meile siis hoopis teises valguses.

Soome kultuuriringkondades on vähemused nõnda siis moes. Seda on huvitav kõrvtutada Eestis praegu tajutavate püüdlustega õige, korraliku kultuuri järele. Võib-olla on asi selles, et kogu eesti kultuur on olnud nagu alternatiivkultuur, mis on kandnud grupi-identiteeti. Grupiks oleks Eesti puhul kogu rahvus, mille keelt ja vaimu on kultuur säilitanud ja milles on tugev protestimünt ametliku kultuuri vastu, end Eestile pealesuruva sovjeti vastu. Ametlik positiivne kultuur on siin veel kindlasti ausse tõusmas, nagu näitab ka rahvusliku protesti sümboli Hando Runneli pärgamine viimasel ajal. Kui eesti alternatiivkultuurist saab kroonukultuur ja keskkooli lõpukirjandi teemade hulgas on «Isamaavajadus», siis on aeg küps uute alternatiivkultuuride sünniks. Praegu ei kujuta ma küll ette, et keegi suudaks läbi lüüa rahvuslust kahtluse alla seadva teose või näiteks homocrootilise romaaniga. Rahva hukkamõistule lisaks ootaks autorit kindlasti ka kultuuriringkondade põlgus.

Märts 1992

Mis meil muud üle jääb, aastatuhande lõpp ju liginemas, ja selle eest ei päästa mitte miski, isegi mitte Eesti Vabariik. Aastatuhande lõpp on absoluutne kategooria, mis tühistab kõik senised pingutused ja õhkõrnad lootused paremale tulevikule. Ega me seda endale päriselt teadvusta, elame pigem mingis hämaras eelaimuses, tajudes sõõrmeis kõdunemise hörku hõngu ja püüdes eetriraginast võõrkeelseid sõnumeid apokalüptilistest katastroofidest.

Mis ilus sõna apokalüpsis! Algselt tähendas see «katte äratõmbamist», ilmutusraamatu mõiste tuli hiljem, kristlikus traditsioonis. Aga üks ole ilmutuski hetk, kui kae langeb silmilt ja universumi varjatuimad saladused eesriide tagant nähtavale poevad. Aegajalt näeme neid praegugi. UFOd tiirutavad Eestimaa taevas umbes niisama enesekindlalt kui okupatsiooniarmee sõjalennukidki, ja kas mitte Viljandis ei sündinud koerapeaga laps, ja kusagil Sommerlingi lauda taga on maalapike, kus kõik kellad silmapilk seisma jäävad, ja naabri-Gustav ei saanud üksipäev enam üle oma kõõgi läve astuda, sest nähtamatu joon oli ees. Lisaks käivad kord kuus uksekella helistamas «Jehoova tunnistajad», kes tõsiselt teatavad, et «nüüd ta tuleb kindlasti», neil on koguni pildiraamatud kaassas, kus maailmalõpujärene elu on üles joonistatud. Pildid on ilusad, välismaal trükitud; eriti sügava mulje jätavad mulle viinamarjad, mis on maalitud lausa vihastamapanevalt naturaalselt, muudkui võta ja söö.

Aga viinamarjad on esialgu veel hapud, tegelek maailmalõpuootus pole veel päriselt lahti läinud. Veel on aega, eesriie alles õõtsub pisut tõmbetuules, veel ei veikle draakonid taevalaotuses, veel ei jäta kaupmehed oma kaubahoove ega põgene kloostrisse, ei jäta ka talumehed oma lehmi ega lambaid saatuse hooleks, vaid küsivad hoopis piimahinda juurde, veel ei varise kirikud ega värise maa.

Et see kõik lähema kümne aasta jooksul juhtub, on meile õpetanud Euroopa ajalugu, kus maailmalõpu-ootamine on teravalt päevakorral iga saja aasta takka, tuhande aasta takka veel eriti. Üks ameerika ajaloolane kirjutas 1857. aastal, et nüüd ei suuda keegi ette kujutada õudust, mis valitses kristlikus maailmas 1000. aasta eel. 18.

sajandi šoti ajaloolane William Robertson jutustab: «Hirm haaras inimkonda; paljud loobusid varendusest, jätsid maha sõbrad ja kodakondsed ning tõttasid töötatud maale, kus, nagu neile tundus, pidi varsti ilmuma Kristus ja hakkama kohut mõistma.» 31. detsembril 999 kogunenud kristlased Gibraltarist kuni Balti mere rannikuni, Roomast Jeruusalemmi pühakodadesse ja oodanud kellade kõmiseses hingevärinal viimsepäeva algust. Inimesed loobunud võlgade tagasinõudmisest, andnud üksteisele patud andeks, vangid päästetud vabaks. Ühesõnaga — Euroopat tabanud massipsühhoos, mille jäljed ulatuvad meie päevini.

Ent USA ajaloolane Hillel Schwartz väidab, et midagi niisugust pole iial aset leidnud, kõik see on hilisem väljamõeldis, legend, mida ajalooos nii sageli ette tuleb.* (Meenub, Leo Metsar kõneles kord, et tšehhid olla üks raamat, teatmeteose moodi, kus lükatakse ümber terve hulk argiteadvusse kinnistunud ajaloolegende: umbes nõnda, et Bastille'd tegelikult ei vallutatudki jne. Miks pole seda meilegi tõlgitud? Ja kui tõlgitakse, kas parandaks see meie ajalooteadvust?) H. Schwartz jälgib selle legendi arengut läbi sajandite.

Ta toob näiteks 1516. aastal surnud saksa abee Johannes Trithemi «Annales Hirsaugiensense», kus abee kirjutas maavärinast ja kohutavast komeedist, mida 1000. aastal oodatud, ent ei maini sõnagagi paanikat, mis oleks inimesi vallanud. Paanika kirjelduse lisanud teosele 1690. aastal mungad, kes annaale «toimetasi». Edasi kulgeb jälg eelmainitud William Robertsoni kaudu Prantsusmaale, 1830. aasta vabariiklasteni, kes arvasid, et Juulirevolutsioon, mis lõpetas endise režiimi, on võrreldav 1000. aastaga, mis tegi lõpu keskajale. 19. sajandi keskel tegeles 1000. aasta problemaatikaga Sorbonne'i professor Jules Michelet, äärmiselt populaarne ajaloolane, kelle minevikukäsitlused inspireerisid kirjutama sel teemal nii romaane kui koomilisi oopereid.

Ehkki Hillel Schwartzi sõnutsi olla legend paljude ajaloolaste töödes tänaseks paljastatud, kehtib ta sisuliselt ikka veel; nüüd pisut ümberpööratud kujul, mida kokkuvõtlikult võiks sõnastada umbes nõnda: oleme teada saanud, et 1000. aasta elsid inimesed üsna rahulikult üle, kuid see ei tähenda ju ometi, et võiksimis niisama rahulikult valmistada 2000ndaks! On juba ammu ennustatud, et sel aastal juhtub midagi erilist — suur sõda, religioosne taassünd või üleilmne katastroof. Isegi president Reagan kinnitas 1980ndatel aastatel: «Võimalik, et meie supupõlv saab Ar-

*Hillel Schwartz, «Sajandi lõpp», 1990

magedoni tunnistajaks.»

Kui sedasi arvavad presidendid, mis siis lihtinimesel üle jääb. Seda enam, et märgid on juba maas — hiljaaegu kukkus kokku sotsialistlik maailmasüsteem, mis ju küllap paljudelegi krahhi tähendas ja elu kuuendikul maakerast segamini löi; üks omaette apokalüpsisejünger ole ka Žirinovski, kes lubab küll Kuubalt lennukitega ustavaid sõdureid korda looma tuua, küll Baltikumi mingite tuuleveskite abil radioaktiivsete jäätmatega ära mürgitada. Igal aastatuhandel on oma hullud; aastal 1000 väitis keegi prantsuse talupoeg, et temasse on pugenud mesilasüllem, mis sundinud teda naist minema kihutama, krutsifikse purustama ja kirikumaksu tasumisest keelduma. Too talupoeg sõندانud koguni piiskopi endaga vaielda, hiljem aga uputanud ennast kaevu. Radioaktiivsusest ei teadnud ta õnneks midagi.

Sajandilõpu-hüsteeriat (muide, termin *fin de siècle* võeti kasutusele Prantsusmaal 1886) võiks katsuda seletada inimloomusega, mis ju aegajalt tahab endisele elule risti peale tõmmata, otsast alustada, teha kõike paremini ja targemini. On ju nõnda inimlik «alustada uut elu», enamasti pütatakse seda teha iga hariliku aasta 1. jaanuarilgi (olete kohanud kedagi, kes kavatseks hommikvõimlemisega algust teha tuleval kolmapäeval kell seitse õhtul?); uusaastaõöl esineb televisioonis tavaliselt riigi presidentki ja avaldab arvamist, et nüüdsest läheb elu märgatavalt paremaks, kuigi selleks kinnituseks pole enamasti mingit alust. Oleme tahtmatult kinni arvumaagia küljes, ja kui see esineb iga hariliku aasta alguses, mis siis veel sajandi või koguni aastatuhande lõpust rääkida, kui aastaarvus vahetuvad korraga kolm või koguni neli numbrit.

Ent Hillel Schwartz täheldab, et sajandilõpud pole siiani kaasa toonud mitte kui midagi erilist — kui neid neutraalse pilguga uurida — ja on seetõttu muutunud komöödiaks: inimesed on sajandilõpu iga kord õnnelikult üle elanud, ise selle üle äärmiselt imestades. Ta sõnastab koguni nõnda: sajandilõpp veab meid ninapidi — meid, kes me ise meelega laseme ennast ninapidi vedada. Me elame joovastavas ja ängistavas lõpu-ootuses, teisalt valdab meid taassünni ähmane eelaimus. Ühiskonna teadvus kahestub: 16. ja 17. sajandi lõpul ilmneb kahestumine kurja vaimuna, 18. sajandi lõpul teise «minana», 19. sajandi lõpul sekundaarse või vastanduva teadvusena, aga 20. sajandi lõpul mitmikisiksusena.

Sajandilõpu inimese arhetüübina esitab Hillel Schwartz Rooma paavsti Silvester II (troonil 999—1003). Teda kujutati inimesena, kes sõlmis lepingu kuradiga, et tungida matemaatika ja astronoomia saladustesse, ta oli must maag, astroloog ja nõid, kes kasutas araabia numbraid, astrolaabi ja teisi mustade jõudude atribuute. Ent paavstinime oli õpetatud munk endale valinud oma kauge eelkäija, Silvester I järgi, kelle valitsemisajal keiser Constantinus tunnistas ristiusu Rooma riigis lubatuks ja kellest oli saanud pühak. Just Silvester II olevat leiutanud mehhaanilise kella, mis tunde löi, ja jaganud sel kornel ajaloo kaheks — keskajaks ja nüüdisajaks. August Strindbergi sõnutsi oli Silvester keskaja kangelane, Frank de Graaf võrdleb teda aga Kaifasega, kuna ta oli segatud imperaator Otto III rituaalsesse tapmisse... Tema nime järgi on muide oma nime saanud Kesk-Euroopa uusaastaõö — *Silvesternacht*, aeg, mil kurjad vaimud möllavad.

Kellest saab teise aastatuhande lõpu Silvester? Missugune mehhaaniline kell teeb lõpu nüüdisajale? Inglise ulmekirjanik Arthur Clarke (hariduselt astrofüüsik) on koostanud tabeli, kus ennustab tulevikusaavutusi, ja aastasse 2000 on ta paigutanud planeetide koloniseerimise ning energia edastamise raadio teel. Esialgu pole kummastki kuulda, suure hädaga toodi taevast alla hoopis Nõukogude Liidu viimane kosmonaut, ja energia-vallas on tegemist pigem Sosnovõi Bori tüüpi tuumajaamade taltsutamisega, mis ähvardavad maailmalõpu meile lähemale tuua kui hädapärast tarvis. (Clarke'i tabel on küll koostatud mõnekümne aasta eest, kui terves maailmas valitses üleüldine tulevikueufooria; näiteks aastaks 2090 pakub Clarke mateeria edastamist, ülemaailmset aju ja surematust — aga see on juba järgmise aastatuhande lõpu probleem.)

Ent kulturooloogilise konstruktsioonina on *fin de siècle*'i legend ikkagi väga huvitav, ta levib sajandist sajandisse, pidevalt kumuleerudes, ta ei tunne rahvuspiire, teda võimendavad poliitikud ja kirjanikud, teadlased ja filmimehed, ja kuigi spetsialistid pütavad tõestada, et sajandilõppudel pole midagi iseäralikku juhtunud, ei saa neid võtta tõsiselt: kui üheksal korral on maailm püsima jäänud, ei tähenda see ju ometi, et nõnda sünnib ka kümnendal korral. Ütleb ju eesti vanasõnagi: üheksa korda mõõda ja üks kord lõika.

Vähem kui kaheksa aasta pärast saab kõik (järjekordselt) selgeks.

VIGADE PARANDUS

Nr 1/1992

Edward Saidi käsitluse «Orientalistika kriis» tõlkes on lk 61 (joonealune märkus 2. veerus, alt 13. rida) trükitud «zotoastrism», p.o «zoroastrism»; lk 63 1. veeru alt 31. reas: «Eblis», p.o «Iblis».

Trükiread on vahetusse läinud Hannes Varblase kirjatöös «Unenäoselitaja Milorad Pavic» — lk 93 2. veeru alt 16.—13. rida tuleb seal lugeda järgmiselt:

«Joyce'ist siinkohal ei tahakski enam rääkida, aga paratamatult peab. Soovis ju tema, et lugejad pühendaksid kogu oma ülejäänud elu tema poolt kirjutatu süvauuringule.»

Nr 3/1992

Toimetuse süül on kurbi äpardusi juhtund Johannes Semperi luuletuste taastrüken.

Avaluuletuse viimane värss tuleks lugeda järgmiselt:

Olen üks antropofaag. Piinab mind piirita nälg.

Lk 36 esimese luuletuse pealkiri p. o. «Pierrot kõlgub õhun». Vastavalt «kõigub» *pro* «kõlgub» p. o. ka 5. ja 6. värsis. Luuletuse «Ma olen 15 filosoofilist süsteemi» 7. värss p. o.:

filosoofiliste maskidega iga liiki).

Sama luuletuse viimase nelikvärsi palume asendada niisugusega:

Nälginuna piiluvad kõik oma ette:

õrritavad «asjad iseendan», kalad.

Äkki: sulpsti! Sukeldand kõik vette.

Vee pääl ainult sabadega jalad.

(Numbris trükitu on sattunud sinna eksikombel Semperi sama tsükli luuletuse «Ma olen Cello» lõpust.)

Lk 37 luuletuse «Ma olen Henry de Régnier» eelviimane värss p. o.:

vaatan noid keset bassääni

Kahetsime väga. Kurvastame ka luuletuse «Ma olen August Gailit» piktograafilise kuju moondumise üle.

Samas numbris lk 91 1. veeru 1. reas toodud «Vikergallupile»-vastanute koguarv p. o. 20, mitte 19. Lk 92 1. veeru alt 13. reas p. o.: «. . . kui kirjanik oma teostes võimu poliitikat ajas, . . . » Gallupivastuste lõpus (sama lk 2. veerg) on eksitavalt korratud Hasso Krulli vastaja-nime.

HEA LUGEJA

TELLI JA OSTA KODU- JA VÄLISMAAL AJAKIRJA

«VIKERKAAR»

OSTES MAKSAB ÜSIKNUMBER 5\$, 8 DEM, 17 FIM, 27 SEK. KUID JÄRJEST ROHKEM MAAILMA LEVIAGENTUURE ON ASUNUD VASTU VÕTMA AJAKIRJADE «VIKERKAAR» JA «RADUGA» (vene k.) PIKAAJALISI ETTETELLIMISI, AIDATES SUL NÕNDA LAHTI SAADA ÜSIKNUMBRITE JAHTIMISE VAEVAST.

AASTATELLIMUS MAKSAB 44 \$, 77 DEM, 174 FIM, 262 SEK. POOLEKS AASTAKS 25 \$, 44 DEM, 92 FIM, 141 SEK

Üksiknumbrite ostmise või ajakirja ettetellimise küsimustes võib pöörduda ka toimetuse poole.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus Märt Väljata-
ga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika
Marika Mikli 60 18 58.

Kajar Pruul 60 18 53 (Tartus teisip reedeni
k 14—16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagas-
ta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trüki-
koja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompüestee
30.

Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8.

Laduda antud 03.04.92

Trükkida antud 18.05.92

Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid

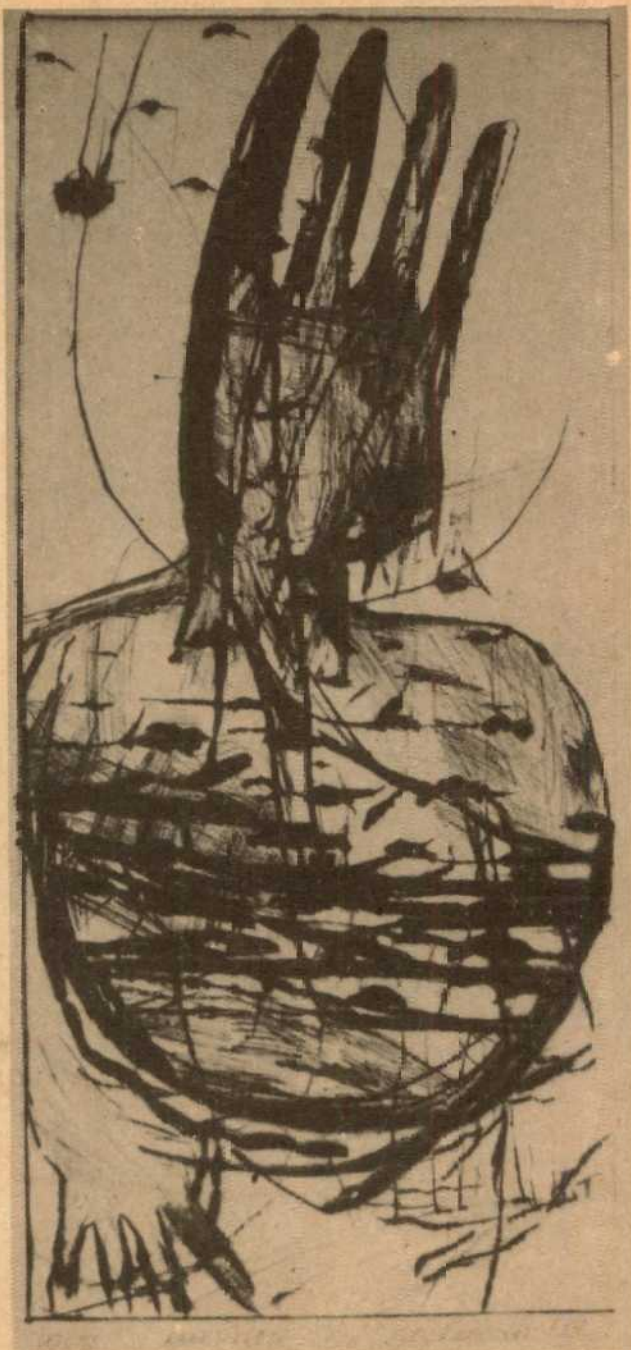
12,51. Arvesuspooonaid 9,19. Tellimuse nr 1409.

Tallinna Ajakirjandustrükkikoda. Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 6

Hind 6 rbl.

Vikerkaar

Hind rbl. 6.—
78245